

Harp Tarihi Dergisi

FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
FATİH INSTITUTE OF MILITARY HISTORY

Sayı / Issue: 12
Aralık / December 2025

Turkish Journal of Military History

BASKI / PRINTED BY

MSÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü / TNDU Printing and Publishing Office

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Milli Savunma Üniversitesi	Telefon / Phone:	0 212 398 01 00 (3860-3832)
Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü	E-posta / E-mail:	htd.dergi[at]msu.edu.tr htd.dergi[at]gmail.com
Yenilevent / İSTANBUL TÜRKİYE	Web:	www.htd.msu.edu.tr

**Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü
Adına Sahibi ve Sorumlusu**

**Owner on behalf of Fatih Institute
of Military History**

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Editör / Editor

A. Sefa ÖZKAYA

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Ahmet TAŞDEMİR

Hamza BİLGÜ

İngilizce Editörü / English Language Editor

Dilek KARABACAK

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Uğur DEMİR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun DUMAN (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Oğuz YARLIĞAŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Aras NEFTÇİ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Sevgi PARLAK (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi A. Oğuzhan KARACETİN (Muş Alparslan Üniversitesi)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Milli Savunma Üniversitesi)

Doç. Dr. Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. M. Fatih ÇALIŞIR (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Aqil ŞAHMURADOV (Azerbaycan Milli Müdafaa Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN (29 Mayıs Üniversitesi)

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü yayını olan Harp Tarihi Dergisi yılda iki kez haziran ve aralık aylarında yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım veya tezler eser sahiplerine aittir. Milli Savunma Üniversitesi ve Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Turkish Journal of Military History is a national peer-reviewed journal and published biannually in june and december. The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Turkish National Defence University or of Fatih Institute of Military History.

DANIřMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis şAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAřAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan GÖKSU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (Piri Reis Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Sefer Vaktinde İlim: Girit Seferi'nde Osmanlı İlmî ve Kültürel Hayatı
Learning in Wartime: Ottoman Scholarly and Cultural Life during
the Cretan Campaign

M. Fatih ÇALIŞIR..... 1

Mahan'ın Deniz Gücü Teorisinin Japon Donanması Üzerindeki
Etkisi ve Rus-Japon Savaşına (1904-1905) Yansımaları
The Impact of Mahan's Sea Power Theory on the Japanese Navy
and Its Reflection in the Russo-Japanese War (1904-1905)

Emine UYGUR ÇETİN..... 23

Çanakkale Cephesinde Fırtına, Sel ve Don: 26-29 Kasım 1915 Felaketi
Storm, Flood, and Freeze in the Gallipoli Campaign:
The Disaster of 26-29 November 1915

Murat KARATAŞ..... 49

Raoul Victor Castex: Bir Stratejik Düşünürün Mirası
Raoul Victor Castex: The Legacy of a Strategy Theorist

Pelin BAKKAL 77

Azerbaycan'da Yüksek Askerî Eğitim-Öğretimin Tarihi Gelişim Dinamiği
The Historical Development Dynamics of Higher Military Education in Azerbaijan

Müjkan MEMMEDZADE..... 99

Makale Çevirisi / Translation Article

Davud Çelebi: 15. Yüzyılda Osmanlı Tahtının Bir Talibi
Dâwûd-Çelebi, ein Osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts

Franz BABINGER, çev. Hüseyin Onur ERCAN..... 129

Kitap İncelemesi / Book Review

Duman, Halûk Harun, Türk Savaş Edebiyatı, Duyap Yayınları, 545 Sayfa,
İstanbul 2019, ISBN: 978-975-8493-07-4

Hasan ULUCUTSOY 147

Yayın İlkeleri 155

Submission Guidelines..... 160

Sefer Vaktinde İlim: Girit Seferi’nde Osmanlı İlmî ve Kültürel Hayatı

Learning in Wartime: Ottoman Scholarly and
Cultural Life during the Cretan Campaign

M. Fatih ÇALIŞIR*

Öz

Osmanlıların 1645’te başlattığı ve 1669’da tamamladığı Girit Seferi, dünya tarihinin en uzun ve en yıpratıcı kuşatma savaşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Osmanlı hazinesini ve insan kaynaklarını ciddi biçimde zorlayan bu uzun soluklu mücadele, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa’nın (1661–1676) serdarlığında 1666’da başlatılan son büyük harekâtla neticelenmiştir. Girit’in Osmanlı idaresine geçişi genellikle siyasî ve askerî yönleriyle ele alınmış; ancak sefer sırasında ve hemen sonrasında adada yürütülen ilmî ve kültürel faaliyetler yeterince incelenmemiştir. Oysa muasır Osmanlı ve Avrupa kaynakları, kuşatma sürecinde Hanya, Resmo ve Kandiye gibi merkezlerde pek çok eserin telif, tercüme ve istinsah edildiğini göstermektedir. İlim, kültür ve sanat hamiliğiyle tanınan Fazıl Ahmed Paşa, Girit’te bulunduğu dönemde ilmî müzakere ve mütalaalara katılmış ve bu tür faaliyetleri teşvik etmiştir. Baştercüman Panayot Efendi’nin (Panayot Nikusios) sadrazamın talebi üzerine Latince *Atlas Maior* (1661) tercümelerine başlaması; Mühürdar Hasan Ağa ve Evliya Çelebi gibi isimlerin resmî belgeler ve kişisel gözlemler temelinde eserler kaleme alması bu entelektüel ortamın somut göstergeleridir. Sefer boyunca ordugâhta bulunan şair Mezâkî Süleyman Efendi’nin manzumeleri ve yeniçeri gediklisi Mustafa b. Musa’nın kaleme aldığı az bilinen tarihçe, kuşatmanın kültürel hafızasını inşa eden metinler arasında yer alır. Osmanlıların fethettiği Resmo Kalesi’nde hapsedilen Mustafa b. Abdurrahman’ın dinî eser istinsahını bir kurtuluş stratejisine dönüştürmesi, seferlerin toplumsal ve kültürel

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü. E-posta: mfcalisir[at]istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8089-2752.

Geliş Tarihi /Received: 18.11.2025
Kabul Tarihi /Accepted: 20.12.2025

boyutlarını görünür kılmaktadır. Fetih sonrasında Fazıl Ahmed Paşa ve diğer önde gelen devlet erkânının cami, kütüphane ve medrese inşasına yönelik girişimleri, Girit'te ilmî hayatın kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu makale, Girit Seferi sırasında yürütülen ilmî ve kültürel faaliyetleri inceleyerek Osmanlı askerî ve kültür tarihine yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Atlas Maior*, Fazıl Ahmed Paşa, Girit Seferi, Osmanlı İlmî Faaliyetleri, Osmanlı Kültür Tarihi.

Abstract

The Cretan Campaign, launched by the Ottoman Empire in 1645 and concluded in 1669, is widely regarded as one of the longest and most protracted siege wars of the early modern period. This prolonged conflict, which placed severe strain on Ottoman financial and human resources, was ultimately ended through the final major campaign initiated in 1666 under the command of Grand Vizier Fazıl Ahmed Pasha (1661–1676). While the Ottoman conquest of Crete has traditionally been examined through political and military frameworks, the scholarly and cultural activities conducted on the island during and immediately after the campaign have received comparatively little attention. However, contemporary Ottoman and European sources reveal that numerous works were written, translated, and copied in major centers such as Chania, Rethymno, and Candia throughout the siege. Renowned for his patronage of learning, culture, and art, Fazıl Ahmed Pasha actively participated in scholarly discussions during his time in Crete and fostered an environment conducive to intellectual exchange even under wartime conditions. At the grand vizier's request, the Chief Dragoman Panayot Efendi (Panayot Nikusios) began translating selected sections of Blaeu's *Atlas Maior* (1661) from Latin, facilitating the transmission of contemporary European geographical knowledge into Ottoman intellectual circles. At the same time, figures within the pasha's close entourage—notably Mühürdar Hasan Ağa and Evliya Çelebi—produced works based on official correspondence and personal observation, contributing to the formation of the campaign's historical memory. Poets such as Mezâkî Süleyman Efendi and the janissary Mustafa b. Musa further enriched this corpus by recording the siege from literary and experiential perspectives. The article also examines the case of Mustafa b. Abdurrahman, who, while imprisoned in the fortress of Rethymno,

transformed the copying of religious texts into a strategy for securing his release, thereby illuminating the social and cultural dimensions of Ottoman warfare. Finally, post-conquest initiatives—such as the construction of mosques, libraries, and madrasas—played a decisive role in institutionalizing scholarly life on the island. By foregrounding these practices, this article offers a new perspective on Ottoman military history, treating conquest as a process deeply intertwined with knowledge production and cultural continuity.

Keywords: *Atlas Maior*, Cretan Campaign, Fazıl Ahmed Pasha, Ottoman Cultural History, Ottoman Scholarly Activities.

Giriş

Osmanlıların 1645'te başlattığı ve ancak 1669'da tamamlayabildiği Girit Seferi, uzun soluklu bir askerî harekât olmanın ötesinde, imparatorluğun siyasî, sosyal ve ekonomik kapasitesini sınayan çok boyutlu bir meydan okuma haline gelmiştir. Girit'in fethi hem donanma hem de kara ordusu için kapsamlı lojistik hazırlıklar gerektirmiş; kuşatmanın uzaması ise malî kaynakları ve insan gücünü belirgin biçimde yıpratmıştır. Bu özellikleriyle öne çıkan sefer, Osmanlı tarih yazımında çoğunlukla strateji, diplomasi ve mali yapı çerçevesinde ele alınmış; buna karşılık savaş koşullarında devam eden ilmî ve kültürel faaliyetler büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Oysa XVII. yüzyıl, Osmanlı ilim ve kültür hayatının son derece hareketli olduğu bir dönemdir. Emir Çelebi, Kâtip Çelebi, Salih b. Nasrullah, Evliya Çelebi, Ebubekir b. Behram ed-Dimeşkî, Hezârfen Hüseyin Efendi ve Hayatîzade Mustafa Efendi gibi isimler, özellikle tıp ve coğrafya alanlarında yaptıkları gözlemler, derlemeler ve telif çalışmalarıyla Osmanlı entelektüel dünyasında yeni ufuklar açmışlardır. Uzun süreli Girit Seferi ve Kandiye Kuşatması, bu geniş entelektüel dinamizm içinde değerlendirilmelidir. Nitekim adada görev yapan bürokratlar, âlimler, mütercimler ve şairler, savaş ortamına rağmen farklı türlerde eserler üretmeye devam etmişlerdir.

Osmanlı entelektüel tarihine yönelik son dönem yaklaşımların “ilmî ağlar”, “bilgi dolaşımı” ve “ilmî himaye” kavramlarını öne çıkarması, sefer sırasında ortaya konan entelektüel ve kültürel faaliyetlerin incelenmesini daha da anlamlı kılmaktadır. Osmanlı seferlerinin ilmî ve kültürel boyutunu görünür kılmayı amaçlayan bu

makale, Girit Seferi bağlamındaki ilmî üretim ve himaye pratiklerini ele alarak Osmanlı askerî tarihini yalnızca savaşın araçları üzerinden değil, aynı zamanda bilgi üretimi ve kültürel süreklilik bağlamında değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1. Girit Seferi ve Osmanlı Entelektüel Üretimi

Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra en büyük ikinci adası olan Girit'e yönelik Osmanlı seferi, Sultan İbrahim döneminde 1645'te başlatılmış ve Yusuf Paşa komutasındaki kuvvetlerin Hanya Kalesi'ni kısa sürede ele geçirmesiyle ilk aşamada kayda değer bir askerî başarıyla sonuçlanmıştır. Ancak Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak Osmanlıların adaya düzenli takviye göndermesini engellemesi ve çeşitli Avrupa devletlerinin Girit'teki Venedik kalelerine askerî ve lojistik destek sağlaması, çatışmaların giderek uzamasına yol açmıştır. Bu koşullar altında Girit Seferi, yaklaşık 25 yıla yayılan süresiyle dünya tarihinin en uzun soluklu askerî harekâtlarından biri hâline gelmiştir¹.

Seferin daha ilk yıllarından itibaren Girit savaşlarını konu alan çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Pirî Paşa-zâde Hüseyin'in *Târîh-i Feth-i Hanya*'sı ile anonim *Fütûhât-ı Hanya*, 1645'te gerçekleşen Hanya fethini ayrıntılı biçimde aktarırken; *Târîh-i Feth-i Cezîre-i Girid* ve *Girid Seferi* başlıklı diğer metinler, seferin farklı safhalarına ışık tutmaktadır. Sipahîzâde Ahmed'in *Fetihnâme*'si (veya *Gazavâtnâme*) ile Kâtib Ali tarafından kaleme alınan tarihçe de Girit Seferi'ne dair erken dönem ve zengin literatürün dikkate değer örnekleri arasında yer alır².

Girit Seferi, XVII. yüzyıl Osmanlı düşünce ve ilim tarihinin önde gelen isimlerinden Kâtib Çelebi'nin ilmî üretimini de doğrudan etkilemiş; bu velût müellifin Osmanlı deniz seferlerini konu edinen

¹ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004; Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021; Kenneth M. Setton, *XVII. Yüzyıl Dünyasında Venedik, Avusturya ve Türkler*, çev. Arif Erbil, Albaraka Yayınları, İstanbul 2022.

² Zikredilen eserler ve sefer literatürünün diğer örnekleri için bkz. Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 119; ayrıca bkz. Agâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr adlı eserini kaleme almasına elverişli bir zemin hazırlamıştır³. Kâtib Çelebi'nin denizcilik ve coğrafyaya duyduğu ilgi, *Atlas Minor*'u esas alarak hazırladığı *Levâmi'ü'n-nûr fî zulûmât-ı Atlas Minor* adlı tercümede ve bu çalışmayı temel kaynaklarından biri olarak kullandığı, tamamlanmamış dünya coğrafyası eseri *Cihannümâ*'da açık biçimde izlenebilmektedir⁴.

2. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Himayesi ve Entelektüel Çevresi

Uzun süren Girit Seferi boyunca kalelerde, ordugâhlarda ve fethedilen bölgelerde yürütülen ilmî ve kültürel faaliyetler, Osmanlı ilim geleneğinin savaş şartlarında dahi sürekliliğini koruduğunu göstermektedir. Bu faaliyetlerin, özellikle üst düzey devlet erkânının himayesi sayesinde bireysel çabaların ötesine geçerek kurumsal bir nitelik kazandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa (1661–1676), dönemin ilmî ve kültürel hayatına yön veren en önemli figürlerden biri olarak öne çıkar. Genç yaşına rağmen medrese tahsili almış bir âlim olarak tanınan ve sanat ile kültür hamiliğiyle bilinen Paşa, Girit'te bulunduğu süre boyunca ilmî faaliyetleri bizzat desteklemiş ve teşvik etmiştir⁵.

Behçetî Seyyid İbrahim Efendi, *Silsiletü'l-âsafîyye fî devleti'l-hâkâniyyeti'l-Osmâniyye* adlı eserinde Fazıl Ahmed Paşa'nın biyografisini aktarırken, Şîrvânî Ebubekir Efendi ile Demirkapılı (Timurkapılı) Fazıl Süleyman Efendi'nin tanıklıklarına dayanarak Paşa'nın Kandiye kuşatması sırasında *Kur'an-ı Kerim*'i hıfzettiğini kaydetmektedir⁶. Behçetî'nin aktardığı bir diğer bilgiye göre, hüsnühat

³ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018.

⁴ Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi, II, Giriş-Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ-Dizin*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

⁵ Fazıl Ahmed Paşa'nın ilmî hamiliği hakkında bkz. M. Fatih Çalışır, "Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Hâmiliğindeki İlmî Faaliyetler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, ed. Semiha Nurdan vd., c. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 35-48.

⁶ "Ba'zı kimesneler 'Hâfız Ahmed Paşa' dimeleriyle sem'-i sa'âdetlerine bu kelâm vâsıl oldukda, 'halkı tasdik idelim' deyü, Girit cezâresinde Kandiye kal'ası muhâsarasında, İnâdiye ta'bîr olunur metrisde hîn-i mukâtelede yigirmi sekiz günde hıfza mâlik olup

eğitimi de almış olan Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'de tesis ettiği vakıfta fıkıh, hendese ve çeşitli ilim dallarına dair bizzat kaleme aldığı eserler yer almaktadır⁷. Mühürdar Hasan Ağa ise Paşa'nın telif ettiği ifade edilen bu eserleri hakkında bilgi vermemekle birlikte, kuşatma sırasında Osmanlı askerlerinin fetva almak üzere sadrazama başvurduklarını belirtir⁸.

Girit Seferi sırasında Fazıl Ahmed Paşa'nın etrafında, farklı ilmî ve meslekî çevrelerden gelen aktörlerin oluşturduğu çok katmanlı bir entelektüel çevrenin şekillendiği görülmektedir. Baştercüman Panayot Efendi'nin sadrazamın talebi üzerine dönemin en önemli coğrafya kitabı *Atlas Maior*'dan (1661) bazı bölümleri Latince'den Türkçe'ye çevirmeye başlaması, muasır Avrupa coğrafya bilgisinin sefer koşullarında dahi Osmanlı entelektüel dünyasına aktarıldığını göstermektedir⁹. Benzer bir ilmî dinamizm, Fazıl Ahmed Paşa'nın 1663-64 tarihli Uyvar Seferi sırasında da gözlemlenmiştir. Sefere katılan Osmanlı bürokratu Köse İbrahim Efendi, Noël (Nathalis) Durret'in *Nouvelle Théorie des Planètes* (1635) adlı eserini tercüme ve tashih ederek, Kopernikçi astronomi, Tycho Brahe modeli ve Kepler'in *Tabulae Rudolphinae*'sine dair bilgileri Osmanlı ilim dünyasına taşımıştır¹⁰. Müellifin *Secencelü'l-Eflâk fî Gâyeti'l-İdrâk* (Feleklerin Aynası ve İdrâkin Gayesi) adını verdiği bu çalışmayı Belgrad'daki kışlakta tamamlamış olduğu, sebeb-i telifteki cümlelerinden anlaşılmaktadır: “*O sırada Nemçe Seferi çıktı. Gidişimizde Belgrad Kışlağı'nda yeniden zîcin bütün evsâtını delille çıkarıp şeklini yine aynı boylam üzerine düzenledim. Şerhini Arapça yaptım... Büyük*

cârî hâfız oldığına, 'ulemâ-yı fehvâdan Şîrvânî Ebubekir Efendi ve Timur Kapulu Fâzıl Süleyman Efendi bi'd-defâ'ât nakl itmişlerdir.”. Bkz. Mehmet Fatih Gökçek, Behçeti Seyyid İbrahim Efendi Tarih-i Sülale-i Köprülü, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 133.

⁷ “*Ve ta'lik-i hüsn-i hattı olup, Kandiye'de olan vakfında müdevven sadrû's-şer'e ve ilm-i hendesede bir kitâb ve sâ'ir fenne müte'allık dahî hatları ile kitâbları vardır.*”. Mehmet Fatih Gökçek, Behçeti Seyyid İbrahim Efendi Tarih-i Sülale-i Köprülü, s. 134.

⁸ Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 278.

⁹ *Atlas Maior*, daha sonraki yıllarda yine Fazıl Ahmed Paşa'nın himayesi ve desteğiyle Ebubekir b. Behram ed-Dimeşki tarafından tamamıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Ebû Bekir b. Behrâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 110.

¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)”, *Belleten*, Sayı 217 (Aralık 1992), c. 56, s. 727-774.

*desteğiyle telife sebep olan Kadıasker Ünsî Efendi'ye verdim. Yine kimi dostların teşvikiyle, açıklaması Türkçe olmak üzere, söz konusu zîci bu kalıba döktüm.”*¹¹. Köse İbrahim'in ordu kadısı Ünsî Abdüllatif Efendi'nin nezareti ve dolaylı olarak Fazıl Ahmed Paşa'nın himayesi altında yürüttüğü bu ilmî faaliyet, Osmanlı seferlerini yalnızca askerî harekâtlar olarak değil, aynı zamanda patronaj ilişkilerinin ve entelektüel dolaşımın yoğunlaştığı dinamik bilgi üretim mekânları olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır¹².

Erken modern Osmanlı ilim dünyasında askerî seferlerin bilgi üretimiyle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyan bu örnekler, imparatorluğu ziyaret eden Avrupalı müelliflerin de dikkatini çekmiştir. Nitekim Girit Seferi'nin son yıllarında Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz ilahiyatçı ve seyyah Thomas Smith, kaleme aldığı risalede bu hususa açıkça temas etmiş ve Fazıl Ahmed Paşa'nın entelektüel yönüne dair dikkat çekici bir değerlendirmede bulunmuştur:

*“Hristiyan âleminin durumunu ve ona bağlı krallıklar ile cumhuriyetleri daha iyi anlamak için, merhum, büyük ve hikmet sahibi vezir Ahmed Paşa, tercümanı olan bilgili bir Rum Panayiotti'ye, boş vakitlerinde -hatta Kandiye kuşatması sırasında bile- çeşitli eski tarihleri kendisine okutup anında Türkçeye çevirmesini emrederdi. Özellikle Blaeu'nun Atlas'ından büyük bir memnuniyet duymuş, ondan çokça yararlanmış ve gerçekten de Hristiyan devletlerin elçileri arasında, müzakereler sırasında sıkça kendisine başvurulmuş, sağlam görüşlü ve basiretli bir devlet adamı ve asker olarak büyük bir ün kazanmıştı.”*¹³.

Baştercüman Panayot Efendi, Fazıl Ahmed Paşa'nın talebi üzerine *Atlas Maior*'dan tercümeler yaparken; Paşa'nın yakın çevresinde yer alan Mühürdar Hasan Ağa ve Evliya Çelebi gibi isimler de başta resmî yazışmalar olmak üzere çeşitli belgeler ve kişisel gözlemler

¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)”, s. 734.

¹² M. Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*, Georgetown University Graduate School of Arts and Sciences Ph.D. Dissertation, Washington D.C. 2016, s. 153-154.

¹³ Thomas Smith, “An Account of the City of Prusa in Bithynia, and a Continuation of the Historical Observations relating to Constantinople”, *Philosophical Transactions*, Sayı 155 (Ocak 1684), s. 440 (çeviri bana aittir).

aracılığıyla kuşatmanın tarihî hafızasını inşa etmişlerdir¹⁴. Sefer boyunca ordugâhta bulunan ve Paşa'nın hamiliğinden yararlanan şair Mezâkî Süleyman Efendi ise kaleme aldığı manzumelerle kuşatmayı Osmanlı kültürel belleğine taşımıştır¹⁵. Doğrudan Fazıl Ahmed Paşa'nın himayesi altında olmamakla birlikte yeniçeri gediklilerinden Mustafa b. Musa da seferin serencamını bir asker gözüyle kayda geçirmiştir¹⁶. 6 Nisan 1666'da Edirne'den Girit'e hareket eden Osmanlı ordusunda yer alan Mustafa'nın bu az bilinen eseri, ordunun 5 Temmuz 1670'te Edirne'ye dönerek sancak-ı şerifi IV. Mehmed'e teslim etmesine kadar şahit olduğu olayları kaydetmesi bakımından özel bir önem taşımaktadır¹⁷.

Uzun süren sefer boyunca etrafında bürokratlar, mütercimler, seyyahlar ve şairlerden oluşan çok katmanlı bir ilmî çevre teşekkül ettiren Fazıl Ahmed Paşa'nın himaye anlayışı, seferin dar askerî hedeflerini aşarak yeni bilgi üretimini teşvik eden ve fethedilen coğrafyanın kültürel entegrasyonunu gözetten daha geniş bir vizyonu yansıtmaktadır. Paşa'nın daveti üzerine adaya gelen dönemin tanınmış Hanefî fakihî Haskefi'nin, Eylül 1669'da Kandiye'nin fethinin ardından fetih hutbesini okuması, bu vizyonun sembolik bir ifadesi olarak değerlendirilebilir¹⁸. Fetih sonrasında Fazıl Ahmed Paşa'nın adadaki kiliselerden birini kendi adına camiye dönüştürmesi¹⁹ ve bu camiye ilmî faaliyetlerin sürekliliğini

¹⁴ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, c. 8, haz. Seyit Ali Kahraman vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Asitan Kitap, Sivas 2013.

¹⁵ Ahmet Mermer, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 22.

¹⁶ Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye: Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi -1666-1669-*, haz. Meltem Aydın, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.

¹⁷ Rodos Seferi bağlamında benzer bir örnek için bkz. Mustafa Öksüz, "Rodos Seferine Dair Arapça Bir Kaynak: Abdurrahim El-Abbâsî, Mineh-u Rabbi'l-Berîyye fî Feth-i Rodosî'l-Ubiyye/Gururlu Rodos'un Fethinde Mahlûkatın Rabbi'nin İhsanı", *Tarih Yazıcılığına Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan Armağanı*, ed. Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 153-171.

¹⁸ Ahmet Özel, "Haskefi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 387.

¹⁹ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, s. 261.

sağlamak amacıyla bir kütüphane ekletmesi²⁰ ise Girit'te tesis edilmeye çalışılan entelektüel ve kültürel yapının somut ve kurumsal bir göstergesidir.

Fetih sonrasında adada yürütülen imar ve kültürel faaliyetleri ayrıntılı biçimde kaydeden Mustafa b. Musa'ya göre Girit'te camiler merkezli köklü bir dönüşüm yaşanmış; bu dönüşüm, adayı kısa sürede ilmî ve tasavvufî çevreler için önemli bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. Ramazan gecelerinde ve Cuma günlerinde camilerde icra edilen yoğun ibadetler, sohbetler ve ilim meclisleri, fetih sonrasında adanın canlı bir ilmî muhit kazandığını açık biçimde göstermektedir. İstanbul'dan gelen mimarlar, nakkaşlar ve tezyinat ustaları tarafından camilerin iç ve dış mekânları İstanbul üslubunu yansıtan tekniklerle müzeyyen hâle getirilirken; şeyhler, dervişler ve diğer tasavvuf ehli zümreler de tekkelerde ve özel mekânlarda zikir, sohbet ve irşat faaliyetlerini sürdürerek adanın tasavvufî hayatına süreklilik kazandırmışlardır. Mustafa b. Musa'nın tarihe düştüğü notlar, bu ilmî ve manevî canlılığın mimari ve sanatsal üretimle eş zamanlı biçimde geliştiğini ortaya koymakta; camiler, hamamlar, medreseler, şadırvanlar, tekkeler ile çarşı ve dükkânların kısa sürede inşa edilmesi, şehirde kurumsallaşmış bir ilmî ve kültürel altyapının oluşturulduğunu göstermektedir. İstanbul tarzı pencereler ve geniş dükkânlı çarşılar şehir dokusunu dönüştürürken, minber ve mihraplardaki oyma mermer işçiliği, Uşak halıları ve yaldızlı şem'dânlar sanat zevkinin ulaştığı yüksek seviyeyi yansıtmaktadır. Bununla birlikte kale kapıları, tabyalar, hendekler, kemer altı geçitleri ve lağımlar gibi askerî mimariye ait unsurların ayrıntılı biçimde kaydedilmesi, ilmî ve kültürel hayatın güvenlik ve istikrar zemininde tesis edildiğini göstermekte; liman ve tersanenin büyüklüğüne yapılan özel vurgu ise Kandiye'nin yalnızca dinî ve kültürel bir merkez olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve stratejik potansiyeli yüksek bir Osmanlı şehri olarak tasavvur edildiğini ortaya koymaktadır²¹.

²⁰ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988, s. 82.

²¹ “*Ve ol câmi'lerin çeşmeler ve şadırvânlar ve medreseler olub ve ba'zı yerlerine dahi dervîşân ve fukarâ için tekyeler ve odalar yapılub ta'mîr olundukda ve Âsitâne'den ve nice Memâlik-i Mahrûse vilâyetlerinden bu kal'a'nın fethi tarafında istimâ' olundukda*

3. Girit'te İstinsah Edilen Eserlerden Bazı Örnekler

Girit Seferi'nin sürdüğü yıllarda ve hemen sonrasında adada istinsah edilip günümüze ulaşan eserler, Osmanlı ilmî faaliyetlerinin savaş koşullarında dahi kesintiye uğramadığını açık biçimde göstermektedir. Bu örnekler, Girit'in bir askerî harekât sahası yahut merkezden uzak bir cephe hattı olmadığını; aynı zamanda Osmanlı entelektüel dünyasının işleyen ve üretken bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu süreçte farklı şehir ve kalelerde görev yapan müstensihler, İslam ilim geleneğinin klasik metinlerini dikkat ve süreklilikle çoğaltmayı sürdürmüşlerdir.

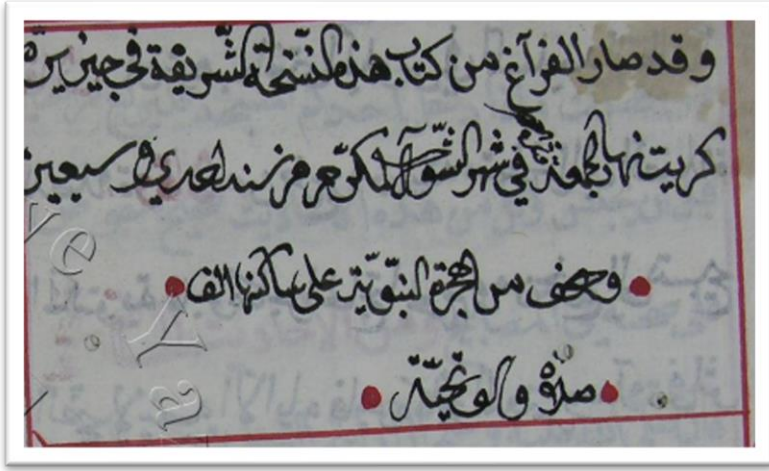
Bu dönemde Girit'te istinsah edilen eserler, içerik ve disiplin çeşitliliği bakımından dikkat çekicidir. Abdülmennan b. Abdürrahim, “İbnü'l-İmâd” adıyla tanınan tarihçi ve fakih Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî'nin namaza dair bir risalesini Şevval 1071'de (Mayıs/Haziran 1661) Girit'te istinsah ettiğini kaydetmektedir. Dil ve sözlük çalışmalarının adada sürdüğünü gösteren bir başka örnekte, Muhammed b. Süleyman Babadâğî, “Ahterî” olarak bilinen Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin Karahisârî'nin *Ahterî-yi Kebîr* adlı Arapça-Türkçe sözlüğünün istinsahını 1080/1670'te Hanya'da tamamlamıştır.

Mantık ve tarih alanlarındaki istinsah faaliyetleri de bu tabloyu tamamlamaktadır. Muhammed/Mehmed adlı bir müstensih, Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin mantık risalesi *eş-Şemsiyye*'yi 1085/1674–75'te Kandiye'de istinsah etmiş; Ahmed b. Hüseyin el-Kastamonî ise “Kara Yakub” olarak tanınan Yakub b. İdris b. Abdullah en-Niğdevî'nin *İşrâku't-Tevârih* adlı tarih derlemesini 1095/1684 yılında yine Kandiye'de tamamlamıştır. Girit'in farklı merkezlerinde ilmî üretimin

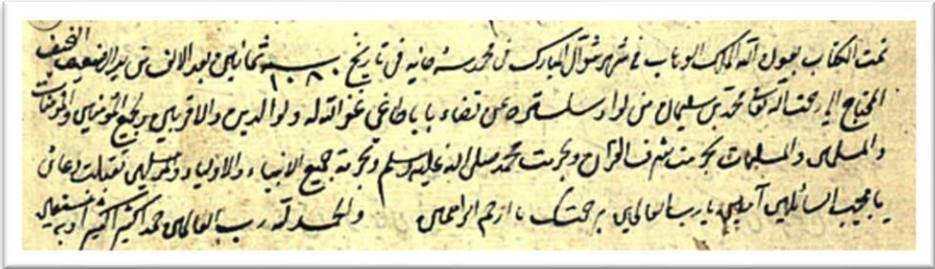
*gelüb adada bu kal'ay[ı] görüb kimi sevâbın kasd idüb: 'Ol yeni câmi'lerde namâz kılalım ve hem yigirmi beş seneden berü böyle dayanub 'âkıbet bin seksende fethi müyesser olan kal'a ne makûledir görelim' deyü kimi böyle seyâhat gelüb ve kimi dahi kalmak sevdâsıyla gelmiştir. Ehl-i 'ilm nice fazıl kimesneler ve ehl-i nefes nice hatibândan gâyet pesend olunmak kimseler ve nice sâhib-i nefes müezzinler gelüb ve ol tekyeler dahi nice meşâyihden ve ehl-i 'irfândan ve dervîşândan ve abdâlândan ve fukarâdan çok kimesneler gelüb kimi zikr olunduğı üzere seyâhate gelüb ve kimi 'mukadder ise kaluruz' deyü gelüb her câmi'lerde Cum'a günleri herkes ilm ü ma'rifetin izhâr itmededir. Halvetiyândan ve Cevletiyândan nice sūfiyyûn ve zâhid ve ehl-i takvâ ve kemer-i beste kimesneler tevhîd ve zikru'llâha meşgûl olub gün günden Kandiye şehri-i şerîf-i İslâmla müzeyyen olmakda.” Bkz. Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, s. 149; ayrıca bkz. s. 146 ve 153.*

sürdüğünü gösteren bu örnekler, Osmanlı ilim ağlarının adaya güçlü bir şekilde nüfuz ettiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 1: Abdülmennan b. Abdürrahim'in İbnü'l-İmâd'a ait *Hediiyetü İbnü'l-İmâd li-'Ubâdi'l-'İbâd* adlı eseri, Şevval 1071'de (Mayıs/Haziran 1661) Girit Adası'nda yazdığını belirttiği istinsah kaydı²²

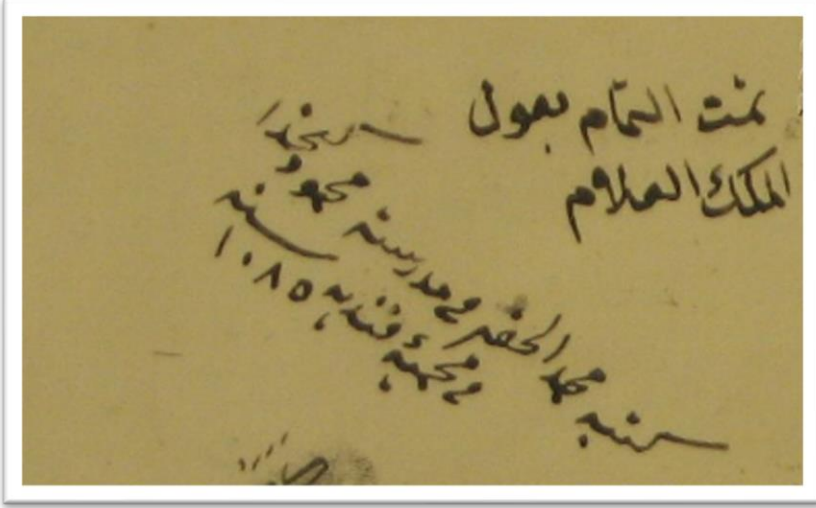
Görsel 2: Muhammed b. Süleyman Babadâğî'nin ünlü dil bilgini Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin Karahisârî'ye ait *Ahterî-yi Kebîr* adlı Arapça-Türkçe sözlüğün istinsahını Şevval 1080'de (22 Şubat-22 Mart 1670) Hanya'da tamamladığını belirttiği kayıt²³

²² İbnü'l-İmâd, *Hediiyetü İbnü'l-İmâd li-'Ubâdi'l-'İbâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, 197/3, vr. 69b [137b].

²³ Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin Karahisârî, *Ahterî-yi Kebîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 5154, vr. 388b.

Görsel 3: Müstensih Muhammed/Mehmed'in Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'ye ait eş-Şemsiyye adlı mantık risalesinin istinsahını 1085'te (Nisan 1674-Mart 1675) Kandiye'de Kethüda Mahmud Medresesi'nde tamamladığını belirttiği not²⁴

Görsel 4: Ahmed b. Hüseyin el-Kastamonî'nin "Kara Yakub" adıyla bilinen Yakub b. İdris b. Abdullah en-Niğdevî'ye ait *İşrâku't-tevârih* adlı Arapça tarih derlemesine yazdığı, eseri 1-10 Safer 1095'te (19-29 Ocak 1684) Kandiye'de tamamladığını belirttiği istinsah kaydı²⁵

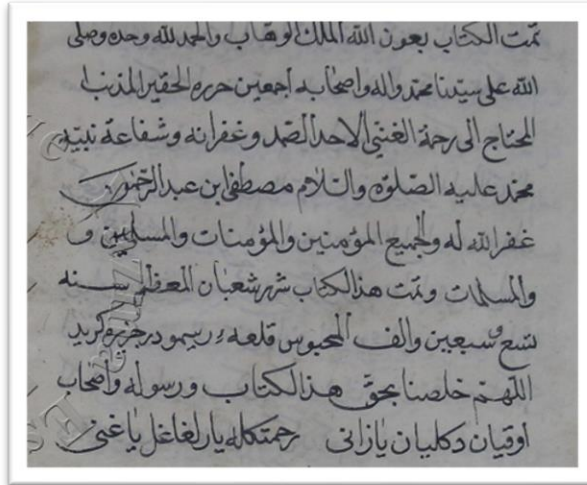
²⁴ Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî, *er-Risâletü 'ş-Şemsiyye fî 'l-Kavâ'idi 'l-Manţikîyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 9720/1, vr. 67a.

²⁵ Yakub b. İdris b. Abdullah en-Niğdevî, *İşrâku't-Tevârih*, Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi, 17168/1, vr. 84a.

4. Esaret ve İlmî Üretim: Mustafa b. Abdurrahman Örneği

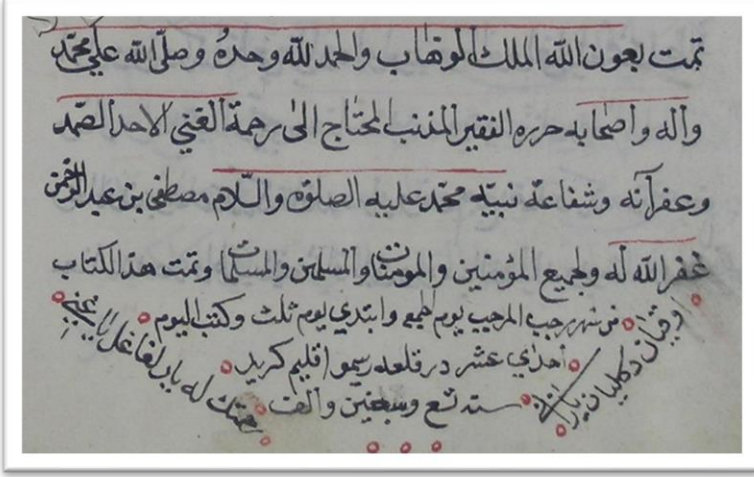
Girit Seferi sırasında yürütülen ilmî faaliyetlerin en dikkat çekici örneklerinden biri, 1668-69 kışında Osmanlıların elindeki Resmo Kalesi'nde hapsedilen Mustafa b. Abdurrahman'ın gerçekleştirdiği istinsah faaliyetleridir. Hapisten kurtuluşuna vesile olacağı umuduyla biri *Amme Cüzü Tefsiri*, diğeri ise *Kaşidetü'l-Bürde Şerhi* olmak üzere iki eser istinsah eden Mustafa b. Abdurrahman, ilmî üretimi klasik anlamda gönüllü bir entelektüel faaliyetin ötesine taşıyarak bir tür kurtuluş stratejisine dönüştürmüştür. İlgili metinlerin sonunda yer alan dua ve niyet kayıtları; sefer sırasında işlenen çeşitli suçlara, bu suçlara karşı uygulanan cezalara ve ilmî üretim yoluyla tahliye edilmeyi umut eden mahkûmların varlığına işaret etmekte, böylece Osmanlı askerî seferlerinin çoğu zaman göz ardı edilen toplumsal ve kültürel boyutlarını görünür kılmaktadır. Mustafa b. Abdurrahman'ın hangi suç sebebiyle hapsedildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, dinî içerikli eserleri dikkat ve özenle istinsah etmiş olması, onun ilmiyeye mensup veya en azından yazı ve metinle yakın temas hâlinde olan bir kişi olduğunu düşündürmektedir.

Görsel 5: Mustafa b. Abdurrahman'ın *Amme Cüzü Tefsiri*'ne düştüğü ve eseri 1079 yılı Şaban ayında (4 Ocak-1 Şubat 1669) Resmo Kalesi'nde hapiste iken tamamladığını belirttiği istinsah kaydı²⁶

²⁶ Anonim, *Tefsîr-i 'Amme Cüzü*, Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Koleksiyonu, 19/4, vr. 199b.

Görsel 6: Mustafa b. Abdurrahman'ın *Kaşîdetü'l-Bürde Şerhi*'ne düştüğü ve eseri Recep 1079'da (Aralık 1668) Girit'teki Resmo Kalesi'nde tamamladığını belirttiği istinsah kaydı²⁷

Sonuç

Girit Seferi, Osmanlı tarihinin yalnızca askerî ve siyâsî boyutlarıyla değil, aynı zamanda ilmî ve entelektüel yönleriyle de değerlendirilmesi gereken önemli bir dönüm noktasıdır. Yaklaşık çeyrek asra yayılan bu uzun soluklu harekât, Osmanlı ilmî üretim kapasitesinin ve kültürel sürekliliğinin sefer şartlarında ve fetih sonrasında da kesintiye uğramadan devam ettiğini göstermektedir. Özellikle Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın serdarlığında yürütülen seferin son safhası, Osmanlı ilim ve kültür politikalarının fiilen cephe hattına taşındığı, bu yönüyle özgün bir tarihsel an olarak öne çıkmaktadır.

Fazıl Ahmed Paşa'nın ilmî himayesi, Girit'teki faaliyetlerin bireysel çabaların ötesine geçerek daha örgütlü ve sürdürülebilir bir nitelik kazanmasını mümkün kılmıştır. Baştercüman Panayot Efendi'nin *Atlas Maior*'dan yaptığı tercümelemler, Osmanlı entelektüel çevrelerinin Avrupa menşeli coğrafya bilgisine erişimini kolaylaştırırken; Evliya Çelebi, Mühürdar Hasan Ağa, Mezâkî Süleyman Efendi ve Mustafa b. Musa gibi isimlerin kaleme aldıkları metinler, seferin askerî, toplumsal ve kültürel boyutlarını kaydederek dönemin tarihî hafızasının oluşmasına

²⁷ Anonim, *Şerh-i el-Kevâkibü'd-dürriye fî medhi hayri'l-beriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Koleksiyonu, 19/5, vr. 259b.

katkıda bulunmuştur. Resmo Kalesi'nde hapsedilen Mustafa b. Abdurrahman'ın hapisten kurtulma ümidiyle gerçekleştirdiği istinsah faaliyetleri ise esaret, suç ve af beklentisi arasındaki ilişkiye dair önemli ipuçları sunmaktadır. Müstensihin, istinsahı açıkça bir kurtuluş stratejisiyle ilişkilendirmesi, ilmî üretimin bu bağlamda pragmatik ve işlevsel bir boyut da taşıdığını gösterir. Girit'teki diğer kale ve ordugâhlarda sürdürülen ilmî faaliyetler, Osmanlı entelektüel ağlarının savaş alanlarına kadar uzandığını açık biçimde yansıtır. Bu çerçevede istinsah edilen fıkıh, dil, mantık ve tarih metinleri, adanın kısa sürede Osmanlı ilim coğrafyasıyla bütünleştiğini ve entelektüel dolaşıma fiilen dâhil olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Girit Seferi'nin ilmî ve kültürel boyutu, Osmanlı askerî tarihine yeni bir perspektif kazandırmakta; fetih olgusunu yalnızca toprak kazanımıyla sınırlı olmayan, aynı zamanda bilgi üretimi, kültürel süreklilik ve kurumsallaşma süreçlerini içeren çok katmanlı bir tarihsel deneyim olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Benzer mikro-tarihsel ve bağlamsal çalışmaların diğer Osmanlı seferleri için de yapılması, Osmanlı askerî tarihi ile kültür ve entelektüel tarih yazımı arasındaki ilişkinin daha görünür hâle getirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Kaynak Eserler / Primary Sources

- Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî, *er-Risâletü 'ş-Şemsiyye fî 'l-Kavâ 'idi 'l-Mantıkiyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 9720/1
- Anonim, *Şerh-i el-Kevâkibü 'd-Dürriye fî Medhi Hayri 'l-Beriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Koleksiyonu, 19/5
- Abdurrahman b. Muhammed (İbnü'l-İmâd), *Hediyyetü İbnü'l-İmâd li-Ubbâdi 'l-İbâd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, 197/3
- Ebu'l-Hasen Necmeddin Ali b. Ömer (Kâtibî), *er-Risâletü 'ş-Şemsiyye fî 'l-Kavâ 'idi 'l-Mantıkiyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 9720/1
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizin*, ed. Seyit Ali Kahraman, vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999-2006
- Kâtib Çelebi, *Tuhfetü 'l-Kibâr fî Esfâri 'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018
- Kâtib Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi, II: Giriş – Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ - Dizin*, haz. Fikret Sarıcaoglu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013
- Muslihuddin Mustafa b. Şemseddin el-Karahisârî (Ahterî), *Ahterî-yi Kebîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 5154
- Mustafa b. Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, haz. Meltem Aydın, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016
- Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü 't-Tevârih*, haz. Ebubekir Sıddık Yücel. Asitan Kitap, Sivas 2013
- Şerefüddin Yakub b. İdris, *İşrâku 't-Tevârih*, Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi, 17168/1
- Tefsîr-i 'Amme Cüzü*, Süleymaniye Kütüphanesi, Servili Koleksiyonu, 19/4

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- ADIYEKE, Ayşe Nükhet ve Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021
- ÇALIŞIR, M. Fatih, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed*

- Pasha (1661-1676)*, Georgetown University Graduate School of Arts and Sciences Ph.D. Dissertation, Washington D.C. 2016
- ÇALIŞIR, M. Fatih, “Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa’nın Hâmiliğindeki İlmî Faaliyetler”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, ed. Semiha Nurdan vd., c. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 35-48
- ERÜNSAL, İsmail E., *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, Behçeti Seyyid İbrahim Efendi Tarih-i Sülale-i Köprülü, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006
- GÜLSOY, Ersin, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi’nin Osmanlı’ya Girişi (1660-1860)”, *Belleten*, Sayı 217 (Aralık 1992), c. 56, s. 727-774
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavât-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- MERMER, Ahmet, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991
- ÖKSÜZ, Mustafa, “Rodos Seferine Dair Arapça Bir Kaynak: Abdurrahim El-Abbâsî, Mineh-u Rabbi’l-Beriyye fî Feth-i Rodosî’l-Ubiyye/Gururlu Rodos’un Fethinde Mahlûkatın Rabbi’nin İhsanı”, *Tarih Yazıcılığına Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan Armağanı*, ed. Hayrunnisa Alan vd., Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 153-171
- ÖZCAN, Abdülkadir, *Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020
- ÖZEL, Ahmet, “Haskefi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 387-388
- SARICAOĞLU, Fikret, “Ebû Bekir b. Behrâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 110-111
- SETTON, Kenneth M., *XVII. Yüzyıl Dünyasında Venedik, Avusturya ve Türkler*, çev. Arif Erbil, Albaraka Yayınları, İstanbul 2022

SMITH, Thomas, “An Account of the City of Prusa in Bithynia, and a Continuation of the Historical Observations Relating to Constantinople”, *Philosophical Transactions*, Sayı 155 (Ocak 1684), s. 431-454

Extended Summary

The Cretan Campaign (1645-1669), initiated by the Ottoman Empire against Venetian Crete, stands as one of the longest and most protracted siege wars of the early modern period. Lasting nearly a quarter of a century, the campaign placed extraordinary pressure on Ottoman financial resources, manpower, and logistical capacity. While the military, diplomatic, and fiscal dimensions of this conflict have been examined extensively in Ottoman and European historiography, its intellectual and cultural dimensions-particularly the scholarly activities conducted during the campaign itself-have received comparatively limited attention. This article seeks to address this gap by examining the forms of knowledge production, transmission, and patronage that emerged in the context of the Cretan Campaign, arguing that Ottoman warfare functioned not only as a mechanism of territorial expansion but also as a dynamic environment for scholarly and cultural activity.

The study situates the Cretan Campaign within the broader intellectual landscape of the seventeenth-century Ottoman world, a period marked by intense scholarly mobility, translation activity, and engagement with new forms of knowledge, particularly in geography, medicine, and natural sciences. Figures such as Kâtib Çelebi, Evliya Çelebi, Salih b. Nasrullah, and Hezârfen Hüseyin Efendi exemplify this intellectual dynamism. Against this background, the article contends that the prolonged siege of Crete and the extended presence of Ottoman forces on the island created conditions that allowed scholarly practices to continue-and, in some cases, flourish-even under wartime circumstances.

Central to this argument is the role of Grand Vizier Fazıl Ahmed Pasha (r. 1661-1676), whose leadership during the final phase of the campaign illustrates the close relationship between military command and intellectual patronage in the Ottoman polity. Educated in the madrasa system and renowned for his support of scholars, translators, and men of letters, Fazıl Ahmed Pasha actively participated in scholarly discussions while in Crete and fostered an environment conducive to intellectual exchange. The article demonstrates that his patronage extended beyond symbolic support and took concrete institutional and material forms, including the commissioning of translations, the encouragement of historical and literary writing, and the post-conquest establishment of mosques, libraries, and madrasas.

One of the most striking examples of wartime knowledge transmission examined in the article is the translation activity of the chief dragoman Panayot Efendi (Panayot Nikusios), who began translating selected sections of Blaeu's *Atlas Maior* from Latin into Ottoman Turkish at the grand vizier's request during the campaign. This episode illustrates how contemporary European geographical knowledge entered Ottoman intellectual circuits not in times of peace alone, but also amid active military operations. The article situates this translation project alongside comparable examples from other campaigns led by Fazıl Ahmed Pasha, such as the Uyvar expedition (1663-64), thereby highlighting the continuity of scholarly patronage across different theaters of war.

In addition to elite patronage, the article foregrounds the diverse actors who contributed to the intellectual life of the campaign. Members of Fazıl Ahmed Pasha's entourage, including Mühürdar Hasan Ağa and Evliya Çelebi, produced texts based on official correspondence and personal observation, helping to construct the historical memory of the siege. Poets such as Mezâkî Süleyman Efendi recorded the campaign in verse while accompanying the army throughout the expedition, embedding military experience within Ottoman literary culture. The janissary Mustafa b. Musa, author of a little-known chronicle, offers a perspective from within the ranks, documenting the campaign from its departure from Edirne in 1666 to the army's return in 1670. Together, these works demonstrate that intellectual production during the Cretan Campaign was neither marginal nor incidental but an integral part of the Ottoman war experience.

The article further examines the copying (*istinsākh*) of scholarly texts on the island during and immediately after the campaign as tangible evidence of sustained intellectual activity. Manuscript colophons demonstrate that works in fields such as jurisprudence, lexicography, logic, and history were copied in cities and fortresses including Chania, Candia, and Rethymno. These examples underscore the integration of Crete into Ottoman scholarly networks and challenge assumptions that frontier or siege environments were inimical to intellectual life.

The article also focuses on the case of Mustafa b. Abdurrahman, who was imprisoned in the fortress of Rethymno during the winter of 1668–69. While in captivity, he copied a commentary on the '*Amma Juz*' and a commentary on the *Qaṣīdat al-Burda*, explicitly presenting these

acts of scholarly labor as a strategy for securing his release. The prayers and intentions recorded in the manuscript colophons illuminate the social and cultural dimensions of Ottoman military discipline, revealing how scholarly production could function as a means of moral rehabilitation and social reintegration within the context of war.

Finally, the article argues that the intellectual activities observed during the campaign culminated in more durable forms of institutionalization after the conquest of Candia in 1669. Fazıl Ahmed Pasha and other leading Ottoman authorities sponsored the conversion of churches into mosques, the establishment of libraries, and the creation of new spaces for learning, thereby embedding scholarly life into the urban and institutional fabric of Ottoman Crete. These initiatives ensured that wartime intellectual practices were not ephemeral but rather formed the foundation for longer-term cultural and educational structures.

By foregrounding scholarly activity during the Cretan Campaign, this article offers a reorientation of Ottoman military history that integrates intellectual, cultural, and social perspectives. It demonstrates that Ottoman warfare was deeply intertwined with processes of knowledge production, circulation, and institutional formation, and suggests that similar approaches to other early modern Ottoman campaigns may yield fruitful insights into the relationship between war and intellectual life.

Mahan'ın Deniz Gücü Teorisinin Japon Donanması Üzerindeki Etkisi ve Rus-Japon Savaşına (1904-1905) Yansımaları

The Impact of Mahan's Sea Power Theory on the Japanese Navy and Its Reflection in the Russo-Japanese War (1904-1905)

*Emine UYGUR ÇETİN**

Öz

Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücü teorisi, birçok devletin ulusal stratejisini şekillendirmiştir. Meiji Restorasyonu ile başlayan süreçte, Japonya, Mahan'ın prensiplerini adapte ederek kapalı bir ada ülkesinden, bölgesel bir güce evrilmiş, var olmayan bir deniz gücü ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca teknolojik bir modernleşme değil köklü bir stratejik değişimdir. Meiji liderleri, Mahan'ın “Deniz Gücü” tezini, Japonya'nın coğrafi gerçekliği ve kaynak kıtlığıyla harmanlayarak bir model oluşturmuştur. Bu süreç, ilk olarak Çin-Japon Savaşı'nda (1894-95) test edilen donanmanın, Rus-Japon Savaşı'nda (1904-05) Çarlık donanmasını mağlup eden bir güce evrilmesiyle taçlanmıştır. Japonya, böylece Batı'nın deniz doktrinini alan ve onu Doğu'nun disipliniyle sentezleyerek küresel dengeleri değiştiren ilk Asya devleti olarak tarihe geçmiştir. Bu çalışma, Mahan'ın teorisinin çerçevesini, Japonya'nın modernleşme sürecinde, deniz gücünü bir stratejik araç olarak nasıl benimsediğini ve uyguladığını incelemekte, bir imparatorluğun kaderini değiştiren bu askerî, siyasi ve entelektüel devrimi teşkilat, teçhizat ve tefekkürat boyutunda ortaya koyarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Gücü Teorisi, Deniz Stratejisi, Japonya, Mahan, Rus-Japon Savaşı.

* Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Eposta: emine.uygurcetin[at]msu.edu.tr, ORCID: 0009-0004-4343-0067.

Geliş Tarihi/Received: 31.10.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 21.12.2025

Abstract

Alfred Thayer Mahan's sea power theory shaped the national strategies of many states. In the process beginning with the Meiji Restoration, Japan adapted Mahan's principles and evolved from an isolated island nation into a regional power, giving rise to a previously non-existent naval force. This transformation was not merely a technological modernization but a profound strategic shift. Meiji leaders blended Mahan's "Sea Power" thesis with Japan's geographical realities and resource scarcity to create a unique model. This process culminated in the evolution of a navy first tested in the First Sino-Japanese War (1894–95) into a force that defeated the Imperial Russian Navy in the Russo-Japanese War (1904–05). Thus, Japan entered history as the first Asian state to adopt Western naval doctrine and synthesize it with Eastern discipline, thereby altering global balances. This study aims to examine how Mahan's theoretical framework was embraced and implemented by Japan in its modernization journey, using sea power as a strategic instrument. It seeks to analyze this military, political, and intellectual revolution that changed the fate of an empire through the dimensions of organization, equipment, and doctrinal framework.

Keywords: Japan, Mahan, Maritime Strategy, Russo-Japanese War, Sea Power Theory.

Giriş

Tarihi inceleyerek dersler çıkaran, jeopolitiğin büyük stratejik savunucusu Alfred Thayer Mahan (1840-1914), deniz gücü teorisi ile günümüzde bile güncelliğini korumaktadır. Mahan, ticaret, denizden ulaşım, denizaşırı mülkler ve bunları koruma araçlarını, ulusal refah ve nüfuzun temeli olarak görmektedir. Deniz gücünün kaynağı, deniz kontrolüyle sağlanan üstünlüktür. Milletler, düşman filosunu mağlup ederek ve böylece düşmanın gemilerini ve ticaretini okyanuslardan uzaklaştırarak deniz gücüne ulaşırlar. Bu amaçla, muharebe gemilerinden oluşan bir filonun inşası, ulusal deniz gücünün temel koşuludur.

Deniz gücünün kaynağı, ekonomik, coğrafi ve siyasi faktörlerdir. Ekonomi bağlamında deniz gücü, uluslararası ticaret yollarını kontrol etmek ve ticari üstünlük sağlamak için kritiktir. Ticaret yollarının kontrolü, ekonomik büyümeye katkı sağlar ve ulusal refahı artırır. Ayrıca, bir devletin hayatta kalması ve büyümesi için gerekli olan

stratejik ham maddelere ve enerji kaynaklarına ulaşmasını sağlar. Deniz yolları üzerinden ithalat ve ihracatı korur. Yine, güçlü bir denizcilik endüstrisi, tersaneler, gemi yapımı ve deniz taşımacılığı gibi alanlarda ekonomik altyapı oluşturur. Bu da deniz gücünün ekonomik bir temel üzerinde yükselmesini sağlar. Coğrafya bağlamında, bir ülkenin coğrafi konumu deniz gücü oluşturma potansiyelini büyük ölçüde etkiler. Ada devletleri ile geniş kıyı şeridinde sahip ülkeler deniz gücü geliştirmeyi hedefler. Deniz üslerinin yerleşimi, boğazlar, ticaret yolları üzerindeki hâkimiyet, coğrafyanın sunduğu stratejik avantajlardır. Limanların mevcudiyeti ve kullanılabilirliği, gemilerin konuşlanması ve lojistik destek açısından bir devletin deniz gücünü doğrudan etkiler. Siyasî bağlamda ise deniz gücü, bir ülkenin uluslararası alandaki siyasî hedeflerini gerçekleştirmesi için önemli bir araçtır. Deniz gücü oluşturma ve bunu etkin kullanma, hükümetin kararlılığı ve stratejik planlaması ile doğrudan ilişkilidir.

Mahan'ın bu çalışmaları, ABD denizcilik ve ulusal strateji düşüncesinin temeli olmuş, teorileri Amerikan karar alıcıları tarafından benimsenerek donanma büyütülmüş ve deniz gücü stratejisi bir dünya gücü haline gelmenin anahtarı olarak görülmüştür. ABD'de Mahan'ın teorisi hem askerî akademilerde hem de uluslararası ilişkiler literatüründe yoğun şekilde ele alınmıştır. Britanya'da hem akademik hem de politik literatürde, Mahan'ın teorileri derin bir etki bırakmıştır. Japonya, Mahan'ın fikirlerini Meiji Restorasyonu sırasında deniz gücünü modernleştirmek ve ulusal stratejisini şekillendirmek için kendi jeopolitik konumuna adapte ederek uygulamıştır. Eserleri Japoncaya çevrilmiş ve Japon deniz subaylarının eğitimi için temel kaynak haline gelmiştir. Mahan'ın deniz gücü teorisi, özellikle Rus-Japon Savaşı'nda (1904-1905) önemli bir rol oynamış, Japon liderler, Mahan'ın deniz üstünlüğü ve mutlak savaş fikirlerini benimseyerek stratejik avantaj sağlamıştır. Mahan'ın teorileri, Alman İmparatorluğu'nda donanmanın geliştirilmesine yönelik güçlü bir etki yaratmış, ancak I. Dünya Savaşı sonrası dönemde bu ilgi azalmıştır. Almanya'nın coğrafi sınırlamaları ve kara gücüne olan bağımlılığı, deniz gücü teorisinin etkinliğini kısıtlamıştır.

Bu çalışmanın ana konusu, Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücü teorisinin, Meiji Restorasyonu sonrası Japonya'nın deniz stratejisinin şekillenmesi ve donanmasının modernleşmesi üzerindeki somut etkisini

tarihsel olarak analiz etmektir. Çalışmanın merkezinde Mahan'ın teorisinin, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'ndaki operatif ve stratejik yansımaları yer almaktadır. Port Arthur Kuşatması'ndan Tsushima Deniz Muharebesi'ne uzanan süreç, Mahanist ilkelerin sahada nasıl uygulandığını ve Japon zaferindeki rolünü göstermesi açısından detaylı olarak incelenecektir. Çalışma, ağırlıklı olarak 1850'den 1905'e uzanan dönemi ve Japon denizci elitlerinin Mahan'ı okuma, çevirme ve doktrinlerine adapte etme süreçlerini kapsar. Çalışmanın teorik zemini, Alfred Thayer Mahan'ın klasik deniz gücü teorisinin temel unsurları (deniz kontrolü, kesin sonuçlu deniz muharebesi, devletin kararlı politikası ve donanma inşası, coğrafya ve denizcilik kültürü) üzerine inşa edilmiştir.

Bu çalışmada, ilk olarak Mahan'ın teorisinde donanmanın neden ulusal gücün temel aracı olarak görüldüğü, deniz kontrolü ile ekonomik refah ve siyasi nüfuz arasındaki nedensel bağı, teorik düzeyde ele alınacaktır. Devamında, Japonya'nın Meiji Restorasyonu ile geleneksel bir kara toplumundan modern bir deniz gücüne evrilme süreci incelenecek, bu dönüşümün jeopolitik ve içsel dinamikleri ortaya konacaktır. Mahan'ın çalışmalarının Japon akademik literatürüne etkisi bağlamında, Mahan'ın eserlerinin Japonca'ya çevrilme süreci, askeri akademilerdeki etkisi ve Japon stratejik düşüncesinde nasıl bir paradigmayı tetiklediği analiz edilecektir. Müteakiben teorisinin sahaya yansımalarının somut örneği, Rus-Japon Savaşı'na odaklanılacaktır. Port Arthur kuşatmasından Sarı Deniz, Ulsan ve nihayet Tsushima Muharebelerine uzanan süreçte, Japon deniz stratejisinin Mahanist ilkelerinin harekâta nasıl uygulandığı ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Japonya'nın Mahan'ın teorilerinin adaptasyonu ile Mahan'ın teorisinin bir ada ulusunun bölgesel güce dönüşümündeki rolü, başarıları ve sınırlılıkları tartışılacaktır. Son olarak, Japonya örneğinin derinlemesine analizinden çıkan temel bulgular özetlenecektir.

1. Donanma Gücünün Unsurları ve Önemi

Mahan, bir ülkenin büyüklüğünü, deniz gücünü etkin bir şekilde kullanma yeteneğiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre, ekonomik refah, uzak denizlerde yürütülen ticarete dayanmakta ve deniz; tüccarlar, çiftçiler, madenciler, sanayiciler ve devlet adamlarını denizcilik faaliyetlerine doğrudan yönlendirmektedir. Ancak Mahan, güvenli bir deniz ulaştırması olmadan, uluslararası bir güce evrilmenin mümkün olmadığını

savunmaktadır. Bu çerçevede, deniz gücü, sadece silahlı bir unsur değil, aynı zamanda ülkenin, ekonomik ve diplomatik fayda sağlaması için de kritik bir araçtır. Mahan'a göre, ülkeler deniz ticaretinin avantajlarından yararlandıkça, deniz gücünü, bu ticareti güvence altına almak, kuvvet aktarımı yapmak ve siyasî kazanımlar elde etmek amacıyla kullanmaya başlamışlardır. Etkili bir donanmanın yokluğunda, bir ülkenin denizasıırı pazarlara ve stratejik hedeflerine ulaşması imkânsızdır; bu yüzden, kendisini koruyacak ve gerektiğinde sert güç olarak kullanılacak bir donamaya sahip olması zorunludur. Sonuç olarak, Mahan deniz gücünü, yalnızca askerî bir kavram olarak değil, ulusal büyüklüğün ve uluslararası etkinliğin anahtarı olarak da görmüştür¹.

Bazı ülkeler kendi tercihleriyle, bazıları ise coğrafi konum, doğal kaynak yetersizliği, nüfus yapısı gibi bir dizi zorunlu sebeple, deniz gücü olmayı seçmiştir. Mahan'ın değerlendirmelerine göre bu koşullar altı maddeden oluşmaktadır:

Coğrafi konum: bir ülkenin önemli deniz alanlarına hâkim bölgelerde olup olmadığı, fizikî yapısını ifade eder; ada ülkeleri veya önemli deniz yollarına yakın ülkeler, stratejik konumlarından dolayı büyük avantajlara sahiptir.

Ülkeye bağlı doğal limanları ve deniz üsleri: deniz yollarını kontrol ve donanmaların güvenliği ve harekâtı için önemlidir.

Ulusal zenginlik-kaynak: sanayileşme ile kaynaklara bağımlılık artar ve yerel kaynakların tükenmesiyle ülkeler ithalata bağımlı hale gelir, ulusal zenginlik ve doğal kaynakların varlığı deniz kuvvetleri için sermaye vadeder.

Nüfusun varlığı; büyük bir nüfusa sahip olmak, filoyu yönetmek ve denizcilik görevlerine aşına iş gücü açısından önemlidir.

Halkın karakteri; geçimini deniz yolu ile kazanan, denize alışmış bir nüfusa sahip olmak anlamına gelir ki bu nüfus, denizcilik, bankacılık, ticaret ve endüstri gibi gelir kapılarına sahipken, faaliyetlerinin deniz ticaretine bağımlı olduğunun farkındadır.

¹ Michael Lindberg, Daniel Todd, Brown, *Green and Blue-Water Fleets: The Influence of Geography on Naval Warfare, 1861 to the Present*, Praeger, Connecticut 2002, s. 24-25.

Hükümetin karakteri; siyasî otoritenin, deniz gücünden elde edilen avantajların tamamen farkında olması ve daha da önemlisi, deniz gücünü sürdürme kararlılığını ifade eder.

Japonya'nın denizcilik duruşu her zaman coğrafyayla sıkı bir şekilde bağlantılı olmuştur. Asya kıtasından önemli ölçüde uzakta olan Japonya kendisini, kıt kaynaklara sahip, küçük bir ada ülkesi olarak tanımlar ve refahı için deniz ticaretine bağımlılığı benimser². Doğu Çin Denizi'nden Pasifik'e çıkan Çin gemileri, Okinawa ve Amami Adaları'nın oluşturduğu coğrafi kısıtlamalarla baş etmek zorunda kalırken, bir tampon bölge olarak Kore Yarımadası, Japon takım adalarına doğru uzanır³. Tokyo, savunulması gereken yaklaşık 18.000 mil kıyı şeridinde sahiptir⁴. Bu coğrafi özellikler, 100 yıldan fazla süredir uluslararası ilişkilerin ve silahlı mücadelelerin sebebi olmuştur. Japonya'nın jeopolitik durumu İmparatorluk Deniz Kuvvetleri ihtiyaçlarını şekillendirmiş ve Mahan'ın çalışmaları bu bağlamda bir model olarak kullanılmıştır.

2. Japonya'nın Modernleşme Sürecinde Stratejik Dönüşüm

Japonya, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar merkezî bir feodal sistemle yönetilen, dış dünyaya kapalı bir ülke konumundaydı. Devrimci hükümet, Batılı güçlerin saygı duyacağı bir Japonya yaratmak istiyordu. Meiji Restorasyonu'nun ardından yapılan reformlar, Batı'nın endüstriyel genişlemesi karşısında Japonya'nın modernite çabalarının bir göstergesiydi. Bu dönemde başta ABD'ye ve ardından Avrupa'ya elçiler gönderildi. Elçiler Japonya'nın modern dünya standartlarına ulaşması için bilim, teknoloji ve tıp ile ekonomik, politik ve yasal sistemler hakkında veri topladılar. Yayıncılık sektörünün Japonya'da hızla büyümesi, elçilerin Japonya'ya dönmesi ile aynı döneme rastladı. Bu bir tesadüften öte Batı'nın kitaplarının çevirilerinin basılması ile ilgiliydi. ABD ve Avrupa'nın bilim, teknoloji ve felsefesi Japon kültürüne aktarıldı. Japonya Silahlı Kuvvetleri de bu gelişmelerden etkilendi. İmparator Meiji, Avrupa ve ABD'den askerî uzmanları davet ederek

² Toshi Yoshihara, James R Holmes, "Japanese Maritime Thought: If Not Mahan, Who?", *U.S. Naval War College*, Sayı 3 (2006), c. 59, s. 3.

³ Toshi Yoshihara ve James R Holmes, "Japanese Maritime Thought: If Not Mahan, Who?", s. 4.

⁴ "Maritime Geography of Japan", <https://bluejapan.org/geography/maritime-geography/>, (Erişim Tarihi: 03.01.2025).

birliklerin modern harp stratejileri ile harp silah, araç ve gereçlerinin kullanımı konusunda eğitim almasını sağladı. Dönemin en büyük emperyal gücü Büyük Britanya modelinden esinlenerek güçlü bir Japon donanması inşasına çalışıldı⁵.

İlk donanma eğitimi, 1850'lerde küçük bir Hollanda eğitim birliği, Nagasaki'ye geldiğinde başladı; 1860'ların başında burada bir deniz eğitim okulu açıldı. 1864 sonbaharında üç donanma subayı tersaneleri ve diğer Batı askerî gelişmelerini incelemek üzere Hollanda'ya gönderildi. Hollandalılarla, bir tersane ve ayrıca bir savaş gemisi için müzakerelere başlandı; ayrıca ABD ile bir savaş gemisinin inşası için anlaşıldı. 1865 yılında Fransa'nın yardımı ile Yokosuka'da bir donanma tersanesi inşa edildi. Yine aynı dönemde batı menşeli sekiz savaş gemisi satın alındı. 1870'lerde Japonya'nın güvenliği, adalar ve kıyı şeridiyle sınırlı olduğundan, modern bir donanma kurmanın muazzam maliyetine karşı kıyı savunma harekâtı kapasitesini geliştirmek maksadıyla kıyı topçuları, ordu ve düşmanı kıyıdan uzaklaştırmak için destekleyici rolü ile deniz birliklerinden oluşan bir statik savunma tercih edildi. Böylece Japon savunmasının genel komutası orduya verildi ve donanma, ordunun ast birliği oldu. Ancak 1886'da ayrı bir donanma teşkilatı oluşturuldu ve bu teşkilat 1889'da Donanma Bakanlığı'nın bir parçası haline getirildi⁶.

Donanmaya subay yetiştirmenin ilk adımlarından biri, 1869'da Tokyo'daki Tsukiji sahilinde (1888'de Etajima'ya taşındı) Batılı denizci uluslarınkine benzeyen bir “deniz akademisi”nin kurulmasıdır. 1870'te, bir İmparatorluk kararnamesi ile Britanya donanması, Japonya Deniz Kuvvetleri'ne model olarak belirlenir ve 1873-79 arasında 34 kişilik İngiliz Deniz Misyonu Japonya'ya gelir. Misyon, Tsukiji'deki Deniz Akademisi'nde eğitim verir. Japon donanmasının gelişimi olumlu yönde etkilenir. Deniz Akademisi'ndeki öğrencilere, dört yılda, denizcilik, navigasyon ve topçuluk gibi akademik derslerin yanı sıra askerî eğitim de verildi. Deniz Akademisi, liyakate dayalı bir subay alım sisteminin de yerleşmesini sağlar. 1870'lerin sonlarında Japonya, ekonomik sebeplerle yurtdışı eğitimden dönen gençlerin sahip olduğu Batı teknoloji uzmanlığı

⁵ Christopher Goto-Jones, *Modern Japan: A Very Short Introduction*, Oxford, New York 2009, s. 48-63.

⁶ Marius B. Jansen, *The Emergence of Meiji Japan*, Cambridge, New York 1995, s. 10-28.

birikimlerine dayanarak, yabancı yardım misyonlarına bağılıktan uzaklaşır. 1888’de Tsukiji’de Deniz Harp Okulu açılır ve Japon askerler tarafından eğitimler verilir⁷.

Başlangıçta Japon tersaneleri, modern harp gemileri inşa etmek için henüz yeterli değildir ve bu sebeple Japon hükûmeti siparişlerini İngiltere’ye vermiştir. 1870’lerin sonunda İngiliz tersanelerinde suya indirilen zırhlı, çelik gövdeli firkateyn *Fuso* ve zırhlı korvetler⁸ *Kongo* ve *Hiei*, özellikle Japon donanması için yurtdışında inşa edilen ilk harp gemileridir. 1880’lerin ikinci yarısında Japonya, torpidobot alımı için Fransa ile anlaşır. 1882’de meclis tarafından donanmayı genişletme tasarısı kabul edilir ve tasarı, sekiz yılda, 48 gemilik bir filonun (daha sonra 46’ya düşürülmüştür) inşasını gerektirmektedir. Bu gemilerden 22’sinin montajı yabancı tersanelerde yapılacak, Japonya’ya gönderilmek üzere parçalanacak ve burada yeniden monte edilecek torpidobotlar olarak planlanacaktır. Geriye kalan harp gemileri çoğunlukla kruvazörlerdir. Sankeikan sınıfı zırhlı *Matsushima*, *Hashidate* ve *Itsukushima* kruvazörleri 1888’de inşa edilmiş buharlı harp gemileri olup büyük Fransız-Japon donanma sözleşmesinin son projelerini teşkil ederler. 1892’de donanma, *Yoshino*’yu satın alarak İngilizlere geri döner. İngilizlerden alınan *Kotaka* da kısa sürede donanmaya katılır⁹.

1880’lerin ortalarında Japonya’nın Kore’ye artan ilgisi ve Çin’in bu ilgiyi kontrol etme kararlılığı, iki ülke arasında gelecekteki bir çatışmanın habercisidir. Coğrafya, yaklaşan çatışmanın hem karada hem de denizde gerçekleşeceğini dikte eder. Asya anakarasında bir dayanak noktası elde etmek için Japonya’nın, Kore yarımadasında bir askeri varlığa ve bu varlığın Japonya ile iletişimini koruyacak yeterli deniz gücüne ihtiyacı olacaktır. Ancak donanmanın geliştirilmesi çabaları

⁷ David C. Evans ve Mark R. Peattie, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941*, Naval Institute, Maryland 2012, s. 30-31.

⁸ Korvetlerin ilk tasarımı maksadı, sahil ve boğazların güvenliğini sağlamak, karakol, büyük filolara, muharebe ve keşif unsuru olarak destek vermek veya küçük çaplı muharebelere katılmaktır. 1860’ların başında zırhlı firkateynlerin maliyetli olması ve onların görevini icra edecek ikinci derece bir harp gemisi arayışı sonunda zırhlı korvetleri ortaya çıkarmıştır. Bkz. Evren Mercan, *Modern Harp Gemileri 1850’den Günümüze*, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s. 166.

⁹ David C. Evans, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941*, s. 35-37.

başlangıçta ordunun muhalefeti ile karşılaşır. Ordu yetkilileri Japonya'nın toprak, halk ve hükümetten oluştuğunu ve ulusal savunma amacının, bu üçünün korunması olduğunu savunur. Dolayısıyla, donanma olmasa da toprak ve halk ordunun koruması altında güvende olduğu sürece, hükümete bir zarar verilemeyecektir. Donanma yetkilileri, Meiji döneminin ilk günlerinden beri, bir ada ülkesi olarak Japonya'nın en hayati çıkarlarının denizaşırı ulaştırma ve ticareti içerdiğini öne sürerler. Bu sebeple, ulusun güvenliği hem ordu hem de donanmanın yeterli bir şekilde geliştirilmesine bağlıdır.

Donanmanın ulusal savunmada statükoya meydan okumasındaki itici güç, büyük harp filolarına dayanan deniz gücünün, ulusal büyüklüğün anahtarı olduğunu destekleyen denizcilik doktrindir. Doktrin, çağdaş bir teorisyen Alfred Thayer Mahan'ın yazıları aracılığıyla Japon donanma çevrelerinin dikkatini çeker. Mahan'ın kendisine göre de eserlerinin çoğu, diğer dillerden daha çok Japoncaya çevrilmiştir. Mahan'ın “Deniz Gücünün Tarihe Etkisi”, 1896'da Japonca'ya çevrilir ve askerî okullarda ders kitabı olarak okutulur. Mahan tarafından deniz harekâtlarının bağımsızlığına ve denizin kontrolüne yapılan vurgu, donanmanın, ordudan bağımsız olması talebine, uzman görüşü olarak destek vermiştir¹⁰.

Donanmanın mücadelesi sonuç vermiş ve 1903 yılında kuvvetler ayrılmıştır. Donanma, Donanma Bakanı ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı altında teşkilatlanır. Deniz Kuvvetleri Komutanı tüm harekât planlarını hazırlar ve İmparatorun onayına sunar, İmparator bunları otomatik olarak onaylar. Donanma Bakanı'nın pozisyonu danışmanlıktır. Barış zamanında, Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın harekât için İmparatorun onayına sunacağı planlar, önce Donanma Bakanı'na danışılır. Savaş zamanında ise böyle bir zorunluluk yoktur. Donanma Bakanlığı, yönetimden ve politikanın belirlenmesinden sorumludur. Donanmanın lider personelinin yetiştiği eğitim kurumları da Bakanlığa bağlıdır. 1889'da Donanma, filo yönetmeliklerini hazırlar, daimî filoyu kurar, 1893'te Batı Denizleri Filosunu örgütler ve ertesi yıl, Çin-Japon çatışmasının arifesinde Daimî Filo ve Batı Denizleri Filosunu birleştirerek Birleşik Filo'yu oluşturur. 1903 sonbaharında donanma,

¹⁰ David C. Evans, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-194*, s. 44.

Rusya ile yaklaşan deniz çatışmasını öngörerek ana muharebe gücünü yeniden düzenler. Birleşik Filo; Japonya'nın altı savaş gemisinin tamamından ve dört zırhlı kruvazörden oluşan Birinci Filo ve donanmanın altı zırhlı kruvazöründen ve dört daha küçük kruvazörden oluşan İkinci Filo'dan müteşekkildir. Bu ikisinden ayrı olarak, daha küçük eski harp gemilerden oluşan Üçüncü Filo da teşkil edilir. Donanmanın bu düzenlenmesi, 1941'deki Pasifik Savaşı'na kadar korunur¹¹.

3. Japon Askerî Literatüründe Mahan Etkisi

Mahan'ın deniz gücü doktrininin, evrensel etkilerini fark eden Japonya'nın eski Tarım ve Ticaret Bakanı Baron Kaneko Kentaro, doktrinin Japonca'ya tercümesi ve Deniz Kurmay Koleji'nde ders müfredatına sokulmasında etkili olmuştur. Sivil ve asker Japon liderler, Mahan'ın çalışmalarından, deniz aşırı genişleme yoluyla bölgesel bir güç olma politikasını ve doktrinlerle formüle edilen evrensel stratejik ilkeleri kendilerine göre şekillendirirler¹². Japon İmparatorluğu Pasifik'teki ticareti ve seyrüseferi kontrol etmek ve hasmını yenmek için bu doktrinler ve ilkeler doğrultusunda yeterli güce sahip olmalıdır. Ancak Mahan'ın fikirleri, Japon denizciler için kimi zaman ağır, karmaşık ve tekniktir. Çoğu subay Mahan'ın ilkelerini, Japon eğitimcilerinin dersleri ve yazıları aracılığıyla kavrar. Bunlardan dördü öne çıkmaktadır; Ogasawara, Akiyama Saneyuki, Sato Tetsutaro ve Kato Kanji. Her biri deniz gücü hakkındaki yorumlarında kendi bireysel ve ulusal bakış açılarını ortaya koymuştur.

Ogasawara Naganari (1867-1958), Mahan'ın deniz gücü teorisini tanıtan ilk Japon deniz subayı, Çin-Japon ve Rus-Japon çatışmalarının resmî tarihçisidir. Bütçe ödeneklerinde donanmaya öncelik veren bir politika için kamuoyunun desteğini sağlamak amacıyla popüler denizcilik tarihi yazmak üzere görevlendirilir. 1898'de *İmparatorluk Donanması'nın Tarihi Üzerine* adlı eserini yayınlar. Çalışmalarında Mahan'ı merkeze koyan Ogasawara, *deniz gücünün, düşman filosunu yok etmek ve harp zamanında hegemonya elde etmenin yanında, güvenliği sağlamak için de gerekli olduğunu savunmuştur*. Ogasawara'ya göre,

¹¹ J. Charles Schencking, *Making Waves, Politics, Propaganda and Emergence of the Imperial Japanese Navy, 1868-1920*, Stanford University, California 2005, s. 11-24.

¹² Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, Naval Institute, Maryland 2012, s. 8.

düşmandan üstün deniz gücünün muhafazası önemlidir. Ogasawara 1904'te Deniz Harp Okulu'na eğitmen olarak atanır ve İmparatorluğun 'Deniz Gücü Tarihi Üzerine' derslerinde, Mahan'ın perspektifinde deniz gücünün önemini vurgular. Rus-Japon çatışmasında bir istihbarat subayıdır ve sonrasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda koramiral rütbesine kadar yükselir¹³.

Akiyama Saneyuki (1869-1918), profesyonel denizcilik kariyerine Mahan'ın bir öğrencisi olarak başlar. 1897'de Teğmen Akiyama, kurmaylık programının bir parçası olarak ABD'de iki yıllık eğitime tefrik edilir ve burada Mahan'ın yanında çalışır. Deniz harekâtlarına katılmanın önemli olduğundan hareketle, Nisan 1898'de Japonya'dan izin alarak ABD kuvvetleri yanında İspanya-Amerika Savaşı'na katılır. Akiyama, Kuzey Atlantik Filosu'nun amiral gemisi, zırhlı kruvazör USS *New York*'ta üç ay uygulamalı eğitim alır ve Batı Hint Adaları ile Güney Amerika kıyılarına seyahat eder. Akiyama'ya göre ABD'nin Hawaii'yi ilhakı ve Filipinler'i satın alması, Doğu Asya'ya doğru ilerleme politikasının bir parçasıdır¹⁴. 1900 yılında kurmay subay olarak Japonya'ya dönen Akiyama, 1902 yılında Deniz Harp Okulu'na yeni kurulan deniz taktikleri ve stratejileri dersinin kıdemli eğitmeni olarak atanır. Göreve başladıktan sonra ilk olarak, Newport'ta gözlemlediği *harp oyunları ve masaüstü harita tatbikatlarını* tanıtır. Harp oyunlarının öğrenci subayların eleştirel ve yaratıcı düşünmesini, gözlem gücünü ve hızlı karar alma yeteneğini geliştirdiğini bilmektedir. Mahan da Newport'taki derslerinde, geliştirilen masaüstü manevraları, muhtemel düşmanla gerçek bir muharebeyi simüle etmek için büyük masalar, oyun tahtaları, gemi modelleri ve işaretleyicileri kullanmıştır. Akiyama'nın derslerinde tatbik ettiği harp oyunları deniz bilimi öğretiminde büyük bir yeniliktir ve çok faydalı bulunur. Akiyama 1910'da sonraki 20 yıl, Japon deniz harekâtları için temel kılavuz olarak kullanılan Deniz Muharebe Talimnamesi'ni yayımlar. Talimnamede, "kati sonuçlu muharebenin, deniz harbinin özü olduğu, muharebelerin taarruzî niteliği ile amacının düşmanı hızla yok etmek" olduğu ifade edilmiştir. Muharebenin temel ilkeleri *önleme ve konsantrasyondur*.

¹³ Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, s. 21-22.

¹⁴ Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, s. 22-23.

Akiyama Rus-Japon Savaşında Birleşik Filo’da, kıdemli bir kurmay subay olarak edindiği tecrübelerini, Japonya’nın kendine özgü jeopolitik durumunu hesaba katarak ve Mahan’ın öğretileri ile harmanlayarak geliştirir. Mahan’ın *deniz komutası kavramının* daha net bir tanıma ihtiyaç duyduğunu; uçsuz bucaksız Pasifik’in tam kontrolünün zorluklarını görmezden geldiğini ileri sürer. 1918’de ölen Akiyama, arkasında zengin bir stratejik düşünce mirası bırakır¹⁵.

Sato Tetsutaro (1866–942), Mahan’ın deniz gücü teorisini Japonya’nın jeopolitik konumuna ve stratejik gerçeklerine uyarlayarak, Japon deniz savunma doktrini yeniden şekillendirir. 1907’de Deniz Kuvvetleri Kurmay Koleji’ne eğitmen olarak atanan Sato, burada “Deniz Savunma Tarihi” dersi verir. Sato, Japonya’nın deniz gücünü genişletmek için coğrafi konumundan faydalanması gerektiğini savunur. İddialarını desteklemek için, *deniz hakimiyetinin önemi, filo konsantrasyonu, kesin filo karşılaşmaları ve saldırıya geçme ihtiyacı* hakkında Mahan’dan alıntılar yapar. Japonya ve ABD’nin, Pasifik’te deniz üstünlüğü için yarışacaklarını değerlendirerek, iki ulus arasındaki ekonomik ve askerî güçteki büyük eşitsizliğe karşı, Japonya’nın Uzak Doğu sularını kontrol etmeye yetecek bir deniz gücüne sahip olmasını savunur. Sato 1915’te, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Yardımcısı olarak atanır¹⁶.

Kato Kanji (1870-1939), sırasıyla Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkan Yardımcısı (1922-23), İkinci Filo Komutanı (1923-24), Birleşik Filo Komutanı (1926-28), Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı (1930) ve Yüksek Askerî Konsey Üyesi (1930-35) olarak görev yapar. Kato’nun Tsushima’daki deneyimi ve Jutland’dan aldığı ders, Mahan’ın *savaş gemisine olan saplantısı ve ana filo angajmanının baskın önemi* konusunda haklı olduğunu ispatlar. 1921-22’de Washington Donanma Konferansı’na donanma baş danışmanı olarak katılır. Mahan’ı yankılayarak, deniz gücünün yükselişi ve düşüşünün ulusların kaderini belirlediğini savunur¹⁷.

¹⁵ Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, s. 24

¹⁶ Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, s. 26-27.

¹⁷ Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, s. 28.

4. Mahan Etkisi, Rus-Japon Savaşı ve Deniz Hakimiyetinin Kazanılması

4.1. Mahan Etkisi ve Savaşın Genel Bir Tasviri

Mahan, ticarî ve deniz üstünlüğü arayışındaki büyük güçleri içeren küresel bir rekabetin XX. yüzyılda dünya siyasetini karakterize edeceğini düşünüyordu. Bu düşünce doğrultusunda hareket eden Rusya, Uzak Doğu'ya doğru genişleme politikası izledi. Japon Denizi ve Kore Yarımadası'nın kıyı bölgelerine yönelerek Liaotung Yarımadası'ndaki Port Arthur'da, Rus Pasifik Donanması'nı konuşlandırdı.

Rusya'nın bölgedeki varlığı Japonya'yı harekete geçirdi ve Japon Meclisi 1905'e kadar olan dönem için yeni bir donanma güçlendirme programını onayladı. Hedef altı harp gemisi ve altı zırhlı kruvazörden oluşan bir filo (altı-altı filo programı) inşası idi. 1903'te Japonya, meclis tarafından onaylanan İngiliz-Japon antlaşmasına ek bir gemi inşa programı daha yürürlüğe koydu. Bu ek, anlaşmaya üç harp gemisi ve beş zırhlı kruvazör dahil etti. Ancak bu gemiler hazır değildi. 28 Aralık 1903'te Japon Hükümeti, programı hızlandırmaya karar verse de on dokuzuncu İmparatorluk Meclisi'nin dağılmasından önce, satın alma için fon ayırmayı başaramadı. Meclis, iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı dağıldı. Japon hükümeti, bu başarısızlığı telafi etmek için fon tahsis eden bir İmparatorluk kararnamesi yayınladı ve Arjantin donanması için bir İtalyan tersanesinde inşa halinde olan iki zırhlı kruvazörü satın aldı. *Kasuga* ve *Nisshin* adlı iki gemi, Nisan 1904'te Japonya'ya ulaştı ve 15 Mayıs 1904'te Rus mayınlarına çarparak zayı olan iki zırhlı gemi *Hatsuse* ve *Yashima*'nın yerini aldı. Bu satın alma, Japon İmparatorluk Donanması'nın harp boyunca amaçladığı “altı-altı filosu”nu korumasına olanak sağladı¹⁸. Japon İmparatorluk donanması başlangıçta yetenek ve endüstriyel anlamda kendisini geliştirmek için çok gayret göstermişti. Mahan'ın deniz kontrolü ilkesinden hareketle, elde güçlü bir donanma bulundurmanın önemini kavrayan Japonya, 1920 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük üçüncü donanmasına sahip olmuş ve 20 yıl sonra ABD donanmasının gücüne meydan okumuştur¹⁹.

¹⁸ Sadao Asada, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, s. 22-25.

¹⁹ Himadri Bose, “Influence of Alfred Thayer Mahan on Japanese Maritime Strategy”, *Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses Journal of Defense Studies*, Sayı 1-2 (2020), c. 14, s. 49-68.

Mahan'ın kesin sonuçlu muharebeler ve konsantrasyon ilkeleri, Japon donanmasının Rus-Japon Savaşı (1904-1905) deneyimlerini tasvir etmiştir. Planlar; eğitimler ve donanmanın ağır muharebe gemileri ile teçhiz edilmesi, kesin sonuçlu muharebelerle düşmanın harp filosunun imhası, kuvvetin kesin sonuç yerinde konsantrasyonu, düğüm noktalarının (Tsushima Boğazı) tutulması ile ikmal ve bütünleme sağlayan iç hatların önemi kapsamında şekillenmiştir. Ruslar ise Mahan'ı dikkate almamışlar, donanmalarını, ana kuvvet Port Arthur'daki Rus Pasifik Filosu, tali kuvvet ise Vladivostok'ta olacak şekilde ikiye bölmüşler, donanmayı taarruzî bir deniz kuvveti anlayışı ile değil karadaki çıkarlarını savunan bir kuvvet olarak değerlendirmişlerdir. Japon İmparatorluk Donanması'nın harp planını hayata geçirmek üzere teşkil ettiği Birleşik Filo'nun Birinci Filosu, Rus Port Arthur Filosu'nu; İkinci Filo'su ise Vladivostok kuvvetini etkisiz hale getirecektir. Ayrıca, Birleşik Filo'nun dışında, kruvazörlerden ve kıyı savunma gemilerinden oluşan Üçüncü bir Filo, Japon nakliye gemilerine eşlik etmek ve Japon İmparatorluk Ordusu'nun çıkarma harekâtını desteklemek maksadıyla Deniz Kuvvetleri tarafından görevlendirilmiştir²⁰.

4.2. Port Arthur Bölgesindeki Harekât

Port Arthur'daki Rus Pasifik Filosu'nun imhası için harekât, Japon donanması Amiral Togo tarafından sevk ve idare edildi. Plana göre muhripler ana filodan ayrılarak karanlıkta limana gizli bir şekilde yaklaşacaklar ve Rus donanmasını imha edeceklerdi. Muhrip komutanları 8 Şubat öğleden sonra filodan yaklaşık 18:00'da ayrıldı ve gece yarısından önce Port Arthur Limanı'na yaklaştı. Rus Filosu'nun büyük kısmını demirlemiş halde buldular. 9 Şubat'ta gece yarısından hemen sonra taarruzla, düşmanın iki muharebe gemisine ve bir kruvazörüne hasar verdiler. Ancak, sonuçlar etkileyici değildi. Atılan 20 torpidodan sadece üçü hedefine ulaştı. Bu zayıf sonuçlar, donanmanın uzun menzilli atışlarından ve koordinasyon eksikliğinden kaynaklanıyordu. İki muhrip çarpıştı, ancak yine de harekâta devam ettiler; diğerleri karanlıkta kayboldu. Muhripler, tek başına veya çiftler halinde mücadele ettiler, oysa koordineli bir taarruz çok daha fazlasını başarabilirdi. Gece, torpido harekâtı zordu; düşman projektörleri, taarruz

²⁰ Himadri Bose, "Influence of Alfred Thayer Mahan on Japanese Maritime Strategy", s. 29-30.

kuvvetini kör edebilir ve düzenlerini bozabilir ve karanlıkta kendi gemileriyle çarpışma korkusu taarruz gücünü azaltabilirdi. Ancak harekâtın genel tasarımı da kusurluydu. Muhriplerin görev raporlarını Amiral Togo'ya zamanında bildirmeleri için hiçbir tedbir alınmamıştı ve muhripler bilgi vermeden Kore kıyısındaki üslerine geri döndüler, öğlene doğru Port Arthur'a yeniden yaklaştılar. Ruslar toparlanmıştı, Japonlara ateş açtılar ve Japon muhripleri geri çekildiler²¹.

Port Arthur'daki Rus Pasifik Filosu'nu etkisiz hale getirmek denizden ve karadan koordineli bir harekâtı gerektiriyordu. Port Arthur'a yapılan ilk taarruzdan sonra; donanma, ordu yarımadağa doğru ilerlerken, ordunun hareketini destekledi; kruvazör, muhrip ve harp gemileriyle Port Arthur'a uzaktan bir abluka uyguladı. Abluka yorucu bir görevdi, karada yapılan bir çevreleme harekâtı gibi, düşmanın iki katı güç gerektirmekteydi; bu olmadan abluka işe yaramazdı. Abluka altında olanlar hazırlık yapabilir, abluka kuvvetini aldatmayı deneyebilirdi. Ablukayı yapanlar ise, gece gündüz nöbet tutmak zorundaydı. Ayrıca kömür ve su ikmalini gerektiriyordu ve başka bir abluka gemi grubu, değiştirme için hazır olmalı, zamanı geldiğinde diğerinin yerini almalıydı. Japon donanması, Rus donanmasıyla hemen hemen aynı güçte olması sebebiyle Port Arthur Filosu'nu etkisiz hale getirmek için başka taktikler kullanmak zorunda kalındı. Bu kapsamda torpido saldırıları devam etti. Ablukaya ilave olarak 12-13 Nisan'daki fırtınalı gecede, muhripler ve torpidobotlar eşliğinde bir Japon mayın gemisi, Rus savaş gemilerinin geçtiği sularda limanın 3 mil sınırına mayın döşedi. Rus Pasifik Filosu'nun komutanı Amiral Stepan Makarov'un gemisi, beraberindeki küçük bir kuvvetle, liman ağzından birkaç mil uzakta döşenen Japon mayınlarından birine çarptı, gemi ağır hasar aldı, amiralin kendisi de dahil olmak üzere neredeyse tüm mürettebatı ile gemi kurtarılamadı. Bundan sonra Rus Pasifik Filosu savunmaya geçti ve Baltık Filosu desteği gelene kadar kuvvetini korumayı hedefledi²².

Japon donanmasının Port Arthur'daki gemileri etkisiz hale getirme çabaları başarısız olsa da Japon kara birliklerinin Kore ve Mançurya'ya çıkarılması etkili bir şekilde yürütülmüştü. Kore'nin alındığı

²¹ J. Charles Schencking, *Making Waves, Politics, Propaganda and Emergence of the Imperial Japanese Navy, 1868-1920*, s. 107-113.

²² David C. Evans, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941*, s. 117.

muharebenin ilk aşamasında Japonya'nın kara harekâtlarının başarısı, büyük ölçüde donanmanın sağladığı desteğe dayanıyordu. Deniz harbi için en önemli sonuç, İkinci Ordu'nun karaya çıkmasıydı, çünkü bu, Port Arthur'u karadan ele geçirmek ve Rus Pasifik Filosu'nu yok etmek için bir fırsat oluşturmuyordu. İkinci Ordu, haziran ayında Port Arthur'a birkaç mil kadar yaklaştı. Limanı çevreleyen tepelerdeki Rus savunması tarafından durdurulsa da Rus donanması ağustos ayı başlarında altı harp gemisi, dört zırhlı kruvazör ve sekiz muhrip ile Vladivostok'a kaçmaya karar verdi.

4.3. Sarı Deniz Muharebesi

10 Ağustos'ta Port Arthur'dan çıkan Rus Pasifik Filosu, Japon Filosu'nun bir kruvazör ve sekiz muhribi tarafından karşılandı. İki kuvvet, ağır toplar bakımından hemen hemen eşitti ancak Japonlar daha düşük kalibrelerde ve hızlı ateş eden toplarda üstündü, ayrıca muhripler ve torpido botlarında muazzam bir avantaja sahipti. Japon Filosu 11.000 metre uzun menzilden Rus Kuvveti'ni ateş altına aldı. Rus Filosu Japon hattını menzil dışına kaydırarak Sarı Deniz'i geçti ve Kore Boğazı'na doğru hızla ilerledi. Rus hattında oluşan belirgin düzensizlikten yararlanan Japon Filosu'nun atışları, Rus amiral gemisi *Tsesarevich*'in köprüsüne ve kumanda kulesine isabet ederek Amiral Witgeft'i ve personeli öldürdü. Rus Pasifik Filosu düzensiz bir şekilde Port Arthur'a geri çekildi. 11 Ağustos sabahı, Rus Pasifik Filosu'nun yedi harp gemisinden beşi, başlangıçtaki sekiz zırhlı, kruvazörlerden sadece ikisi ve 25 muhripten sadece 12'si limana geri dönmüştü. Rus Pasifik Filosu bir daha asla limanı terk etmedi. Bu bağlamda sonuç, bir Japon zaferi gibi görünse de aslında taktik bir başarısızlıktı. Savaşın başında iki kuvvetin eşitliği büyük ölçüde yüzeysel ve sayısalı. Mahan'ın deniz hâkimiyeti ilkesine göre, tam bir deniz zaferi ancak Rus Pasifik Filosu'nun tamamen imha edilmesiyle sağlanabilirdi, fakat Japonlar bu noktada daha saldırgan bir tutum sergilemedikleri ve temkinli yaklaştıkları için başarısız oldular. Gemilerinin tasarımı, komutanlarının ve mürettebatının eğitimi, disiplini ve moralinde Japonya, rakibine karşı tartışmasız bir avantaja sahipti. Düşman filosuna yanaşılsaydı büyük olasılıkla Rus donanması yok edilecekti²³.

²³ Robert Forczyk, *Russian Battleship vs Japanese Battleship, Yellow Sea 1904-05*, Osprey Publishing, Oxford 2009, s. 47-54.

4.4. Ulsan Muharebesi

Vladivostok'taki Rus Filosu, Japonya'nın deniz ulaştırması ve nakliyesi için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Savaşın başından itibaren, bu küçük filo, Kore Boğazı'nı zorluyor ve Port Arthur'daki Rus Pasifik Filosu ile birleşmeye çabalıyordu. Japon donanma filolarının en zayıfı olan Üçüncü Filo, başlangıçta Birleşik Filo'dan ayrı tutularak Kore Boğazı'nda, Tsushima'daki Takeshiki'de konuşlandırılmıştı. Üçüncü Filo etkisiz kaldığı için yerine İkinci Filo'nun güçlü bir birliği görevlendirildi. Vladivostok Rus Filosu'nun üç kruvazörü, Port Arthur'dan ayrılan Rus Pasifik Filosu ile birleşmek için 14 Ağustos sabahı, Kore'nin doğu kıyısındaki Ulsan'a doğru yola çıktı. Japon İkinci Filo'nun dört zırhlı kruvazörü, onları pusuya düşürdü, bir kruvazör batırıldı, diğer ikisi ağır hasarlı olarak limana geri döndü. Vladivostok'ta yeterli onarım tesisleri yoktu ve filonun muharebe gücü kalmamıştı bir daha limanını terk edemedi.

Birleşik Filo henüz görevini tamamlamamıştı, sırada Baltık Filosu vardı. Mayıs 1904'te Port Arthur yakınlarındaki Rus mayınları ile zayıf olan iki Japon muhribi, her ne kadar Arjantin'den satın alınan iki zırhlı kruvazör ile ikame edilse de bu olay Amiral Togo üzerinde baskı yaratmıştı. Hasar ve kayıp riski, Amiral Togo ve kurmaylarının taktik düşüncesine hâkim oldu. Sarı Deniz Muharebesi'nde uzak mesafeden açılan topçu ateşi ve manevralarda, muhripler etkisiz kaldı ve yerine, kayıp riski kabul edilebildiğinden torpido taarruzu uygulandı. Böylelikle Sarı Deniz Muharebesi başta olmak üzere muharebelerden çıkarılan dersler Amiral Togo tarafından Baltık Filosu'na karşı hazırlanmak için kullanılacaktı²⁴.

4.5. Son Savaş İçin Hazırlıklar

Rus Pasifik Filosu'nun imhasını gerçekleştirme işi Japon ordusuna kalmıştı, çünkü limanın etrafındaki mayınlı sular, Japon donanması için çok tehlikeliydi. 1904 sonbaharının sonlarında ordu, limanı çevreleyen yüksekliklere yaklaştı. 203 Rakımlı Tepe için verilen muharebe korkunç kayıplara yol açtı. Tepeyi ele geçirdiklerinde

²⁴ A Robert Forczyk, *Russian Battleship vs Japanese Battleship, Yellow Sea 1904-05*, s. 37-40.

Japonlar, limanın her santimini ateş altına aldılar. Rus Pasifik Filosu'nun artıkları gerek batırılarak gerekse hasar verilerek etkisiz hale getirildi²⁵.

Japon Denizi'nde ve Sarı Deniz'de önemli bir Rus tehdidi kalmamıştı ve Japon istihbarat raporları, Baltık Filosu'nun gelmesinin aylar alacağını açıkça gösteriyordu. Bu boşluktan doğan fırsatı değerlendiren Deniz Kuvvetleri, Japon deniz gücünü yeniden düzenlemeye odaklandı. Harp gemileri, onarım için Japon tersanelerine gönderildi; orijinal tasarım ve yapılarının ötesinde birçok küçük iyileştirme de yapıldı. Japon tersanelerinin 7/24 çalışması sayesinde, Birleşik Filo neredeyse tamamen yenilenmiş ve muharebeye hazır hale gelmişti.

Donanma, Rus Baltık Filosu Doğu Asya sularına ulaştığında haberdar olmak için çeşitli kıyı, liman ve boğazlarda devriyeler ihdas etti. Tüm bu devriye kuvvetlerinin çabalarını kolaylaştırmak için, her devriye bölgesi numaralandırılmış karelere bölündü. Her kare 10 dakikalık enlem ve boylamı temsil ediyordu, böylece bu sulara devriye gezen gemilerin, yaklaşan bir düşmanın konumu için sadece bulunduğu karenin numarasını bildirmeleri yeterliydi.

Birleşik Filo'nun harbe hazırlık için eğitimi tazelendi. Bazen tek başlarına, bazen küçük gruplar halinde, bazen bir filo olarak, muhabere kontrolü, torpido hücumu ve manevraları ile top atışlarını uygulamak için tatbikatlar yaptılar. Japon planlama grubu, Rusların, Vladivostok'a ulaşmak isteyeceğini ve bunun için Kore Boğazı veya Tsugaru Boğazı'nı kullanacaklarını öngörerek bu bölgelerde taarruz ruhlu bir savunma düzeni planladı. Buna göre Japon Filosu'nun taarruzu, ağır harp gemileri ile gündüz, muhripler ve torpidobotlar ile gece aralıksız devam edecek, düşman filosu yıpratılacaktı.

4.6. Tsushima Muharebesi

27 Mayıs 1905 sabahının erken saatlerinde, Japon devriye kruvazörlerinden biri Rus Baltık Filosu'nun Kore Boğazı'na yaklaştığını ve Boğazın doğu kanalı (Tsushima Boğazı) rotasında ilerlediğini bildirdi. Yaşanan bir koordinesizlikle temas sağlanamadı. Japon Filosu son anda, düşmanın öncü kuvvetine baskı yaparak ilerlemesine engel oldu. Rus

²⁵ David C. Evans, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941*, s. 174.

gemileri ateşle karşılık verse de Japon Filosu ciddi şekilde hasar görmedi. Japon Filosu'nun düşmana açtığı ateş çok daha yıkıcıydı. Sürekli bombardıman altında Baltık Filosu düzenini kaybetmeye başladı ve Rus ateşi düzensizleşti. Tsushima, donanma tarihindeki birkaç imha muharebesinden biriydi. Rusların, iki amiral de dahil olmak üzere 4.830 ölü ve 5.917 esir zayıyatı vardı. Buna karşılık, Japon Birleşik Filosu'na ait üç torpidobot batırılmış, üç ana gemi orta derecede hasar görmüş, sekiz muhrip ve torpidobot geçici olarak devre dışı kalmış ve 110 mürettebat ölmüştü²⁶. Burada Japon donanması, Tsushima Boğazı'nı düğüm noktası olarak belirleyip düşmanı burada bekleyerek taarruzî bir savunma tesis etmiş, tek bir noktada tüm kuvvetini toplayarak kesin sonuç yerinde düşmanı parça parça imha etmiş, Mahan'ın kuvvet konsantrasyonu ve düğüm noktası ilkelerini başarılı bir şekilde uygulamıştır.

5. Japonya'da Mahanist Deniz Stratejisinin Evrimi: Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürat Adaptasyonu

Jeopolitik konumdan hareketle, ada devleti olmanın getirdiği avantaj ve dezavantajları göz önünde bulundurarak Pasifik'te genişlemeyi hedefleyen Japonya, Mahan'ın teorilerini birebir kopyalamaktan ziyade kendi jeopolitik ihtiyaçlarına göre adapte etmiştir. Bu hedef, deniz gücünü, stratejik seviyede kaçınılmaz bir öncelik haline getirmiştir. Donanmasını, ordudan bağımsız olarak teşkilatlandırırken, Mahan'ın, deniz gücünün ulusal büyüklüğün anahtarı olduğu ilkesini kullanmıştır. Bu sayede Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Donanma Bakanlığı, donanmadan sorumlu ve ordudan bağımsız kademeler olarak tesis edilmiş ve doğrudan İmparatora bağlanmıştır. Bu sayede Deniz Harp Okulu, akademiler ve tersaneler açılmış, Batıdan müşavirler ve mühendisler getirilmiştir.

Japonya, Mahan'ın ulaştırma hatlarının korunması anlayışını genişleterek, denizasıırı sömürgecilik ve hammadde kaynaklarına erişim maksadıyla Kore, Tayvan ve Mançurya üzerindeki kontrolünü, ekonomik büyüme için kritik görmüştür. Bu bölgelerdeki Rus tehdidini bertaraf etmek için donanmasında, Mahan'ın vurgu yaptığı gibi, büyük savaş gemileri (dretnotlar ve kruvazörler) inşa etmeye odaklanmıştır. Tsushima

²⁶ Rotem Kowner, "Time to Remember, Time to Forget: The Battle of Tsushima in Japanese Collective Memory since 1905", *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 2022, <https://apjjf.org/2022/12/kowner> (erişim tarihi: 05.01.2025).

Muharebesi özelinde Mahan'ın savunduğu tek ve kesin filo angajmanı, baskın deniz gücünün zorunlu olduğunu göstermiştir. Pasifik Savaşı'na kadar geçen 10 yılda Japon donanma düşüncesinin ana akımını “büyük gemi, büyük top” eğilimi temsil etmiştir²⁷.

Rus Baltık Filosu'na karşı giriştiği Tsushima Muharebesi'nde, Japon Birleşik Filosu, Rus Baltık Filosu'nun harekât alanının iç hattına, yani Japonya ile Kore Yarımadası arasındaki rotaya varmasını beklemiştir. Savunma pozisyonu alan Birleşik Filo, düşmanın ilerlemesine müsaade etmiş, konsantrasyonda ezici bir güçle, hasım deniz unsurlarını, taktik bir hücum gerçekleştirerek etkisiz hale getirmiştir²⁸.

Konsantrasyon, bir filonun denizi kontrol etmek için merkezî bir konumda toplanması gerektiğini ifade eder. Mahan, muharebede konsantrasyonu, kuvvetin iki veya daha fazla tedarik limanına dağıtılması olarak yorumlar. Tsushima Muharebesi'nden önce Birleşik Filo, Kore'deki Sylvia Havzası ile Tsushima Adası'nda dağıtılır ancak Birleşik Filo'nun konsantrasyonu korunur. Japon Amiral Togo, raporunda, “gücümüzü Kore Boğazı'nda yoğunlaştırdık ve düşmanın kuzeye doğru gelişini orada bekledik” şeklinde ifade etmektedir²⁹.

Mahan'ın filo koordinasyonu ve lojistik üstünlüğün tesisi ilkeleri, Tsushima Muharebesi'nde başarıyla uygulanmıştır. Amiral Togo'nun filosu, mükemmel bir komuta ve kontrol sistemi ile yönetilir. Rusların aksine, Japon gemileri koordineli hareket eder, iletişim ve komuta zincirleri kesintisiz çalışır. Japon donanması, stratejik üslerin ve ikmal hatlarının desteğiyle savaş öncesinde ve sırasında lojistik üstünlüğü elinde tutar³⁰.

²⁷ Toshi Yoshihara ve James R Holmes, “Japanese Maritime Thought: If Not Mahan, Who?” s. 9.

²⁸ Tom Ryan, The Battle of Tsushima Strait 1905-The Adaption of The Classical Mahanian Postulate of Decisive Battle By The Imperial Japanese Navy In Operational Art Perspective, Naval Postgraduate School Yüksek Lisans Tezi, Jakarta, Indonesia 2020, s. 56.

²⁹ “Admiral Togo's Report of the Battle of Tsushima”, <https://web.archive.org/web/20100820070000/http://www.russojapanesewar.com/togo-aar3.html> (Erişim Tarihi: 05.012025).

³⁰ Vice Admiral Yoji Koda, “Full Spring 2005 Issue”, *Japan Maritime Self-Defense Force*, Sayı 2 (2005), c. 58, s. 43.

Mahan'a göre, denizin kontrolü taarruzla, yani düşman filosunun imhasıyla sağlanabilir. Denizin kontrolü iki türdedir, kısmî veya tam kontrol ve bunlar bir ulusun güvenli sınırları (harekâtın başlatılabileceği kıyılar) ile düşmanın kontrolüne meydan okuyacak deniz gücünün etkisine bağlıdır. Birleşik Filo, Japon Denizi ve Port Arthur yakınlarındaki Sarı Deniz de dahil olmak üzere bitişik suları kontrol etmeyi başarmıştır. Kısmî kontrol, Rus Pasifik Filosu'nun, Sarı Deniz ve Ulsan Muharebelerinde etkisiz hale getirilmesi ile elde edilir. Tsushima Boğazı Muharebesi'nin sonucunda, İmparatorluk Donanması, Japon Denizi ve çevresinin tam kontrolünü ele geçirmiştir. Japonya'nın Kore Yarımadası ve Mançurya'daki çıkarlarını desteklemek için deniz ulaşımı emniyete alınmıştır³¹.

Müteakip dönemde Japonya, yeni teknolojiler ve modern stratejik yaklaşımları benimseyerek denizaltılar, torpidobotlar ve uçak gemileri gibi modern teknolojilere yatırımlarla teoriyi genişletmiştir. Washington Deniz Antlaşması'nın (1922) muharebe gemisi inşasına sınır getirmesiyle gayretini deniz havacılığına kaydırmış, uçak gemilerinin inşasıyla hava gücünü deniz gücüne entegre etmiştir. Örneğin, Japonya'nın ilk uçak gemilerinden *Hosho* (1922), bu stratejik değişimin bir sembolüdür. Japon deniz havacılığının etkisi, Pearl Harbor Baskını gibi harekâtlarla görülmüştür.

Sonuç

Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücü teorisi, 19. yüzyılın sonunda ortaya çıktığı Batı bağlamından çok uzakta, Doğu'da, Japonya'nın modernleşme ve bölgesel güç olma sürecinin entelektüel ve stratejik omurgası haline gelmiştir. Bu çalışmanın bulguları, Mahan'ın etkisinin yalnızca teorik bir ilhamdan ibaret olmadığını, somut doktriner dönüşüm, kurumsal yapılanma ve operasyonel seçimler üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Mahan'a göre, jeopolitik konum, deniz gücü geliştirmesinin temel belirleyicilerindendir. Japonya, bir ada devleti olarak, ülkesini ve

³¹ Great Britain Committee of Imperial Defense, *Official History, Naval and Military, of the Russo-Japanese War, Prepared by the Historical Section of the Committee of Imperial Defense*, Stationery, London 1910, <http://archive.org/details/officialhistoryn03great./s.105-106>, (Erişim Tarihi: 05.01.2025).

ticaretini güvence altına almak için deniz gücüne dayanmak zorundadır. Ticaretinin deniz ulaştırmasına tabi olması denizlerde güçlü olmasını zorunlu kılar. Deniz gücü, Japonya'nın siyasî gücünün muhafazası için de elzemdir. Japonya, Mahan'ı körü körüne taklit etmemiş, onun ilkelerini, nihaî muharebe filosu inşası, deniz kontrolü arayışı ve devlet politikasının merkeziliği, kendi jeopolitik gerçekliklerine (sınırlı kaynaklar, komşu güçlere karşı konum) uyarlayarak benimsemiştir. Bu, teorinin evrensel çekirdeğinin mevcut koşullarla sentezlenebilir olduğunu göstermiştir. Mahan'ın teorileri, özellikle Büyük Okyanus ve Doğu Asya'da Japonya'nın bölgesel hedeflerini meşrulaştırmada bir rehber olmuştur. Ancak, Japonya'nın Mahan'ı benimsemesi, Pasifik'te ABD ile çatışma yolunu da açmıştır. Bu, Mahan'ın teorisinin, bir ülkeyi bölgesel güç yaparken, aynı zamanda jeopolitik gerilimi artırıcı ve daha büyük çatışmalara gebe bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Japonya, kendisine tehdit olarak gördüğü Rusya ile, Mahan'ın ilkelerini uyarlayarak mücadele etmiştir. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda, denizde cereyan eden muharebeler, bu adaptasyonun sınav alanı olmuştur. Denizin kontrolü, okyanusun veya deniz alanının belirli bir bölümünün tam, mutlak ve kalıcı kontrolüdür, bu sayede deniz ulaştırması serbestçe kullanılır ve düşman bundan tamamen mahrum edilir. Denizin kontrolü deniz harekâtının hedeflerinden biridir ve kesin bir savaştan ayrı olamaz. Japon donanmasının, Port Arthur'da filoyu hapsedme, Sarı Deniz'de kontrolü sağlama ve Tsushima'da kesin sonuçlu bir imha muharebesi arayışı, teorinin sahaya nasıl yansıdığının kanıtıdır. Zafer, sadece teknolojik üstünlükle değil, Mahanist bir stratejik niyet ve konsantrasyonla kazanılmıştır.

Bu çalışma, Mahan'ın deniz gücü teorisinin, sadece 19. yüzyıl emperyalizminin değil, modernleşen ve jeopolitik kimliğini denizlerde arayan ulus-devletlerin ortak stratejik dilinin bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. Japonya, bu teorinin bir ulusun kaderini değiştirmede nasıl operatif bir kılavuz olabileceğini kanıtlamıştır. Sonuç olarak, Mahan'ın mirası, denizlerin stratejik öneminin evrenselliğinde yaşamakta; ancak bu miras, her ülke tarafından kendi tarihsel şartları, ahlakî çerçevesi ve jeopolitik ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlanmaktadır.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- ASADA, Sadao, *From Mahan to Pearlharbor The Imperial Japanese Navy and the United States*, Naval Institute, Maryland 2012
- BOSE, Himadri, “Influence of Alfred Thayer Mahan on Japanese Maritime Strategy”, *Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses Journal of Defense Studies*, Sayı 1-2 (2020), c. 14 , s.29-68.
- EDWARDS, J. Peter, *The Rise and Fall of the Japanese Imperial Naval Air Service*, Casemate, Pennsylvania 2010
- EVANS, David C. ve Mark R. Peattie, *Kaigun: Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941*, Naval Institute, Maryland 2012
- JANSEN, Marius B., *The Emergence of Meiji Japan*, Cambridge, New York 1995
- JENTSCHURA, Hansgeorg vd., *Warships of the Imperial Japanese Navy, 1869-1945*, Naval Institute, Maryland 1976
- JONES, Christopher Goto, *Modern Japan: A Very Short Introduction*, Oxford University, New York 2009
- KODA, Yoji, Vice Admiral, “Full Spring 2005 Issue”, *Japan Maritime Self-Defense Force*, Sayı 2 (2005), c. 58 s.43.
- KOWNER, Rotem, *Tsushima: Great Battles Series*, Oxford University, Oxford 2022
- LINDBERG, Michael ve Daniel Todd, *Brown, Green and Blue-Water Fleets: The Influence of Geography on Naval Warfare, 1861 to the Present*, Praeger, Connecticut 2002
- MERCAN, Evren, *Modern Harp Gemileri 1850'den Günümüze*, Kronik Kitap, İstanbul 2023
- RYAN, Tom, *The Battle of Tsushima Strait 1905-The Adaption of The Classical Mahanian Postulate of Decisive Battle by The Imperial Japanese Navy in Operational Art Perspective*, Master's Thesis, Naval Postgraduate School, July 2020
- SCHENCKING, J. Charles, *Making Waves, Politics, Propaganda and Emergence of the Imperial Japanese Navy, 1868-1920*, Stanford University, California 2005

YOSHIHARA, Toshi and James R Holmes, “Japanese Maritime Thought: If Not Mahan, Who?”, *U.S. Naval War College*, Sayı 3, c. 59 (2006)

İnternet Kaynakları

“Admiral Togo’s Report of the Battle of Tsushima,” <https://web.archive.org/web/20100820070000/http://www.russojapanesewar.com/togo-aar3.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2025)

Blue Japan, “Maritime Geography of Japan”. <https://bluejapan.org/geography/maritime-geography/> (Erişim Tarihi: 03.01.2025)

Great Britain Committee of Imperial Defense, “Official History, Naval and Military, of the Russo-Japanese War” Prepared by the Historical Section of the Committee of Imperial Defense, Stationery, London 1910, <http://archive.org/details/officialhistoryn03great>. (Erişim Tarihi: 05.01.2025)

Kowner, Rotem, “Time to Remember, Time to Forget: The Battle of Tsushima in Japanese Collective Memory since 1905”, *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 15.07.2022. <https://apjjf.org/2022/12/kowner> (Erişim Tarihi: 05.01.2025)

Extended Summary

Alfred Thayer Mahan's sea power theory, far from its original Western context at the end of the 19th century, became the intellectual and strategic backbone of Japan's modernization and rise as a regional power in the East. The findings of this study reveal that Mahan's influence was not merely theoretical inspiration but was decisive in shaping concrete doctrinal transformation, institutional structuring, and operational choices.

According to Mahan, geopolitical position is a fundamental determinant of developing sea power. As an island nation, Japan had to rely on sea power to secure its homeland and trade. Its dependence on maritime transport necessitated strength at sea. Sea power was also essential for preserving Japan's political power. Japan did not blindly imitate Mahan; it adapted and adopted his principles-building a decisive battle fleet, seeking sea control, and centralizing state policy-to its own geopolitical realities (limited resources, position vis-à-vis neighboring powers). This adaptation and adoption demonstrated that the universal core of the theory could be synthesized with existing conditions. Mahan's theories served as a guide, particularly in legitimizing Japan's regional objectives in the Pacific and East Asia. However, Japan's embrace of Mahan also paved the way for conflict with the United States in the Pacific. This case shows that Mahan's theory, while capable of making a country a regional power, also carries the potential to increase geopolitical tensions and sow the seeds for larger conflicts.

Japan applied the principles adapted from Mahan in its struggle against Russia, which it perceived as a threat. The naval battles of the 1904-1905 Russo-Japanese War became the testing ground for this adaptation. The control of the sea-defined as the complete, absolute, and permanent control of a specific part of the ocean or maritime area, enabling free use of maritime transport while completely denying it to the enemy-is one of the objectives of naval operations and cannot be separated from a decisive battle. The Imperial Japanese Navy's efforts to trap the fleet at Port Arthur, secure control in the Yellow Sea, and seek a decisive battle of annihilation at Tsushima is proof of how the theory was reflected in practice. Victory was achieved not only through technological superiority but also through Mahanist strategic intent and concentration.

The study has shown that Mahan's sea power theory is not merely a relic of 19th century imperialism but part of a common strategic language for modernizing nation-states seeking their geopolitical identity at sea. Japan proved how this theory could serve as an operational guide in altering a nation's destiny. In conclusion, Mahan's legacy lives on in the universality of the strategic importance of the seas; however, this legacy is reinterpreted by each country according to its historical conditions, moral framework, and geopolitical needs.

Çanakkale Cephesinde Fırtına, Sel ve Don: 26-29 Kasım 1915 Felaketi

Storm, Flood, and Freeze in the Gallipoli
Campaign: The Disaster of 26-29 November 1915

*Murat KARATAŞ**

Öz

Çanakkale Cephesi, 1915 sonbaharında kanlı bir siper çıkmazı halindeyken 26-29 Kasım 1915 tarihleri arasında yaşanan olağanüstü hava muhalefeti, her iki orduyu da etkileyen “tarafsız bir düşman” olarak ortaya çıkmıştır. Bu makale, üç gün süren şiddetli fırtına, sağanak yağmur, sel ve ardından gelen ani don olayının Müttefik ve Osmanlı kuvvetleri üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Harp cerideleri, resmî kayıtlar, zayıat istatistikleri ve asker günlükleri gibi birincil kaynaklara dayanarak felaketin askerî ve insanî boyutlarını analiz etmektedir. Müttefik tarafında, özellikle Suvla’da lojistik hatlar çökmüş, siperler sular altında kalarak boğulmalara yol açmış ve ani donma “Donmuş Ayak Günü” olarak hatırlanan kitlesel zayıata neden olmuştur. Müttefik kayıtları 7.900’den fazla donma/siper ayağı vakası ve 270’in üzerinde donarak ölüm raporlamıştır. Osmanlı tarafında da Azmak Deresi ve Anafarta Ovası’nda benzer trajediler yaşanmış, askerler bataklıkta veya siperlerde can vermiş ve ciddi zayıat verilmiştir. Osmanlı resmî kayıtları 556 askerin (donma, boğulma ve kayıp) etkilendiğini belirtse de arşiv kayıtları ve harp cerideleri bu sayının daha yüksek olabileceğini göstermektedir. Bu felaket, binlerce askeri muharebe dışı bırakarak doğanın savaş koşullarındaki belirleyici rolünü göstermiştir. Birçok asker ayak, kol, el veya parmak gibi uzuvlarını yitirmiştir. Bununla birlikte binlerce asker, artık savaş gücü olarak kullanılamaz derecede hastalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Don, Fırtına, Sel.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.
E-posta: muratkrats[at]yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3581-0735.

Geliş Tarihi /Received: 06.11.2025
Kabul Tarihi /Accepted: 13.12.2025

Abstract

While the Gallipoli Campaign was in a bloody trench stalemate in the autumn of 1915, an extraordinary weather event between 26 and 29 November 1915 emerged as an “impartial enemy” affecting both armies. This article comparatively examines the effects of the three-day severe storm, torrential rain, flood, and subsequent sudden freeze on the Allied and Ottoman forces. Based on primary sources such as war diaries, official records, casualty statistics, and soldiers’ journals, the study analyzes the military and humanitarian dimensions of the disaster. On the Allied side, particularly at Suvla, logistic lines collapsed, trenches were inundated leading to drownings, and the sudden freeze caused mass casualties, remembered as “Frozen Foot Day”. Allied records documented over 7,900 cases of frostbite/trench foot and more than 270 deaths due to freezing. On the Ottoman side, similar tragedies occurred in the Azmak Valley and Anafarta Plain; soldiers perished in bogs or trenches, and significant losses were incurred. Although Ottoman official records state 556 soldiers were affected (freezing, drowning, and missing), archival records and war diaries indicate this number may be higher. This disaster, which incapacitated thousands of soldiers, demonstrated the decisive role of nature in wartime conditions. Many soldiers lost limbs such as feet, arms, hands, or fingers. Furthermore, thousands of soldiers became ill to the extent that they could no longer be used as a fighting force.

Keywords: Freeze, Flood, Gallipoli Campaign, Storm, World War I.

Giriş

Çanakkale Cephesi’nde, özellikle 1915’in ilk aylarındaki deniz harekâtı safhasında, hava muhalefeti sık sık operasyonel tempoyu belirleyen bir faktör olmuştur. 19 Şubat 1915 tarihindeki ilk bombardımanın ardından gelen beş günlük kötü hava, Müttefiklerin operasyonlarını duraklatmıştır¹. Bu “fırtınalı ve şiddetli denizler” Türk savunmasına onarım yapma ve seyyar bataryaları yeniden konumlandırma fırsatı tanıyarak savunma stratejisi açısından kritik bir

¹ Charles Edward Callwell, *The Dardanelles*, Boston Houghton Mifflin Company, Newyork 1919, s. 13.

zaman kazandırmıştır². Benzer şekilde 27-28 Şubat'ta şiddetlenen kuzeydoğu fırtınası, Müttefik faaliyetlerini gözetleme ile sınırlı bırakmıştır³. Hava koşullarının en kritik etkisi ise amfibi harekâtın planlanmasında görülmüştür; 21 ve 22 Nisan'daki şiddetli kuzeydoğu rüzgârları, çıkarmayı iki kez 24 saat erteleterek toplam 48 saatlik bir gecikmeye zorlamıştır⁴. Nihayetinde 25 Nisan sabahı denizin “tek bir rüzgâr esintisi dahi olmaması”⁵, amfibi harekâtın icrası için ne denli hassas bir dengeye bağlı olduğunu göstermektedir.

Deniz harekâtlarındaki gecikmelerin yanı sıra atmosferik koşullar kara ve hava operasyonlarında da belirgin taktik ve lojistik sonuçlar doğurmuştur. Görüş mesafesinin azalması, her iki taraf için de hem bir avantaj hem de bir dezavantaj yaratmıştır. 8 Mart 1915'te Nusret Mayın Gemisi'nin Erenköy Koyu'na döşediği mayın hattının, hâkim olan yağmur sağanakları sebebiyle Müttefiklerce görülememesi⁶ ve 13 Mayıs'ta sisin avantajını kullanan *Muavenet-i Milliye* Zırhlısı'nın HMS *Goliath*'ı torpidolaması⁷ bunun çarpıcı örnekleridir. Buna karşın 21 Ağustos'ta Yusufçuktepe'yi kaplayan sis, Müttefik taarruzunu engellemiş ve sisin kalkmasıyla *Albion* zırhlısı Türk ateşine maruz kalmıştır⁸. Hava keşifleri de hava muhalefetinden doğrudan etkilenmiş; 19 Mart-24 Nisan 1915 arasında dokuz gün boyunca keşif veya bombardıman uçuşu yapılamamıştır⁹. Karada ise 25 Mayıs'ta Alçıtepe

² William Harold Price, *With the Fleet in the Dardanelles, Some Impressions of Naval Men and Incidents during the Campaign in the Spring of 1915*, Abdreu Melrose Ltd, Londra 1915, s. 24-25.

³ Edward Chatterton, *Dardanelles Dilemma: The Story of the Naval Operations*, Rich and Cowan, Londra 1935, s. 77.

⁴ *Ashmead-Bartlett's Despatches from the Dardanelles: An Epic of Heroism*, George Newnes, Londra 1916, s. 55, 56.

⁵ Heber Maitland Alexander, *On Two Fronts: Being the Adventures of an Indian Mule Corps in France and Gallipoli*, E. P. Dutton and Company, New York 1917, s. 149.

⁶ Francis Herbert Mitchell, *Report of the Committee Appointed to Investigate the Attacks Delivered on and the Enemy Defences of the Dardanelles Straits*, Londra 1919, s. 85.

⁷ *Queen Elizabeth January to May 1915*, Printed by Permission of The Admiralty for Private Circulation to Officers and Men, Londra 1919, s. 38-39. Ayrıca bkz. Bircan, Emre, “Muâvenet-i Milliye Muhribi”, *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını, İstanbul 2023.

⁸ Albert N. Depew, *Gunner Depew*, The Reilly and Britton Co., Chicago 1918, s. 143.

⁹ Joseph Marguerite Jean Vassal, *Uncensored letters from the Dardenelles: Written to His English Wife by a French Medical Officer of Le Corps Expeditionnaire D'Orient*, William Heinemann, Londra 1916, s. 98-100.

yamaçlarındaki “bulut patlaması” siperleri sular altında bırakarak bölgeyi bataklığa çevirmiş ve lağım çalışmalarını durdurmuştur¹⁰. 7 Ağustos’ta ani bir fırtınanın bir katır layterini batırması ve 4 Eylül ile 8 Ekim’de Suvla’daki şiddetli rüzgârların ikmal faaliyetlerini durdurup iskelelere zarar vermesi¹¹, lojistik hatların da hava muhalefeti esnasında son derece kırılgan olabildiğini göstermektedir.

1915 yılı sonbaharında savaş, her iki taraf için de kanlı bir siper çıkmazı hâlinedir. Müttefik kuvvetler, Ağustos ayında Suvla Koyu’na yaptıkları son büyük taarruzla da bu kilitlenmeyi kıramamışlardır. Cephedeki bu askerî çıkmaz, askerlerin moralini tüketirken yaklaşan kış mevsimi siperlerdeki yaşamı çok daha zorlu hâle getirme tehdidi taşımaktadır. 26 Kasım 1915’te başlayan ve üç gün boyunca süren şiddetli fırtına, sağanak yağmur, sel, kar ve dondurucu soğuklar Çanakkale Cephesi’ni vurduğunda iki taraf askerlerini de etkileyen yeni ve tarafsız bir düşmanı ortaya çıkarmıştır: doğa. Üç günlük hava muhalefeti şiddetli rüzgârla başlamış, yağmurla devam etmiş, ayaza çekmiş ve kar yağmıştır. Felaket 26 Kasım Cuma günü fırtına ile başlamış ve Pazar gününe kadar sürmüştür¹².

1. Müttefik Ordusu

1.1. Felaketin Gelişimi

26 Kasım Cuma günü, güneybatıdan esen şiddetli bir rüzgâr, “korkunç bir fırtına” olarak denizde kaosa neden olmuştur¹³. Yüksek dalgalar nedeniyle Müttefiklerin çıkarma için kullandığı iskelelerin

¹⁰ William Ewing, *From Gallipoli to Baghdad*, Hodder and Stoughton, Londra 1917, s. 179.

¹¹ Cecil Faber Aspinall-Oglander, *Military Operations: Gallipoli*, c. 2, William Heinemann, Londra 1932, s. 262, 365.

¹² Konu hakkında tespit edebildiğimiz müstakil bir yayın için bkz. Mithat Atabay, “Çanakkale Savaşları’na Hava Şartlarının Etkisi”, *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 587-602. Birçok unsurdan biri olarak hava muhalefetine yer veren başka bir çalışma için bkz. Rüştü Ilgar, “Çanakkale Savaşlarında Coğrafyanın Etkisi”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4 (2003), c. 7, s. 838-857. Müttefiklerin kış harekâtı için hazırladıkları Çanakkale Cephesinde kış şartlarına hazırlık yapılmasına dair 23 Ekim 1915 tarihli raporu da kullanan bir diğer çalışma için bkz. Gökşen Özen, “Arıburnu’nda Acımasız Bir Asker: Kış”, *Anafarta Dergisi*, Sayı 5 (2019), s. 59-64.

¹³ Alexander Godley, *Life of an Irish Soldier*, John Murray, Londra 1939, s. 48.

birçoğu yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Bu durum, karadaki birliklerin denizle olan tek bağlantısının kesilmesi anlamına gelmektedir¹⁴. Fırtına sebebiyle koylardaki hafif tekneler ve mavnalar da parçalanarak kullanılamaz hale gelmiştir¹⁵.

26 Kasım günü kuzeydoğu rüzgârının öğleden sonra şiddetli bir fırtınaya dönüşmesiyle soğuk ve sert bir Gelibolu günü başlamıştır. Fırtına daha sonra gök gürültüsüyle birlikte şiddetlenmiş ve ordudaki hiçbir askerin daha önce görmediği kadar yoğun bir yağmur yağmaya başlamıştır¹⁶. Fırtınanın en ağır etkisi, İngiliz birlikleri açısından Suvla'daki 29'uncu Tümen üzerinde hissedilmiştir. Tepelerde toplanan yağmur, siperleri coşkun seller ve sularla dolu havuzlar haline getirmiştir. Erler, kendilerini kurtarma telaşı içinde az sayıdaki eşyalarını bile kurtaramamıştır¹⁷. Yağmur siperleri hızla suyla doldurmuş ve her yeri çamur deryasına çevirmiştir. Suvla'da plajlar selin etkisiyle iskele, kazık, tekne ve mavnaların enkazlarıyla dolmuştur¹⁸. Bazı askerler siperler içerisinde yüzmek zorunda kalmıştır. 29'uncu Tümen'e bağlı 2. Tabur, Royal Fusiliers birliğinde görev yapan Yüzbaşı Robert Gee, günlüğüne bu durumu şu şekilde not almıştır:

*“Saat 20:00’de sel en yüksek noktasına ulaşmış ve suyun kuvveti biraz azalmıştı, böylece bir ağaçtan 1 Numaralı Müfreze’ye kadar yüzebildim.”*¹⁹

Siperlerin dibine çöreklenmiş olan çamura gömülen ve su içinde kalan arkadaşlarını kurtarmak için, tutunulacak ağaç olmadığı için elleriyle birbirlerini sıkıca tutan gruplar oluşturulmuştur. Siperler ve bağlantı yolları, azgın sellere dönüşmüştür. Alçak mevkilerde bulunan siperlerin tamamı sular altında kalmıştır. Bazı siperlerde su seviyesi bir saatlik yağmurun ardından yaklaşık 60 santimetreye ulaşmıştır. Islanan

¹⁴ Julian Stafford Corbett, *Naval Operations*, c. 3, Longmans, Green and Co., Londra 1923, s. 214.

¹⁵ Fred Waite, *The New Zealanders at Gallipoli*, Whitcombe and Tombs Limited, Auckland 1921, s. 276.

¹⁶ John Masfield, *Gallipoli*, The Macmillan Company, New York 1916, s. 225.

¹⁷ William Ewing, *From Gallipoli to Baghdad*, Hodder and Stoughton, Londra 1917, s. 161-162.

¹⁸ John Gallishaw, *Trenching at Gallipoli*, The Century Co., New York 1917, s. 230.

¹⁹ Imperium War Memorial'dan elde edilen günlük için bkz. <https://www.gallipoli-association.org/on-this-day/november/28/> (Erişim Tarihi: 04.10.2025).

askerler, suyla dolu siperlerde veya siperlerin toprak yığını arkasındaki ıslak zemine sinmek zorunda kalmıştır²⁰.

Çok sayıda asker, siperlerde boğulmaktan kurtulamamıştır. Boğulma vakaları özellikle Suvla'daki 9'uncu Kolordu'nun siperlerinde yoğunlaşmıştır. Su, dik yamaçlardan çok hızlı aktığı için dakikalar içinde her oluk azgın bir sele, her siper ise bir nehre dönüşmüştür. Bir gelgit dalgası gibi siperlere dolan su, bazı askerlerin bir dakika kuru iken bir sonraki dakika nöbet yerlerinde boğulmalarına sebep olmuştur. Kurtulanlar, palto, erzak ve hatta bazen tüfeklerini geride bırakarak siperlerinden can havliyle atlamak zorunda kalmıştır²¹.

Türk siperlerinin bulunduğu daha yüksek yamaçlardan akan sel sularının Müttefik hatlarına dolmasıyla bu ani sel baskınları siperleri sular altında bırakmakla kalmamış, barikatları da sürüklemiştir²². Yağmurun ve selin, beraberinde Türk hatlarından gelen müstehcen şeyleri getirmesi, durumu daha da dehşet verici hale getirmiştir. Türk hatlarından sele kapılarak Müttefik siperlerine gelen hayvan ve insan ölümlerine rastlanmıştır. E. Ashinead-Bartlett'in yerine Çanakkale'deki İngiliz basın temsilcisi olarak atanan G. Ward Price, 13 Aralık 1915 tarihli yazısında, *"12 saat süren sağanak yağmur, vadileri azgın sel nehirlerine çevirdiğinde, birçok Türk askerinin cesedi, katır leşleri ve birçok teçhizatla birlikte akıntıya kapıldı."* demektedir²³. Kendi taburundan 6-8 kişinin boğulduğunu ve taburun %50'sinin tüfeklerini, yaklaşık aynı sayıda kişinin de paltolarını kurtarabildiğini not eden 29'uncu Tümen'e bağlı 2'nci Tabur, Royal Fusiliers birliğinde görev yapan Yüzbaşı Robert Gee, *"Su, siperimize bir katır, bir midilli ve üç ölü Türk getirdi."* ifadelerini kullanmıştır²⁴. Benzer şekilde 29'uncu Tümen'in kayıtlarına *"siperlerin çoğu suyla doldu... hayvanlar ve hatta askerler dahi bu sulara kapıldı. Bir katır, bir eşek ve iki Türk enkazla*

²⁰ Stair Gillon, *The Story Of The 29th Division: A Record Of Gallant Deeds*, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra 1925, s. 62.

²¹ John Masfield, *Gallipoli*, The Macmillan Company, New York 1916, s. 226.

²² Maurice Larcher, *La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale*, Berger-Levrault, Paris 1926, s. 177.

²³ G. Ward Price, "Winter on Gallipoli", *The Bendigonian*, 30.12.1915, s. 12.

²⁴ <https://www.gallipoli-association.org/on-this-day/november/28/> (Erişim Tarihi: 04.10.2025)

birlikte sürüklendi ve boğuldu.” ifadeleri yansımıştır²⁵. Bu olay en büyük tahribatın yaşandığı Azmak Deresi’ndeki cephe hattı savunmasında gerçekleşmiştir. Bir gözlemcinin notlarına göre “*Birkaç fit yüksekliğindeki çamur ve su duvarı dere yatağından aşağı akarak Türkleri ve hatta yük midillilerini*” İngiliz hatlarına kadar sürüklemiş ve boğmuştur²⁶.

26 Kasım 1915 akşamı, şiddetli bir rüzgâr ve fırtına bulutlarının ardından, “mükemmel bir tufan oluşturan korkunç bir gök gürültülü sağanak yağış” dört ila beş saat sürmüş, uzaktan yaklaşan “kükreyen bir ses” ile aniden vadileri “aceleci, azgın bir sele” dönüştüren su baskını yaşanmıştır. Sel, her türlü eşyayı sürükleyerek aşağıya doğru denize taşımıştır. Boğulma vakaları yaşanmıştır. Ancak felaket bununla kalmamıştır. Boğulmaktan kurtulan sırlıklam askerler, siperlere geri dönmüşler ve bu sefer de “diz boyu su içinde, dondurucu soğukta” nöbet tutmaya başlamışlardır. Bu ani ve aşırı soğuk hava dalgası, zaten sırlıklam olan askerleri tamamen hazırlıksız yakalamıştır. Bu koşulları “kutup kaşiflerinin zorluklarına”; askerlerin durumu ise “Napolyon’un Rusya’daki ordusuna” benzetilmiştir²⁷.

Takip yolu olarak kullanılan dereler önce minyatür çamur nehirlerine dönüşmüş, daha sonra donarak karla kaplanmıştır. Bu durum, siperlere tırmanan askerler için görevlerini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Yeni Zelanda birlikleri yüksek arazide bulundukları ve siperleri iyi drenaj sağladığı için 29’uncu Tümen’e göre nispeten şanslıdır. Bir de askerlerin vücutlarına balina yağı sürülmesi gibi basit bir önlem²⁸, Yeni Zelanda tugaylarında büyük oranda donma vakasını

²⁵ Stair Gillon, *The Story Of The 29th Division: A Record Of Gallant Deeds*, Thomas Nelson and Sons, Ltd., Londra 1925, s. 63.

²⁶ The Institution of Royal Engineers, *The History of the Corps of Royal Engineers*, c VI: Gallipoli, Macedonia, Egypt and Palestine, 1914-18, The Institution of Royal Engineers, Chatham 1952, s. 72-73.

²⁷ Edward Cadogan, *Under Fire in The Dardanelles: The Great War Diaries & Photographs of Major Edward Cadogan*, Pen & Sword Military, Barnsley 2006, s. 76, 79, 93.

²⁸ Birinci Dünya Savaşı esnasında görevli askerlere “siper ayağı” hastalığını önlemek amacıyla, ayaklarını kuruladıktan sonra ovup sürmeleri için balina yağı verildiine dair ve mevsim şartlarının ağırlaşması ile yaklaşık 1.000 kişilik bir taburun günde 10 galona kadar balina yağı kullanabildiğine dair bkz. Kravets, O. V., Yekhalov, V. V., Trofimov,

engellemiştir. Yağmur, yerini önce sulu kara ardından kuzeyden esen dondurucu bir rüzgârla birlikte şiddetli bir kar fırtınasına bırakmıştır. Bu durum, “kör edici bir kar fırtınası” olarak nitelendirilmiştir²⁹.

1.2. Zayıat

Anzak askerlerin çoğu, çocukluktan beri sığağa alışık oldukları için ilk kez kar görmüşlerdi. Ne var ki bu hayret, tipinin aniden bastırmasıyla yerini kemikleri sızlatan, can yakıcı bir ürpertiye bıraktı. Vücutlarına yapışan ıslak kıyafetleri tahta gibi donmuştu³⁰.

Çanakkale’deki İngiliz basın temsilcisi G. Ward Price, cepheye yaşanan hava muhalefetine tanıklarından biri olmuştur. “*Askerlerin paltoları o kadar sertleşti ki, kendi kendilerine ayakta durabiliyorlardı.*” diyen Gazeteci Price, askerler uyuyakaldıklarında ayakların etrafındaki suyun donması sebebiyle kan dolaşımlarının durduğunu vurgulamıştır. Donarak ölenlere dair Price, bir tasvir de yapmıştı:

*“Gözetleme deliklerinde nöbet tutan askerler, donmuş ve sertleşmiş parmaklarıyla tüfeklerini demir gibi sıkıca tutmuş, kararmış yüzleri hala çuval kumaştan perdelerin altında gözetleme deliklerine yaslanmış halde ölü olarak bulundu.”*³¹

İngiliz resmî arşivlerinden aktarılan bir örnekte ise bazı siperlerde askerlerin oturur vaziyette donmuş halde bulunduğu kaydedilmiştir³². Royal Fusiliers birliğinin harp ceridelerine “*Askerlerin eklemleri soğuktan o kadar sertleşmişti ki atış basamağına çıkmak için taşınmaları ve görevleri bittiğinde de indirilmeleri gerekiyordu*” ifadeleri yansımıştır³³.

N. V., Sedinkin, V. A., & Martynenko, D. A., “Trench Foot and Other Non-Freezing Cold Injuries (literature review)”, *Medicina Neotložnyh Sostoônij*, Sayı 8 (2022), c. 18, s. 5.

²⁹ John Gallishaw, *Trenching at Gallipoli*, The Century Co., New York 1917, s. 232.

³⁰ William Ewing, *From Gallipoli to Baghdad*, Hodder and Stoughton, Londra 1917, s. 163.

³¹ G. Ward Price, “Winter on Gallipoli”, *The Bendigonian*, 30.12.1915, s. 12.

³² Sheffield, Gary D., “Shaping British and Anzac Soldiers’ Experience of Gallipoli: Environmental and Medical Factors, and The Development of Trench Warfare”, *British Journal for Military History*, Sayı 2 (2017), c. 3, s. 31.

³³ Ray Westlake, *Çanakkale’de Savaşan İngiliz Alayları*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 423.

Askerlerin ıslak giysileri üzerlerinde “kaskatı kesilerek” donmuş oldukları, bu durumun özellikle gece nöbeti tutan askerler için ölümcül olduğu belirtilmiştir³⁴. General Callwell anılarında, “*ve takip eden gecelerde birçok asker nöbet yerlerinde donarak öldü*” diyerek bu trajediyi doğrulamıştı³⁵. Moseley’in ifadesiyle “*aylardır cepheye olan birliklere hala kışlık giysi, bot veya yeterli battaniye dağıtılmamış olması*” sebebiyle donma vakaları yaşanmış³⁶; Papaz Creighton’un tanıklığıyla birçok asker “nöbet yerlerinde” donmuş olarak bulunmuştu³⁷.

Felaket sadece donarak ölme şeklinde değildi; birçok asker donma sebebiyle bir veya iki ayağını kaybetmişti. Çok daha fazla sayıda asker elini, kolunu veya parmağını kaybetmiş, hizmet edemeyecek duruma gelmişti. Bu üç günlük doğa felaketinin insanî ve askerî bedeli korkunçtu. Askerî harekât tamamen durmuş, her iki taraf da hayatta kalma mücadelesine odaklanmıştı. Gecenin ilerleyen saatlerinde birçok askerin donarak uzuvlarını kaybettiği, sahilde bulunan ilk yardım istasyonlarına doğru topallayarak yola çıkan bazı askerlerin yolda düşerek burada donarak öldüğü görüldü. Ayaklarını kaybeden asker sayısı o kadar fazlaydı ki 28 Kasım günü daha sonra “Donmuş Ayak Günü” olarak anıldı³⁸. Ayağını kaybetme, donarak ölmeye göre “daha hafif kötülük” olarak değerlendirilmişti³⁹.

28-30 Kasım 1915 tarihleri arasındaki hava muhalefeti sebebiyle İngiliz askerlerinden Suvla’da bir gecede “200’den fazla” askerin donarak ölmüş olduğu şeklindeki anlatım genel olarak kabul görmektedir. Nitekim bu veriyi doğrular şekilde hava muhalefeti sebebiyle Müttefik askerlerden Helles (Seddülbahir) sektöründe 1.459, Anzac (Arıburnu) sektöründe 3.246, Suvla (Anafarta) sektöründe 11.086 kişi olmak üzere toplam 15.791 kişinin 30 Kasım-8 Aralık 1915 tarihleri

³⁴ Trooper L. McCustra, *Gallipoli Days And Nights*, Hodder and Stoughton, Londra 1916, s. 127-128.

³⁵ Charles Edward Callwell, *The Dardanelles*, Boston Houghton Mifflin Company, Newyork 1919, s. 263.

³⁶ Sydney Alexander Moseley, *The Truth About The Dardanelles*, Cassell and Company, Londra 1916, s. 158.

³⁷ Oswin Creighton, *With the Twenty-Ninth Division in Gallipoli*, Longmans, Green & Co., Londra 1916, s. 39.

³⁸ John Masfield, *Gallipoli*, The Macmillan Company, New York 1916, s. 228.

³⁹ P. John Henry Patterson, *With the Zionists in Gallipoli*, Hutchinson & Co., Londra 1916, s. 295.

arasında tahliye edildiği; bunlardan Helles sektöründe 138, Anzac sektöründe 414, Suvla sektöründe 4.243 kişi olmak üzere toplam 4.795 kişinin “siper ayağı” vakası yaşadığı; Anzac sektöründen 1 ve Suvla sektöründen 204 asker olmak üzere toplam 205 askerin aşırı soğuktan ölüm şeklinde kaydedildiği görülmektedir⁴⁰.

200’den fazla donarak ölme ifadesi, hastaneye gitmesine gerek olmayan vefat vakasıdır. Oysa İngiliz resmî kayıtlarına göre bu süreçte 6.602 donma vakası hastaneye başvurmış; bunlardan 68’i hayatını hastanede kaybetmiştir⁴¹. Hastanede ölenler de eklendiğinde sayı en az 273 kişi olmakla birlikte hastalananlardan daha uzun süre sonra ölümüne sebep olabilecek hasar bırakma ihtimaliyle İngiliz birliklerinden 300’e yakın donarak ölme vakasının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Birlik bazlı askerî kayıtlar, harp cerideleri ve günlükler daha detay veri sunmaktadır. Lancashire Fusiliers’ta görev yapmış, olaylara doğrudan tanık olmuş bir askere göre 26-27 Kasım gecesi meydana gelen şiddetli fırtına sonrası oluşan sel felaketinde kendi bölüğünden 20 asker boğulmuş, en az 19 asker de donarak hayatını kaybetmiştir. Hastalanma sebebiyle tahliye edilenler ise 11 subay ve 525 asker olmuştur⁴². Bu rakam, bir gecede ve bir bölükte meydana gelen insanî zayıyatı göstermesi bakımından kayda değerdir.

Daha net bir kayıt, 2’nci Avustralya Tümeni harp ceridesine yansımıştır. 26 Kasım’da subaylardan bir yaralı, bir hasta; diğer rütbelerden ise bir ölü, sekiz yaralı, 47 hasta kaydedilmiştir. 27 Kasım’da, bir hasta; diğer rütbelerden ise beş ölü, beş yaralı, 51 hasta kaydedilmiştir. 28 Kasım’da subaylardan bir hasta; diğer rütbelerden üç ölü, üç yaralı, 34 hasta kaydedilmiştir. 29 Kasım’da subaylardan iki ölü, bir yaralı, iki hasta; diğer rütbelerden ise dokuz ölü, 25 yaralı, 40 hasta kaydedilmiştir. Havanın açık ve sakin olduğu 30 Kasım’da dahi subaylardan iki ölü, yedi yaralı, iki hasta; diğer rütbelerden ise 26 ölü, 48 yaralı, 70 hasta

⁴⁰ Charles Edwin Woodrow Bean, *The Story of Anzac: From 4 May, 1915 to the Evacuation*, c. 2, Angus and Robertson Ltd., Sydney 1941, s. 846.

⁴¹ Thomas John Mitchell ve Gilbert Mackay Smith, *Medical Services: Casualties and Medical Statistics of the Great War (History of the Great War based on Official Documents)*, His Majesty’s Stationery Office, Londra 1931, s. 88.

⁴² George Ashurst, *My Bit: A Lancashire Fusilier at War 1914-1918*, Crowood Press, Ramsbury 1988, s. 82.

kaydedilmiştir⁴³. Bu hâliyle sadece 2'nci Avustralya Tümeni'nde donma vakasına bağlı olarak hayatını kaybedenler 26-30 Kasım 1915 tarihleri arasında 48 askerdir.

Soğuğa maruz kalma sebebiyle uzvunu kaybeden, hastalanan ve savaş kabiliyetini yitirecek derecede hastalananlar da olmuştur. Yüzlerce asker donma sebebiyle acı çekmiş, bazılarının elleri veya ayakları kangren olmuştur⁴⁴. İngiliz resmî kayıtlarına göre Gelibolu Harekâtı'nda İngiliz birliklerinde (25 Nisan 1915- 8 Ocak 1916) sırasında 6.602 vaka donma ve 1.380 vaka “Siper Ayağı” olmak üzere toplam 7.982 vaka muharebe dışı kalmıştır. Bu rakam, özellikle 1915 yılının Kasım ayında yaşanan kar fırtınası sebebiyle binlerce askerin maruz kaldığı zorlu hava koşullarını ve buna bağlı zayıatları yansıtmaktadır⁴⁵. Bu vakaların birçoğunun parmak, kol veya ayak kaybı gibi sonuçlara yol açtığı için aktif askerliğe geri dönemedikleri görülmektedir. Bu felaketin toplam zayıatı, yalnızca Suvla'da 3.000'i aşarak, 21 Ağustos'taki muharebe zayıatlarını geçmiştir⁴⁶.

Mevcut raporlar, donma vakaların çoğunun ciddi olmadığını göstermektedir⁴⁷. Ancak bu ciddi olmayan rahatsızlıklar dahi askerlik mesleğini yapamamaya sebep olmuştur. Felaketi daha hafif atlatan askerler arasında yüzlercesi bronşit ve zatürreye yakalanmıştır. Ayak yaraları ve romatizmal ağrı rahatsızlıkları baş gösterenler olmuştur. Bu yüzden donma sebebiyle rahatsızlanan askerler “enkaz haline gelmiş insan kırıkları” olarak tasvir edilmiştir⁴⁸. Pek çok subay ve er hastaneye gitmek zorunda kalırken donan bazı askerler, görev başına dönebilmiştir.

⁴³ Australian War Memorial, *Australian Imperial Force Unit War Diaries*, 1914-18 War, Formation Headquarters, Administrative Staff, Headquarters, 2nd Australian Division, November 1915, *Item number: 1/45/3*, s. 10-11.

⁴⁴ John Gallishaw, *Trenching at Gallipoli*, The Century Co., New York 1917, s. 232.

⁴⁵ Thomas John Mitchell ve Gilbert Mackay Smith, *Medical Services: Casualties And Medical Statistics Of The Great War (History of the Great War Based on Official Documents)*, His Majesty's Stationery Office, Londra 1931, s. 206.

⁴⁶ Stair Gillon, *The Story of the 29th Division: A Record Of Gallant Deeds*, Thomas Nelson and Sons, Ltd., Londra 1925, s. 62-63.

⁴⁷ Australian War Memorial, *Australian Imperial Force Unit War Diaries*, 1914-18 War, General Staff, General Headquarters, Mediterranean Expeditionary Force, November 1915 *Item number: 1/4/8 Part 2*, s. 77.

⁴⁸ John Hargrave, *At Suvla Bay: Being the Notes and Sketches of Scenes, Characters and Adventures, of the Dardanelles Campaign*, Constable & Company Ltd., Londra 1916, s. 100, 252.

Bu sebeple soğuktan etkilenen sayısı, donma sebebiyle hastaneye başvuranlardan daha fazladır. Kayıtlar 10.000'den fazla kişinin hizmete uygun halden çıktığı; en az 30.000 kişinin de hastalığa maruz kaldığı yönündedir. Bu fırtına ve ardından gelen ayaz Müttefik ordusunun yaklaşık %10-12'lik kısmının donma ve ardından gelen hastalıklar nedeniyle etkisiz hale gelmesine yol açmıştır⁴⁹.

2. Osmanlı Ordusu

2.1. Felaketin Gelişimi

Yaşanan hava muhalefeti ve ortaya çıkan doğal afet açısından Türk kaynakları da benzer veriler sunmaktadır. 26 Kasım 1915 tarihinde büyük bir yağmur yağdığı, askerlerin büyük zahmetler içinde kaldığı, asker, hayvan ve eşyaların sele kapıldığı, Anafarta Ovası'nı ve siperleri su bastığı, killi toprağın kireçli bir tutkal gibi postallara yapıştığı, 28 Kasım 1915 tarihinde gece havanın çok soğuduğu ve kar yağdığı, yağmur ve kar yağışının ardından gelen soğuklarla hava sıcaklığının sıfırın altında 10 dereceye kadar düştüğü, bu kahredici soğuğun 29 Kasım 1915'te de devam ettiği kaydedilmiştir⁵⁰.

Sel sebebiyle oluşan çamur, balçık ve kimi zaman oluşan enkazdan dolayı zor zamanlar yaşanmıştır. Bir zeminliğin çökmesi sonrası iki asker bu zeminliğin altında kalmış, yapılan müdahale ile birisi ayağından ciddi şekilde yaralı olduğu halde ikisi de kurtarılabilmektedir. Sel felaketinden etkilenen 36'ncı Alay'a yardım için giden askerler, toprağın çamur haline geldiğini, yürümek imkanının dahi çok zor olduğunu, dereler ve rah-ı mesturların (gizli yollar) bataklık halini aldığını görmüşlerdi. Düşman askeri sızmasını diye derelere yapılan siperler, yağmurun getirdiği selle yok olup gitmişti. Özellikle râh-ı mesturlarda oluşan bataklığın içerisine girmek mümkün değildi. Sunata, râh-ı mestur içerisinde can çekişmekte olan bir askeri kurtaramadıklarını “*Bir rah-ı mesturu atlarken bir askerin ölmüş olduğunu, birinin de can çekiştiğini*

⁴⁹ *The Final Report of the Dardanelles Commission* (Part II-Conduct of Operations,&c), With Appendix of Documents and Maps, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published by His Majesty Stationary Office, Londra 1919; s. 58; John Masfield, *Gallipoli*, The Macmillan Company, New York 1916, s. 229.

⁵⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı*, c. 5, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2012, s. 439-440.

gördük. Kurtarmaya vaktimiz yok. Ona yardım edememek, içimizde ne kadar acı bir ıstırap yaratıyor. İnsanlık mı bu?” ifadeleriyle aktarmıştır. “Boğulan asker cesetleri, birbirlerine yakın, boylu boyunca uzanmışlar, bu felaketin kendilerini uğrattığı feci akıbetten habersiz yatıyorlar.” diyen Sunata, bataklık içerisinde Rumelili Fahri Çavuş’la birlikte yardımlaşarak bata çıka ilerlerken akşam saatlerinde havanın iyice soğuduğunu belirtmiş ve askerlerin bataklığa saplanarak ölme korkusuyla yaşadığı çaresizliği şu şekilde kaydetmiştir:

“Uzakta yolunu şaşırarak batağa saplanmış bir nefer ‘İmdat!’ diye bağıyor. Merhameten bunu kurtarmak isteyen bir iki nefer de batağa gömülmek tehlikesi karşısında geri dönüyorlar. Nihayet o biçare ‘Din kardeşler, acıyın, merhamet’ diye bağıra bağıra, gecenin ölüm karanlığı içinde, derece derece sesi kesilerek sönüp gitti.”⁵¹

12’nci Tümen Kurmay Başkanı Yarbay Cemil Bey, “*Küçük Anafarta Ovası her iki muhâsım tarafından tahliye edildi. Taburlar dağıldı. Üç günde bin müşkülâtla taburların efrâdını toplayabildik. Birinci hatta bulunan zâbitândan ağaca çıkabilen yakayı kurtardı.*”⁵² ifadeleriyle yaşanan duruma şahitliğini aktarmıştır. Cephede kar yağışı Münim Mustafa’nın günlüğüne de yansımıştır. Bir sabah uyandığında, delik deşik olmuş çadırının içine kar yağdığını, karyola ve çadırın toprak zeminini bembeyaz kar örtüsünün kaplamış olduğunu söyleyen Münim Mustafa, kış şartlarına yeterince hazırlanılmamış olduğunu “*Bin bir müşkülât içinde çadırdan çıkınca feci halimiz gözümün önüne dikildi. Nöbetçilerimizden ikisi donmuş, üstte yok başta yok.*” sözleriyle dile getirmiştir⁵³.

2.2. Zayıat

26 Kasım gecesi yağan yağmurun ve ardından başlayan kar yağışı ve soğuk havanın meydana getirdiği hasar, Anafartalar Grubu harp ceridelerine yansımıştır. Buna göre 11’inci Tümen’e bağlı 126’ncı Alay

⁵¹ İsmail Hakkı Sunata, *Geliboludan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003, 184-186.

⁵² Karataş, Murat vd., *Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri*, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul 2017, s. 123.

⁵³ Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye: Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998, s. 132.

bölgesine birkaç korunaklı mevzi yıkılmış, bir-iki râh-ı mestur duvarı çökmüş; 33'üncü Alay bölgesi tamamen su baskınına uğramış, korunaklı mevzilerin büyük bölümü yıkılmış, râh-ı mesturlar suyla dolmuştur. 12'nci Tümen'e bağlı 36'ncı Alay bölgesinde 9, 11, 12, 13, 14 numaralı siperlere ait kapalı yolların birçoğu yıkılmış ve yaya kademisine kadar su birikmiş, askerler yağmurdan olumsuz etkilenmiştir. 34'üncü Alay bölgesinde 15 ve 16 numaralı siperler ile kapalı yollar yarım metre kum ve su ile dolmuş, 17 ve 18 numaralı siperlerin kapalı yolları kumla dolmuş; 1'inci Taburun 2'nci Bölük Komutan Vekili Üsteğmen Kazım Efendi, selin başladığı andan itibaren kaybolmuştur. 9'uncu Tümen bölgesinde sular siperlerin hasar almasına yol açmış; Ece mıntıkasında Kocadere'de şiddetli akıntı olmuş, bölgedeki tel örgülerin tamamı, zeminlikler ve süvari ahırları parçalanmış, uçak saldırılarından korunmak amacıyla yerin altına inşa edilmiş olan cephanelik içerisindeki 67 sandık mavzer cephanesi, 560 bomba, 20 kıyye fitilli barut ve 625 nordenfield ile bir çuval içerisindeki işaret fişeklerini sürükleyip gitmiştir⁵⁴.

18'inci Alay Komutanı Binbaşı Mustafa'nın verdiği bilgiye göre 26 Kasım 1915 gecesi fırtına ve selin açtığı tahribat sebebiyle 6'ncı Tümen cephesinde ova arazisi ve buradaki tüm tahkimat kelimenin tam anlamıyla su altında kalmış ve neredeyse tamamen harabeye dönmüştür. 18'inci Alay'ın birinci hattaki erleri, birbirinden kopuk, perişan bölümler halinde siperlerin kısmen içinde, kısmen önünde, kısmen de arkasında bulunmaktadır. 18'inci Alay, bu felaket neticesinde adeta büyük bir muharebe vermiş kadar yıpranmıştır. Birinci ateş hattının bazı dar siperleri ile bazı kısımlarının ön ve arka setleri yıkılmıştır. Bazı siperlerdeki çitler çökmüştür. 5'inci, 6'ncı ve sağa doğru olan bölüklerin işgal ettiği birinci ateş hatları, ayak bileği seviyesine kadar sulu çamur içinde kalmıştır. Bu sulu çamur, karavana, bakraç ve teneke ile atılmasına rağmen temizlenememiştir. Bu siperlerde erlerin barınması mümkün olmamıştır. İkinci ve üçüncü ateş hatları da ayak bileği seviyesine kadar sulu çamur içindedir. İhtiyat taburunun bulunduğu zeminlik su ile ağzına kadar doludur. Sağ ve sol kanat taburlarının irtibat yolları çamur içindedir⁵⁵.

⁵⁴ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: H24, Fihrist No: 16.

⁵⁵ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda Anahtarlar Grubu*, c. 2, yay. haz. Buğra Terzi, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2024, s. 1092-1093.

12'nci Tümen'de 36'ncı Alay 1'inci Tabur'dan 20 sandık cephane, 40 bomba, 22 tüfek, 12 kasatura, 30 gözetleme aynası, 38 kazma, 35 kürek, dört palto ve 40 karavana kaybedilmiştir. 34'üncü Alay 1'inci Tabur'dan 60 sandık cephane ile pişirme malzemeleri zayi olmuştur. 9'uncu Tümen'de özellikle 59'uncu Alay etkilenmiştir. Tahkimat malzemesi eşya ve karavana gibi malzemelerini kaybetmiş ve sel, ovadaki zeminlikleri tamamen sürüklemiştir. Siperlerin su ile dolu olduğu, ateş hatlarının bozulduğu ve kum torbalarının sel tarafından götürüldüğü bildirilmiştir. Kapalı yollar da su ile doludur. Azmak Vadisi'ndeki taburların harp malzemeleri de sel tarafından sürüklenmiş, bazı toplar kum ve çamur altına gömülmüştür. Barikat yıkılmış ve koltuk siperleri tamamen su altında kalmıştır. Mevcut siperler, tek bir kum torbasıyla oluşturulmuş bir hat ile ancak tutulmaktadır⁵⁶.

1909 tarihli Askerî Tekaüt ve İstifa Kanunu'nun 35 ve 36'ncı maddelerine göre askerî harekât sırasında “olumsuz hava koşulları” veya “zorlu sefer koşulları” sebebiyle hayatını kaybeden askerî personel resmî kayıtlarda “şehit” unvanıyla tanımlanmış, hava muhalefeti sebebiyle ölenlerin ailelerine maaş bağlanmasını güvence altına almıştır⁵⁷. Osmanlı ordusunda donarak vefat edenlerin şehit sayılıp sayılamayacağı konusu Balkan Harbi esnasında müstakil bir olay üzerinden gündeme gelmiştir. 36'ncı Alay 3'üncü Tabur 9'uncu Bölük askerlerinden Mustafa oğlu Salih'in Şubat ayının 11'inci günü [24 Şubat 1913] erzâk sevki görevi esnasında Gelibolu'dan Galata karyesine gelirken ortaya çıkan fırtına ve tipiden yolu şaşırarak Bayırköy'üne yakın bir mahalde donarak vefât etmiş olması sebebiyle çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Nihâî olarak Başkumândan Vekili Enver Bey, 3 Mart 1913 tarihinde 3'üncü Kolordu Kumandanlığı'na yazdığı yazıda “hatt-ı harbde îfâyı vazîfe esnâsında şiddet-i şitâdan müte'essiren incimâd eden zâbitan ve efrâd hakkında şehîd mu'âlemesi îfâsının muvâfık olduğu”nu bildirmiştir⁵⁸.

Çanakkale cephesindeki üç günlük felaket, Osmanlı ordusunda 6'ncı, 9'uncu, 11'inci ve 12'nci Tümenleri etkilemiştir. Genelkurmay'ın resmî yayınına göre 6'ncı Tümen'de 56 neferin (beş boğulan, 29 donan, 22 kayıp), 9'uncu Tümen'de 132 neferin (dokuz boğulan, 37 donan, 86

⁵⁶ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: H24, Fihrist No: 28.

⁵⁷ Fahrettin Dörtkol, “Osmanlı'dan Günümüze Şehitlerin Kayıt İşlemleri”, *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (2023), c. 33, s. 182-183.

⁵⁸ ATASE, *Balkan Harbi*, Kutu No: 578, Gömlek No: 7, Sıra No: 33, s. 2-5.

kayıp), 11'inci Tümen'de 19 neferin (iki boğulan, 27 donan) ve 12'nci Tümen'de 349 neferin (37 boğulan, 165 donan, 147 kayıp) zayıat verdiği kaydedilmiştir. Buna göre 53 kişi boğularak, 248 kişi donarak hayatını kaybetmiş; 255 kişinin de yaşanan felaket sebebiyle kaybolmuş olduğu belirtilmiştir⁵⁹. Oysa yaşanan felaket neticesinde ortaya çıkan insanî kayıplara dair birinci ve ikinci el kaynaklarda daha farklı rakamlar zikredilmektedir.

26 Kasım 1915 tarihinde özellikle Azmak bölgesinde bulunan 18'inci ve 59'uncu Alay ve Küçük Anafarta ovasındaki 36'ncı Alay'ın zayıat verdiği ve şiddetli yağmurdan etkilenen bazı askerlerin boğulduğu, subay ve asker eşyalarının Azmak deresine sürüklendiği, bazı askerlerin de donarak hayatını kaybettiği kaydedilmiştir⁶⁰. 6'ncı Tümen'den, 15'inci Kolordu Komutanı Miralay Şevki'nin 29 Kasım 1915 tarihli akşam raporuna göre, 18'inci Alayın değiştirilmesinden sonra geride dağınık olarak kalan sıhhiye bölüğünce toplatılan erlerden dördünün soğuktan vefat ettiği anlaşılmıştır. 18'inci Alay'ın teslim ettiği siperler içinde çamurlara gömülü sekiz şehit naaşı bulunmuştur⁶¹.

⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, c. 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 475. Aynı eserde, Oglander'dan yapılan atıfla 28-30 Kasım 1915 tarihleri arasındaki hava muhalefeti sebebiyle İngiliz birliklerinden 2.000 kişinin boğulmuş veya donarak ölmüş olduğu yazılmaktadır. Bkz. s. 476. Oysa Oglander orijinal nüshasında "At Suvla alone in the course of the three days'storm there had been more than 5,000 cases of frost-bite, and over 200 men had been drowned or frozen to death" denilmektedir. Bkz. Oglander, s. 434. Genelkurmay'ın yaptığı hatanın sebebinin, 1940 yılında M. Hulusi tarafından yapılan çeviriden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu eserde 200 rakamı yerine "iki bin kişinin boğulmuş veya ölmüş olduğu" hatalı olarak yazılmıştır. General C. F. Aspinall Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale: Gelibolu Askeri Harekâtı*, c. 2, çev. M. Hulusi, Askeri Matbaa, İstanbul 1940, s. 422. Yukarıda bahsedilen iki eserin yeniden basımlarında aynı hataya devam edilmiştir. 2005 yılında Metin Martı tarafından tekrar yayına hazırlanan eserde de aynı hata yapılarak "iki bin kişi boğulmuş veya donarak ölmüştür" ifadesi kullanılmıştır. Cecil Faber Aspinall-Oglander, *Gelibolu Harekâtı Askeri Faaliyetler*, c. 2, Çev. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 481. 2012 yılında yeniden yayınlanan Genelkurmay'ın kitabında da aynı hataya devam edilmiştir. Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, c. 5, ATASE Yayınları, Ankara 2012, s. 440. Bu hatalı aktarım, ne yazık ki konu hakkında yazılan Türk literatüründeki diğer makale ve kitaplara da yansımıştır.

⁶⁰ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 159.

⁶¹ Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar: Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 46.

16'ncı Kolordu Kurmay Başkanı Vekili Mehmed Hulusi'nin 29 Kasım 1915 tarihli akşam raporuna göre 11'inci Tümen'den 25 nefer donmuş olup bunlardan üçünün vefat ettiği ve geri kalanlarının ilk tedavilerinin yapılmakta olduğu bildirilmiştir⁶². 12'nci Tümen'den 36'ncı Alay 1'inci Tabur 1'inci Bölük'ten Asteğmen (Mülâzım-ı Sâni) Celal Efendi ve 53 er kayıp durumdadır; taburdan 10 nefer boğulmuştur. 3'üncü Tabur'dan üç nefer şehit, biri ağır olmak üzere iki nefer yaralı, 20 nefer boğulmuş ve 17 nefer kayıptır. 4'üncü Tabur'dan bir nefer yaralıdır. 34'üncü Alay'ın 15 ve 16 numaralı siperlerinde, 1'inci Taburdan boğulan iki neferin naaşı bulunmuştur⁶³. 9'uncu Tümen'den 59'uncu Alay'da henüz nerede oldukları kesinleşemeyen 72 nefer ile boğulmuş, yaralı ve şehit olmak üzere 42 nefer ve 25'inci Alaydan bir şehit, bir yaralı vardır⁶⁴. 16'ncı Kolordu Kurmay Başkanı Vekili Mehmed Hulusi tarafından yazılan 28 Kasım 1915 tarihli sabah raporuna göre 24 saat zarfında 12'nci Tümen'den ayrıca sekiz nefer soğuktan şehit olmuş; 34 nefer donmak üzere olup ilk tedavileri yapılmaktadır⁶⁵. 11'inci Tümen'den, Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı (Erkân-ı Harbîye Re'isi) İzzeddin'in 29 Kasım 1915 tarihli sabah raporuna göre 33'üncü Alay cephesinde 11 nefer donmuştur⁶⁶. Bu hâliyle Anafartalar Grubu harp ceridelerine yansıyan rakamlara göre hava muhalefeti sebebiyle boğularak veya donarak hayatını kaybedenlerin sayısı en az 108 kişidir.

Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı İzzeddin Bey, yaşanan hava muhalefeti ile ortaya çıkan zayıtın Anafartalar Grup Komutanlığı'na bildirilmesine dair 29 Kasım 1915 tarihinde bağlı birliklere emir veriyse de⁶⁷ cevabî yazılar harp ceridelerine yansımamıştır. Bu sebeple 108 sayısından daha fazla olmak üzere net sayının ceridelere göre verilmesi, şimdilik mümkün değildir. Fakat İzzettin Bey, günlüğünün 30 Kasım 1915 tarihli kısmında 190 kişinin donarak öldüğünü, 30 kişinin de boğularak öldüğünü belirtmektedir⁶⁸.

⁶² ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24, s. 26.

⁶³ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24, s. 28.

⁶⁴ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24, s. 29.

⁶⁵ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24, s. 35.

⁶⁶ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24, s. 37.

⁶⁷ ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24, s. 53.

⁶⁸ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 157-159.

9'uncu, 11'inci ve 12'nci Tümenlerden oluşan 16'ncı Kolordu Kumandanlığı'nda görevli Kumandan Vekili Kannengiesser, alçak ovada bulunan 12'nci Tümen'in özellikle ağır darbe aldığını, tepelere çıkan dik muhabere siperlerinden aşağı şelaleler gibi akan su kütlelerinin aceleyle gelen birlikleri sürüklediğini, bu sebeple askerlerin kendilerini kurtaramadığını ve bir kısmının boğulduğunu ifade etmiştir. Donarak hayatını kaybeden askerler için ise “*Sanki bu yetmezmiş gibi, hemen ardından şiddetli bir don başladı ve çok sayıda can kaybına yol açtı. 12'nci Tümen, bu kötü hava koşullarında ıslanan giysileri nedeniyle 90 asker kaybetti ve 11'inci Tümen de ağır kayıplar verdi.*” kaydını düşmüştür⁶⁹.

12'nci Tümen Kurmay Başkanı Yarbay Cemil Bey ise, kendi notlarından faydalanarak 1917 yılında hazırladığı raporuna “*12'nci Fırka'dan takriben 160 nefer dondu, 40 neferle 40 mekkâri boğuldu.*” kaydını düşmüştür⁷⁰.

Üç günlük hava muhalefeti sebebiyle 500'den fazla şehit verildiği anlaşılmaya rağmen Milli Savunma Bakanlığı'nın *Şehitlerimiz* isimli eserinde yer alan şehit künyelerinde 28-30 Kasım 1915 tarihleri arasında şehit olanlara dair kayıtlar incelendiğinde Anafartalar Grubu bölgesinde görevli birliklere ait resmî kayıtlarda belirtilmiş olan en az 301 askerinin (53 boğularak, 248 donarak) künye kaydının olması beklenir. Oysa bu kayıtlarda Çanakkale Cephesi'nde “müncemiden soğuktan” şehit olduğu belirtilen bir adet künye kaydına rastlanmıştır. 1795 sıra numaralı bu künye, 16.09.1331 (29 Kasım 1915) tarihinde donarak vefat eden 11'nci Tümen, 127'nci Alay, 3'üncü Tabur, 10'uncu Bölük'ünde er olan Aydın ilinin Merkez ilçesine bağlı Karaköy'ünden Hasan Baş oğlu Durmuş'a aittir⁷¹.

⁶⁹ Hans Kannengiesser, *The Campaign in Gallipoli*, Hutchinson Co. (Publishers) Ltd., Londra 1930, s. 239.

⁷⁰ Karataş, Murat vd., *Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri*, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul 2017, s. 123.

⁷¹ Milli Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz*, c. 1, Ankara 1998, s. 366-367. Daha geniş tarama ile 28-30 Kasım 1915 tarihleri arasında şehit olduğu kaydedilmiş olan 6'ncı, 9'uncu, 11'inci ve 12'nci Tümen'e ait künyelere bakıldığında ölüm yeri Anafarta, Yusufçuktepe, Meydan Harbi, Kireçtepe, Muharebede, İsmailoğlu tepe olan sadece 74 kişinin künyesi tespit edilebilmektedir ki, bunların tamamının boğularak yahut donarak öldüğünü iddia etmek güçtür.

Sonuç

1915 sonbaharında tarafların askerî çıkmaza girdiği bu dönemde, 26-29 Kasım 1915 tarihleri arasında, Çanakkale Cephesi'nde muharebeleri durduran olağanüstü bir hava muhalefeti yaşanmıştır. Savaşın seyrini askerî harekâtın ziyade doğanın belirlediği bu üç günlük süreç, Müttefik ve Osmanlı kuvvetleri için müşterek bir felaket olmuştur. Her iki tarafın askerî arşiv kayıtları, harp cerideleri, sahadaki komutanların raporları ve askerlerin günlükleri bu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır. Bu kaynaklar, fırtına, sel ve donun sadece insanî bir trajediye yol açtığını değil aynı zamanda orduların muharebe kabiliyetlerini, lojistiğini ve tahkimatlarını nasıl felç ettiğini de ortaya koymaktadır.

26 Kasım'da başlayan ve üç gün devam eden yağmur ve kar yağışı, cephenin iki tarafında savaşan askerleri vurmuş; yaşanan hava muhalefeti sebebiyle Çanakkale Cephesi'nde en az 800-900 asker boğularak veya donarak hayatını kaybetmiştir. Soğuğa maruz kalma sebebiyle yüzlerce asker uzvunu kaybetmiş, binlerce insan hastalanarak savaş kabiliyetini yitirmiştir. Bu felaket, aynı zamanda harp sahasının fizikî yapısını ve muharebe kabiliyetini de değiştirmiştir. Müttefiklerin denizle olan lojistik bağı, iskelelerin ve ikmal teknelerinin parçalanmasıyla fiilen koparken Osmanlı tarafında sel suları tahkimatları, tel örgüleri ve dere yatağındaki siperleri yok etmiştir. Her iki ordu için de Anafarta Ovası ve Suvla gibi kilit bölgelerdeki tahkimat, askerî harekâtı imkânsız kılan bir bataklıkla dönüşmüş; muharebe, doğanın dayattığı koşullarla fiilen durmuştur.

Müttefik kuvvetler açısından felaketin bilançosu resmî kayıtlara ve askerî raporlara görece detaylı bir şekilde yansımıştır. Özellikle Suvla'daki 29'uncu Tümen ve Anzac birlikleri, fırtına ve selin ardından gelen ani don karşısında hazırlıksız yakalanmıştır. Müttefik kaybı iki aşamalı olmuştur. İlk aşamada 26 Kasım'daki şiddetli yağış, siperleri sular altında bırakmış, askerlerin boğulmasına, lojistik iskelelerin ve ikmal teknelerinin parçalanarak cephenin denizle bağlantısının kesilmesine yol açmıştır. İkinci aşamada ise, sırlı sıklam olan askerlerin yetersiz kışlık teçhizatla dondurucu soğuğa maruz kalması, kitlesel bir zayiata sebep olmuştur. 28 Kasım'ın "Donmuş Ayak Günü" olarak anılması, bu travmanın bir yansımasıdır. Resmî kayıtlar, 15.000'den fazla asker tahliye edildiğini, 6.602 donma ve 1.380 "siper ayağı" vakası

yaşandığını teyit etmektedir. Donarak ölenlerin sayısı 270'i aşarken on binlerce asker muharebe gücünü yitirmiştir. Bu durum, bölgedeki Müttefik ordusunun yaklaşık %10-12'sinin doğa koşulları sebebiyle saf dışı kaldığını göstermektedir.

Osmanlı ordusu cephesinde de yaşananlar benzer bir felaket tablosu çizmektedir. Türk tarafının kayıpları ve yaşadığı zorluklar, özellikle Anafartalar Grubu harp cerideleri ve sahadaki subayların tanıklıkları ile belirginleşebilmektedir. Osmanlı ordusunun da Azmak Deresi ve Anafarta Ovası gibi alçak arazilerde sel ve çamurla mücadele ettiği, siperlerin ve korunaklı yolların (râh-ı mesturlar) çökmesi bataklığa saplanan askerlerin kurtarılamaması ve selin cephanelikleri, bombaları ve topları sürüklemesi, felaketin operasyonel boyutunu gözler önüne sermektedir. Osmanlı tarafındaki zayiata ilişkin resmî rakamlar ile 1915 yılına ait askerî raporlar arasında belirgin bir tutarsızlık söz konusudur. Genelkurmay'ın resmî yayını, 6'ncı, 9'uncu, 11'inci ve 12'nci Tümenlerde toplam 53 boğulma, 248 donma ve 255 kayıp olmak üzere 556 neferlik zayıat raporlamıştır. Ancak 1915 yılına ait harp cerideleri, İzzettin Bey'in günlüğü ve Yarbay Cemil Bey'in raporu gibi saha kayıtları, donma ve boğulma kaynaklı ölümlerin çok daha yüksek olduğunu ima etmektedir. Resmî rakamlara yansıyan haliyle tüm birlikler içerisinde 255 askerin kayıp olduğu notu da dikkat çekicidir. Hava muhalefedinin yaşandığı bu günlerde, 255 kişinin firar ederek veya başka sebeplerle kaybolduğunu iddia etmek oldukça zordur; bunun da büyük çoğunluğunun boğularak veya donarak şehit olduğunu söylemek daha güçlü bir varsayımdır. Ayrıca donma sebebiyle tedavi için hastaneye kaç kişinin gittiğine ve bunlardan kaç kişinin vefat ettiğine dair bir veri henüz bulunmamaktadır. Tüm bu verilerin arşiv kayıtlarına göre henüz ortaya konulamamış olması, donarak veya boğularak şehit olan Türk askerlerinin kimlik bilgileri ve sayıları hakkında kesin bir yargıya ulaşılmasını imkân dahiline sokmasa da literatüre yansımış olan harp ceridelerine ve diğer saha raporlarına göre bu sayının 600 kişiye yakın bir miktara ulaştığını söylemek güçlü bir tahmin olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı askerî kanunlarına göre hava muhalefeti sebebiyle görev başında vefat edenlerin şehit olarak kabul edilmesi ve Balkan Harbî'nde donarak ölenlerin “şehit” sayılması yönünde bir emsal bulunmasına rağmen Millî Savunma Bakanlığı'nın *Şehitlerimiz* isimli künye kayıtlarında ve resmî yayınında, bu üç günlük felakette “donarak” şehit olduğu belirtilen sadece bir tek askerin (Aydınlı Durmuş oğlu Hasan Baş)

kaydı yer almaktadır. Boğularak şehit olanlara dair ise bir kayıt yoktur. Bu durum, yüzlerce askerin şehadetinin resmî kayıtlara tam olarak yansıtılmadığını ortaya koymakta, konunun derinlemesine incelenmeye muhtaç olduğunu göstermektedir. Bu eksikliğin giderilmesi adına, askerî tutanaklar ve hastane kayıtları üzerinden yapılacak kapsamlı arşiv taramalarıyla şehit listelerinin güncellenmesi tarihsel bir zorunluluktur. Çanakkale Cephesi'nde donarak ve boğularak şehit düşen askerlerin anısını kalıcı kılacak anıtsal düzenlemelerin yapılması ise tarihe ve şehitlerimize karşı olan sorumluluğun gereğidir.

KAYNAKÇA /REFERENCES

Arşiv Kaynakları/Archival Sources

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, MSB Askerî Tarih Arşivi:

ATASE, *Atatürk Koleksiyonu*, Kutu No: 42, Gömlek No: 0, Sıra No: 24

ATASE, *Balkan Harbi*, Kutu No: 578, Gömlek No: 7, Sıra No: 33

Australian War Memorial Arşivi:

Australian Imperial Force Unit War Diaries, 1914-18 War, Formation Headquarters, Administrative Staff, Headquarters, 2nd Australian Division, November 1915, *Item number: 1/45/3*

Australian Imperial Force Unit War Diaries, 1914-18 War, General Staff, General Headquarters, Mediterranean Expeditionary Force, November 1915, *Item number: 1/4/8 Part 2*

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

ALEXANDER, Heber Maitland, *On Two Fronts: Being the Adventures of an Indian Mule Corps in France and Gallipoli*, E. P. Dutton and Company, New York 1917

Ashmead-Bartlett's Despatches from the Dardanelles: An Epic of Heroism, George Newnes, Londra 1916

ASHURST, George, *My Bit: A Lancashire Fusilier at War 1914-1918*, Crowood Press, Ramsbury 1988

ATABAY, Mithat, “Çanakkale Savaşları’na Hava Şartlarının Etkisi”, *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 587-602

BEAN, Charles Edwin Woodrow, *The Story of Anzac: from 4 May, 1915 to the Evacuation*, c. 2, Angus and Robertson Ltd., Angus and Robertson Ltd., Sydney 1941

BİRCAN, Emre, “Muâvenet-i Milliye Muhribi”, *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını, İstanbul 2023

CADOĞAN, Edward, *Under Fire in The Dardanelles: The Great War Diaries & Photographs of Major Edward Cadogan*, Pen & Sword Military, Barnsley 2006

CALLWELL, Charles Edward, *The Dardanelles*, Boston Houghton Mifflin Company, Newyork 1919

- CHATTERTON, Edward, *Dardanelles Dilemma: The Story of the Naval Operations*, Rich and Cowan, Londra 1935
- CORBETT, Julian Stafford, *Naval Operations*, c. 3, Longmans, Green and Co., Londra 1923
- CREIGHTON, Oswin *With the Twenty-ninth Division in Gallipoli*, Longmans, Green & Co., Londra 1916
- ÇALIŞLAR, İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007
- DARLINGTON, Henry, *Letters from Helles*, Longman and Green, Londra 1936
- DEPEW, Albert N., *Gunner Depew*, The Reilly and Britton Co., Chicago 1918
- DÖRTKOL, Fahrettin, “Osmanlı’dan Günümüze Şehitlerin Kayıt İşlemleri”, *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (2023), c. 33, s. 177-210
- EWING, William, *From Gallipoli to Baghdad*, Hodder and Stoughton, Londra 1917
- GALLISHAW, John *Trenching at Gallipoli*, The Century Co., New York 1917
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı*, c. 5, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1993
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, c. 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978
- GILLON, Stair, *The Story Of The 29th Division: A Record Of Gallant Deeds*, Thomas Nelson and Sons, Ltd., Londra 1925
- GODLEY, Alexander *Life of an Irish Soldier*, John Murray, Londra 1939
- HARGRAVE, John, *At Suvla Bay: Being The Notes and Sketches of Scenes, Characters and Adventures, of the Dardanelles Campaign*, Constable & Company Ltd., Londra 1916
- Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları’nda Anafartalar Grubu*, c. 2, yay. haz. Buğra Terzi, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2024

- ILGAR, Rüştü, “Çanakkale Savaşlarında Coğrafyanın Etkisi”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4 (2003), c. 7, s. 838-857
- KANNENGIESSER, Hans *The Campaign in Gallipoli*, Hutchinson Co. (Publishers) Ltd, Londra 1930
- KARATAŞ, Murat vd., *Çanakkale Muharebelerinde Zabitan İzlenimleri*, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul 2017
- KRAVETS, O. V., Yekhalov, V. V., Trofimov, N. V., Sedinkin, V. A., & Martynenko, D. A., “Trench Foot and Other Non-Freezing Cold Injuries (literature review)”, *Medicina Neotložnyh Sostoonij*, Sayı 8 (2022), c. 18, s. 7-13
- LARCHER, Maurice, *La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale*, Berger-Levrault, Paris 1926
- MASEFIELD, John, *Gallipoli*, The Macmillan Company, New York 1916
- MCCUSTRA, Trooper L., *Gallipoli Days And Nights*, Hodder and Stoughton, Londra 1916
- MITCHELL, Francis Herbert, *Report of the Committee Appointed to Investigate the Attacks Delivered on and the Enemy Defences of the Dardanelles Straits*, Londra 1919
- MITCHELL, Thomas John; Gilbert Mackay Smith, *Medical Services: Casualties And Medical Statistics Of The Great War (History of the Great War based on Official Documents)*, His Majesty’s Stationery Office, Londra 1931
- Millî Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz*, c. 5, Ankara 1998
- Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar: Altıncı Fırka Çanakkale Harbi’nde*, Vadi Yayınları, Ankara 2006
- MOSELEY, Sydney Alexander, *The Truth About The Dardanelles*, Cassell and Company, Londra 1916
- Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye: Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları*, Arma Yayınları, İstanbul 1998
- OGLANDER, Cecil Faber Aspinall, *Gelibolu Harekâtı Askeri Faaliyetler*, c. 2, çev. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005
- OGLANDER, Cecil Faber Aspinall, *Military Operations: Gallipoli*, c. 2, William Heinemann, Londra 1932

- OGLANDER, General C. F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale: Gelibolu Askeri Harekâtı*, c. 2, Ter. M. Hulusi, Askerî Matbaa, İstanbul 1940
- ÖZEN, Gökşen, “Arıburnu’nda Acımasız Bir Asker: Kış”, *Anafarta Dergisi*, Sayı 5 (2019), s. 59-64
- PATTERSON, John Henry, *With the Zionists in Gallipoli*, Hutchinson & Co., Londra 1916
- PRICE, George Ward, “Winter on Gallipoli”, *The Bendigonian*, 30.12.1915, s. 12
- PRICE, William Harold, *With The Fleet In The Dardanelles, Some Impressions Of Naval Men And Incidents During The Campaign In The Spring Of 1915*, Abdrew Melrose Ltd, Londra 1915
- Queen Elizabeth January to May 1915*, Printed by permission of The Admiralty for private circulation to Officers and men, Londra 1919
- SHEFFIELD, Gary D., “Shaping British and Anzac Soldiers’ Experience of Gallipoli: Environmental and Medical Factors, and The Development of Trench Warfare”, *British Journal for Military History*, Sayı 2 (2017), c. 3, s. 23-35
- SUNATA, İsmail Hakkı, *Geliboludan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003
- The Final Report of the Dardanelles Commission (Part II-Conduct of Operations,&c) With Appendix of Documents and Maps*, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published by His Majesty Stationary Office, Londra 1919
- The History of the Corps of Royal Engineers*, Volume VI: Gallipoli, Macedonia, Egypt and Palestine, 1914-18, The Institution of Royal Engineers, Chatham 1952
- VASSAL, Joseph Marguerite Jean, *Uncensored letters from the Dardenelles: Written to His English Wife by a French Medical Officer of Le Corps Expeditionnaire D’Orient*, William Heinemann, Londra 1916
- WAITE, Fred, *The New Zealanders at Gallipoli*, Whitcombe and Tombs Limited, Auckland 1921
- WESTLAKE, Ray, *Çanakkale’de Savaşan İngiliz Alayları*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019

İnternet Kaynakları / Online Sources

<https://www.gallipoli-association.org/on-this-day/november/28/> (Erişim Tarihi: 04.10.2025)

Extended Summary

By the autumn of 1915, the Gallipoli Campaign had devolved into a bloody trench stalemate following the failure of the last major Allied offensives in August. During this critical period—marked by military deadlock, depleted soldier morale, and the looming threat of winter—an extraordinary weather event occurred between 26 and 29 November 1915, upsetting the balance on the front. This article aims to examine this three-day severe storm, torrential rain, flood, and sudden freezing disaster on the Gallipoli Campaign as an “impartial enemy” in the context of its effects on both armies. The comparative military, logistical, and humanitarian devastation inflicted upon the Allied and Ottoman forces by this specific disaster in Gallipoli constitutes the focal point of this study. The primary sources for the research on the disaster that occurred between 26 and 29 November 1915 consist of Allied and Ottoman military archival records, war diaries, casualty statistics (evacuations, frostbite, and trench foot cases), and the journals and reports of soldiers who personally experienced the catastrophe at the front. The disaster has been examined in two phases: first, the flood caused by the severe storm and rain, and second, the subsequent sudden freeze and blizzard. The operational difficulties and humanitarian losses experienced by both armies were analyzed separately.

The “terrible storm” that began on 26 November struck the Allied logistical infrastructure. At Suvla in particular, most of the piers were destroyed by high waves, and light vessels and barges were smashed, effectively severing the army’s only supply line with the sea. The torrential rain that followed the storm, described as a “perfect deluge,” inflicted the heaviest damage on the 29th Division at Suvla. Water streaming from the hills turned the trenches into “raging torrents and pools of water.” Soldiers drowned in the trenches, with one noting he had to swim in his trench. Floodwaters from the Turkish lines swept away human and animal corpses, further amplifying the horror as they washed into the Allied trenches. The soldiers, soaking wet from the flood, then encountered the second phase of the disaster: the sudden freeze. Due to inadequate winter equipment, the soldiers’ situation was likened to “Napoleon’s army in Russia.” The freeze led not only to a humanitarian tragedy but also to military paralysis; according to Royal Fusiliers’ records, the oil in rifles and machine guns solidified, rendering the weapons inoperable. 28 November became known as “Frozen Foot Day”

due to the mass frostbite cases. Official Allied records clearly reveal the scale of the disaster: 15,791 soldiers were evacuated between 30 November and 8 December. A total of 6,602 cases of frostbite and 1,380 cases of “trench foot” (totaling 7,982) were recorded; when hospital records are included, it is determined that at least 273 soldiers froze to death. This disaster incapacitated approximately 10-12% of the Allied army.

Turkish sources depict a similar catastrophe. The flood heavily impacted units, particularly in the Anafarta Plain and the Azmak Valley. The clay soil turned into a “chalky glue,” making walking impossible. Trenches and covered ways (*râh-ı mesturlar*) turned into bogs. The disaster had a devastating operational impact on the Ottoman Army, resulting in the loss of large quantities of ammunition, including Mauser rounds and bombs. There is a discrepancy between the official data on Ottoman casualties and field reports. The General Staff’s official publication states a total of 556 casualties (53 drowned, 248 frozen, 255 missing) in the 6th, 9th, 11th, and 12th Divisions. However, field records, such as İzzettin Bey’s diary (stating 220 dead) and Lieutenant Colonel Cemil Bey’s report (stating 200 dead), imply the death toll was much higher. It stands as a strong assumption that the 255 “missing” soldiers in the official records were not deserters but rather martyrs who were swept away by the flood or buried in the mud and never found. Despite a precedent from the Balkan War to count those who froze to death as “martyrs,” the *Şehitlerimiz* (Our Martyrs) registries of the Ministry of National Defense list only one soldier (Hasan Baş oğlu Durmuş from Aydın) as having “frozen” to death from this disaster, and there are no records for those who “drowned”.

The 26-29 November 1915 disaster was a shared tragedy that took the course of the war on the Gallipoli Campaign out of human hands and left it to the mercy of nature. A comparative analysis of primary sources indicates that both armies faced similar hardships, but Allied records reflected the humanitarian losses in greater detail, while Ottoman records focused on operational and logistical damage (like ammunition loss). It has been revealed that official records did not reflect the martyrdom of hundreds of Ottoman soldiers. This three-day disaster altered the physical landscape of the front; it destroyed Allied supply lines and Ottoman fortifications, turning key battle areas into swamps that made military operations impossible, thereby bringing the war to a virtual standstill.

Raoul Victor Castex: Bir Stratejik Düşünürün Mirası

Raoul Victor Castex: The Legacy of a Strategy Theorist

Pelin BAKKAL*

Öz

Raoul Victor Castex (1878-1968), 20. yüzyılın önde gelen stratejik düşünürlerinden biri olmasına rağmen, Kıta Avrupası perspektifinden geliştirdiği kapsamlı teorileri, Anglo-Sakson deniz stratejisi geleneğinin gölgesinde kalmıştır. Bu makale, Castex'in deniz ve kara kuvvetlerinin müşterek harekâtı ve denizaltı harbine dair yaklaşımlarını inceleyerek, bu düşüncelerin Türk donanma stratejisi üzerindeki dolaylı ancak önemli etkisini analiz etmektedir. Çalışma, Castex'in beş ciltlik temel eseri olan *Théories Stratégiques*'in (Sevkuiceyş Nazariyeleri) II. Dünya Savaşı döneminde Türkçe'ye çevrilmesiyle Türk Deniz Kuvvetleri doktrinine giren kavramları mercek altına almaktadır. Bu eserin derinlemesine incelenmesi ile Castex'in deniz ulaştırma hatlarının korunması, abluka stratejileri ve denizden kuvvet aktarımı yaklaşımlarını öğrenmek mümkün olacaktır. Türkiye'de akademik erişimdeki kısıtlılık sebebiyle oluşan literatür boşluğunu doldurmayı amaçlayan bu makale, Castex'in teorilerinin Türk askerî düşünce dünyasına katkılarını görünür kılmayı hedeflemektedir. Sonuç olarak çalışma, Castex'in çok yönlü deniz stratejisi mirasının günümüz donanma potansiyeli ve müşterek harekât tartışmaları için önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doktrin, Donanma, Müşterek Harekât, Raoul Victor Castex, Yeni Mektep.

* Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. E-posta: pelinbakkall[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-3974-4982.

Geliş Tarihi /Received: 31.10.2025
Kabul Tarihi /Accepted: 25.12.2025

Abstract

Despite being one of the leading strategy theorists of the 20th century, the comprehensive theories of Raoul Victor Castex (1878-1968), developed from a Continental European perspective, have been overshadowed by the Anglo-Saxon naval strategy tradition. This article examines Castex's approaches to the integration of naval and land forces and submarine warfare, analyzing the indirect yet significant influence of these ideas on Turkish military and naval strategy. The study focuses specifically on the conceptual frameworks from Castex's five-volume seminal work, *Théories Stratégiques* (Strategic Theories), which were incorporated into Turkish Naval Forces doctrine following its translation into Turkish during the Second World War. This in-depth study of the work will facilitate a more profound understanding of Castex's approaches to protecting sea lines of communication, blockade strategies, and naval force projection. Aiming to fill a gap in the literature caused by limited academic access in Turkey, this article seeks to highlight the contributions of Castex's theories to the world of Turkish military thought. In conclusion, this study underscores the enduring relevance of Castex's multifaceted naval strategic legacy for contemporary debates on naval power projection and joint warfare doctrine.

Keywords: Doctrine, Jeune École, Joint Operations, Navy, Raoul Victor Castex.

Giriş

Raoul Victor Castex (1878-1968), 20. yüzyılın önde gelen stratejik düşünürlerinden biri olarak, modern denizcilik ve askerî strateji alanında derin izler bırakmıştır. Teorileri sadece Fransız donanmasının yapısını ve doktrinlerini değil, aynı zamanda deniz gücünün dünya çapındaki kullanımını da etkilemiştir. Castex, deniz gücünün uluslararası ilişkilerdeki rolünü, ekonomik üstünlükle bağlantısını ve harp stratejileriyle ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Deniz ve kara kuvvetlerinin müşterek harekâtı onun stratejik düşüncesinin temelini oluşturur. Bu yaklaşım, amfibi harekât için hayati bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Fransız donanması, Castex'in denizaltıların ve ticaret yollarının korunmasına yönelik vurgularını, 20. yüzyılın başlarında deniz harbi doktrinlerinde göz önünde bulundurmıştır. Castex'in, denizaltıların ticaret yollarını koruma ve

düşman ulaşım hatlarına ve abluka stratejilerine dair öngörülerini Birinci Dünya Savaşı itibarıyla uygulamaya koymuştur. Özellikle Akdeniz'deki ticaret yollarını güvence altına almak için denizaltı kullanımına öncelik verilmiş ve bu strateji, Fransız denizaltıların geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Türkiye'de deniz stratejisi üzerine yapılan çalışmaların sınırlı oluşu sebebiyle Raoul Victor Castex'in teorileri geç tanınmıştır. Ancak, Castex'in Türk deniz stratejisi üzerindeki etkisi dolaylı olmakla birlikte, deniz gücü kullanımına dair teorileri 20. yüzyılın ortalarında Türk donanması tarafından da mercek altına alınmıştır. Castex'in kaleme aldığı *Théories Stratégiques* adlı beş ciltlik eserinin İkinci Dünya Savaşı döneminde *Sevkuļceyş Nazariyeleri* adıyla Türkçe'ye çevrilmesi bunun en önemli kanıtıdır. Bu eserin çevrilmesiyle birlikte, Castex'in kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek harekâtı, denizaltı harbinin önemi ve deniz ulaştırma hatlarının korunması gibi vurguları, Mavi Vatan Doktrini ve Türk Deniz Kuvvetleri stratejisiyle paralellik göstermektedir.

20. yüzyıl boyunca askerî strateji daha çok kara harbine odaklanmış, deniz harbi ise ikinci planda kalmıştır. Anglo-Sakson dünyasında Mahan ve Corbett gibi isimlerin baskın olması, Castex'in Kıta Avrupası perspektifinden geliştirdiği teorilerin geri planda kalmasına sebep olmuştur. Teorileri, Mahan ve Corbett'in deniz gücüne dair daha dar kapsamlı yaklaşımlarına karşın, deniz ve kara kuvvetlerinin müşterek harekâtına ve deniz gücünün küresel strateji içindeki yerine dair önemli bir perspektif sunmuştur. Castex'in eserleri Fransızca yazıldığı ve İngilizceye sınırlı ölçüde çevrildiği için, Türkiye'de akademik erişimi kısıtlı olmuştur. Castex'in eserleri ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkçe'ye çevrildiği için, düşünceleri Türk akademik çevrelerinde geç tartışılmaya başlanmış ve bu da akademik literatürdeki sınırlı odaklanmanın temel sebebi olmuştur.

Bu çalışma, Castex'in kuramsal çerçevesinin Türk deniz stratejisi ve askerî düşünce üzerindeki yansımalarını sistematik biçimde ortaya koymayı ve bu alandaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Castex'in eserlerinin yeniden değerlendirilmesi, değişen harp karakteri ve hızla gelişen teknoloji bağlamında, çağdaş donanma stratejilerinin değerlendirilmesinde yol gösterici bir doktrinel çerçeve sunacaktır.

1. Raoul Castex'in Hayatı ve Kariyeri

Raoul Victor Castex, 27 Ekim 1878 tarihinde Fransa'nın Saint-Omer kentinde doğmuştur. Babası Jean Patrice Castex, 19. yüzyıl Fransız ordusunda piyade yüzbaşı rütbesiyle görev yapmış bir subaydır. Castex, 1895 yılında Toulon'da Fransız donanması saflarına katılarak askerî kariyerine başlamış; 1896-1898 yılları arasında École Navale'de aldığı eğitimin ardından asteğmen rütbesiyle görevlendirilmiştir. Castex, kariyerine Akdeniz Filosu'nda, bir dretnot öncesi zırhlı muharebe gemisi olan *Brennus*'ta başlamıştır. 1903'te görev yaptığı Çinhindi'nde, su altı haritalandırma çalışmalarıyla ulaşım hatlarının belirlenmesi, liman güvenliği ve deniz trafiğinin düzenlenmesi gibi stratejik faaliyetlere katkıda bulunmuştur.

1904-1905 yılları arasında École de Pilotage de l'Élan'da pilotaj eğitimi almış ve denizcilik bilgisini derinleştirmiş¹, buna mukabil Castex, 1948 tarihli Fransız Hava Kuvvetleri Aylık İnceleme Dergisi'ne² göre 1904-1905 yıllarında Filo'nun Pilotaj Okulu'nda eğitimlik yapmış, 1910'da ise Brest'teki Makinistler Okulu'na katılarak gemi mühendisliği ile teknik bakım alanlarında uzmanlaşmıştır. 1907'de teğmenliğe yükselen Castex, 1912'de zırhlı kruvazör *Pothuau*'da görev alarak topçu sistemleri alanında önemli bir operasyonel deneyim elde etmiştir.

Castex, 1913-1914 yıllarında Fransa'nın saygın denizcilik okullarından École Supérieure de la Marine'de (ENSM)³ eğitim almıştır.

1 http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_castex.htm", (Erişim tarihi: 02.01.2024).

2 Fransız Yüksek Öğrenim ve Araştırma Bakanlığı'nın web sayfasında paylaşılan ve Raoul Castex hakkında yazılan ve Hava Kuvvetleri Dergisi'nde yayımlanan 27. Sayı'daki makale için bkz. "https://www.persee.fr/doc/rharm_0035-3299_1997_num_206_1_4630" (Erişim tarihi: 02.01.2024).

³Fransız Denizcilik Akademisi (ENSM), denizcilik sektörünün ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağını yetiştirme misyonu ile faaliyet gösteren bir eğitim kurumudur. Ticaret Filosu subayları ve gemi mühendisleri başta olmak üzere, sektörün çeşitli alanlarında görev alacak uzmanları yetiştirmektedir. ENSM, öğrencilerine teorik bilginin yanı sıra pratik beceriler kazandırmak amacıyla gelişmiş simülasyon merkezlerine sahiptir. Navigasyon, makine dairesi işletimi, kargo elleçleme ve dinamik konumlandırma gibi konularda gerçekçi eğitim ortamı sunan bu simülatörler, öğrencilerin denizde karşılaşabilecekleri farklı senaryolara hazırlıklı olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, kurumda bulunan buhar tesisi, öğrencilere geleneksel denizcilik teknolojileri hakkında derinlemesine bilgi edinme fırsatı sunmaktadır. Bkz. <https://www.supmaritime.fr/decouvrir-lecole-nationale-superieure-maritime/>.

Buradaki hidrografi ve mühendislik alanlarındaki çalışmaları, hem Fransız donanmasının operasyonel etkinliğini artırmış hem de Castex'in stratejik düşünce yeteneklerini geliştirmiştir⁴.

Castex'in askerî düşünceye en önemli katkısı, deniz gücünü ulus-devletin politik, ekonomik ve askerî hedefleriyle bütünleşik bir çerçevede ele almasıdır. Clausewitz'in savaşıyaset ilişkisine paralel biçimde, deniz stratejisinin ulusal hedeflerden bağımsız düşünülemeyeceğini savunmuş; Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücünü merkeze alan yaklaşımını ise ekonomik refah, ticaret yolları ve deniz ulaştırmasıyla genişletmiştir.

Julian S. Corbett'ten farklı olarak donanmayı yalnızca bir manevra aracı olarak değil, askerî ve ticarî unsurların müşterek işleyişi üzerinden değerlendiren Castex, deniz stratejisini çok boyutlu bir güç bileşeni olarak kavramsallaştırmıştır. Bu yönüyle Castex, klasik denizcilik teorileri ile modern stratejik düşünce arasında bir geçiş figürü olarak değerlendirilebilir.

Castex'in ayırt edici katkılarından biri de kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek kullanımına verdiği sistematik önemdir. Deniz harekâtının kara operasyonlarından bağımsız düşünülemeyeceğini savunarak, özellikle amfibi harekâtların başarısını kuvvetler arası koordinasyona bağlamış ve modern müşterek harekât doktrinlerinin erken teorik çerçevesini oluşturmuştur.

Denizaltı harp doktrinleri konusunda da öncü görüşler geliştiren Castex, denizaltı filolarını alternatif bir asimetrik denge unsuru olarak değerlendirmiştir. Özellikle küçük ve orta ölçekli devletlerin, denizaltı gücü aracılığıyla deniz hâkimiyetine dayalı güç dengelerini dönüştürebileceğini öngörmesi, onun stratejik öngörüsünü döneminin ötesine taşımıştır.

Sonuç olarak Castex, deniz stratejisini yalnızca askerî bir faaliyet alanı değil; ekonomik, politik ve teknolojik unsurların kesişim noktasında konumlandırıan bütüncül yaklaşımıyla, 20. yüzyıl deniz stratejisi düşüncesinin en etkili kuramsal figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

⁴ “http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_castex.htm” (Erişim tarihi 19.12.2024).

1.1. I. Dünya Savaşı ve Sonrası

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Castex, aktif bir şekilde savaşa katılmıştır. 1914 yılında Danton sınıfı muharebe gemisi olan *Condorcet*'te topçu subayı olarak görev yapmış, ardından *Altair* korvetinin kaptanlığına getirilmiştir. Akdeniz'deki çeşitli operasyonlarda yer alan Castex, denizaltı savunma, devriye, eskort ve keşif görevlerinde bulunarak savaşın deniz boyutunu yakından deneyimlemiştir. Özellikle Toulon ve Selanik gibi önemli limanlarda lojistik destek ve konvoy koruma görevlerinde bulunarak deniz muharebelerinin karmaşık yapısını öğrenmiştir. I. Dünya Savaşı'nda gösterdiği başarılar neticesinde 1918 yılında *firkateyn kaptanı* rütbesine terfi eden Castex, akabinde de denizcilikle olan irtibatını muhafaza etmiştir. Fransız Deniz Kuvvetleri Tarih Kurumu'na yaptığı başkanlık ile denizcilik tarihine mühim katkılar sağlamış, deniz stratejisi üzerine kaleme aldığı kapsamlı çalışmalarla da temayüz etmiştir.

1919 yılında yeni kurulan Fransız Deniz Kuvvetleri Tarih Kurumu'nun başına geçen Castex, denizcilik tarihine olan derin ilgisiyle bu kurumu önemli bir araştırma merkezi haline getirmiştir. 1921'de Fransız Deniz Kuvvetleri Kütüphaneler ve Arşiv Komisyonu üyesi olarak görev alarak denizcilik tarihine dair kaynakların korunması ve geliştirilmesi için çaba göstermiştir. 1923'te albay, 1928'de ise tuğamiral rütbesine terfi eden Castex, 1929-1935 yılları arasında deniz stratejisi üzerine beş ciltlik kapsamlı bir çalışma olan *Théories Stratégiques*'i yayımlamıştır. Bu eser, deniz gücünün uluslararası ilişkilerdeki rolü, deniz harbinin geleceği ve deniz stratejisinin temel ilkeleri gibi konularda derinlemesine analizler sunarak 20. yüzyıl deniz stratejisinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilir. Castex, bu çalışmada deniz gücünün sadece askeri bir araç değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir güç olduğunu vurgulayarak deniz gücünün bir ülkenin uluslararası alandaki etkinliğini artırdığını ve güvenliğini sağladığını savunmuştur.

Castex'in temel hedefleri, donanma doktrinini daha esnek ve bütüncül bir perspektifle yeniden ele almak ve üst komuta kademeleri arasında kurumsal eşgüdüm ile iş birliğini güçlendirmektir. Adriyatik'te gözetimden sorumlu olduğu dönemde müttefiklerin inisiyatif alamamalarına karşı çıkmış ve Dunkirk'ün savunma sisteminin yetersizliği konusunda serzenişte bulunmaktan çekinmemiştir. François

Darlan onu görevden çekilmeye zorladığı yazılı basında da yerini bulmuştur⁵.

Netice olarak, II. Dünya Savaşı döneminde Fransız Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'na aday gösterilmiş ancak bu görev Amiral François Darlan'a verilmiştir. Savaşın sonunda Fransa'nın çöküşüyle birlikte aktif görevinden ayrılan Castex, kırsalda bir çiftlik evine çekilerek yazarlık hayatına devam etmiştir. Denizcilik stratejisi ve jeopolitik konular üzerine yazdığı makalelerle düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmaya devam etmiş, 1968 yılında 89 yaşında hayata gözlerini yummuştur. Castex'in askerî stratejik düşünceye yön veren temel eseri biri ölümünden sonra yayımlanmak üzere beş ciltlik halinde yayımlanan *Théories Stratégiques* adlı eserdir. Bu eser, 1945 ila 1948 yılları arasında 3, 4, 5. ciltleri Dz. Kur. Albay Sermet Gökdeniz ve 1. ve 2. ciltleri de ismi zikredilmeyen diğer subaylar tarafından Türkçe'ye çevrilip basılan *Sevkuļceyş Nazariyeleri* adlı eserdir. Ölümünden sonra, *Ma Large Stratégie* adlı altıncı cildi 1976 yılında yayımlanmıştır. Bundan başka Castex'in dört adet daha kitabı bulunmaktadır. Yazar, bu eserlerin daha konuya pek de vakıf değilken yazdığı eserler olduğunu ve eserlerde bazı boşluklar bulunduğunu ifade etmiş ve ardından yazdığı *Sevkuļceyş Nazariyeleri*'nin bu boşlukları kapattığını mütevazî bir dille ifade etmiştir. Castex'in çalışmalarının Fransız donanmasına yön vermesi, okutulması ve nihayetinde 1910 tarihli Fransız bahriyesinde yer bulması yazarın eserlerinin ne denli büyük bir yankı getirdiğini de gözler önüne sermektedir⁶.

1- *Les idiés militaires de la marine du XVIII. sicele*-1911

2- *L'envers de la guerre de course*-1912

3- *La manoeuvre de la braya*- 1913

4- *Lepante et ses enseignements d'actualite*- 1914

Bu bağlamda, Castex'in eserlerinin Fransız donanması üzerindeki etkisi, Fransa'nın deniz gücüne dair stratejik düşüncesinin evriminde önemli bir dönemeç oluşturmuş ve *Jeune École* (Yeni Okul) doktrininin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

5 Detaylı bilgi için bkz. *Cols Bleus*, Sayı 3065 (2018), s. 44.

⁶ Raoul Castex, *Sevkuļceyş Nazariyeleri- Tümmamiral Castex*, c. 1, çev. Sermet Gökdeniz, Deniz Basımevi, İstanbul 1948, s. 34.

2. *Jeune École* ve Fransız Askerî Düşünce Geleneği

Fransa'nın denize olan stratejik bakış açısı, coğrafi konumu ve geçmiş deneyimleriyle şekillenmiştir. Ülkenin denizlere olan erişimi, ekonomik gücü ve kültürünün temel taşlarından biri olmuştur. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, Fransa'nın karşılaştığı askerî ve ekonomik güçlükler, deniz gücüne bakış açısına önemli ölçüde tesir etmiştir. Bu dönemde, Fransız stratejistlerinin kara gücünü ön plana alması, esasen Fransa'nın kara sınırlarında büyüyen tehditler sebebiyle şekillenmiştir. Kara sınırlarının güvenliği, ülkenin ana önceliği haline gelirken, deniz gücü stratejisi daha çok tamamlayıcı bir konuma gelmiştir. Fransa, deniz gücünü yalnızca karadan gelen tehditlere karşı bir denge unsuru olarak değil, aynı zamanda deniz yollarının güvenliğini sağlamak ve denizaltı harbini etkili bir şekilde kullanma olarak görmeye başlamıştır. Bu anlayış, büyük, maliyetli muharip gemiler yerine, manevra kabiliyeti yüksek platformlara yönelme eğilimini de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümün bir sonucu olarak, Fransa'nın deniz stratejisinde köklü bir değişim yaratan *Jeune École* doktrini ortaya çıkmış ve geleneksel doktrinlerin yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır.

Jeune École, Fransa'nın donanma stratejisine yön veren ve asimetrik harbi merkezine alan bir doktrindir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Fransa'nın deniz gücüne dair geleneksel görüşler sorgulanmış ve bu sorgulama, büyük deniz savaşları yerine daha etkili ve düşük maliyetli stratejilere yönelme ihtiyacını doğurmuştur. Bu yaklaşım, büyük ve ağır muharip gemilerine dayalı geleneksel deniz gücü yerine, daha küçük, hızlı ve esnek platformlar olan torpidobotlar ve hafif kruvazörlerin stratejik öneme sahip olduğunu savunmuştur. Doktrin, İngiltere gibi deniz üstünlüğüne sahip bir güçle doğrudan çarpışmaya girmek yerine, düşmanın ticaret gemilerini hedef alarak ekonomik çöküşe yol açmayı öngörmüştür.

Bu doktriner yaklaşımın teorik altyapısı, Baron Richild Grivel'in 1869'da öne sürdüğü fikirler üzerine inşa edilmiştir. Grivel, geçmişteki büyük deniz muharebelerinin, Trafalgar Muharebesi, daha zayıf taraf için felaketle sonuçlandığını, bu sebeple Fransa'nın bu tür angajmanlardan kaçınması gerektiğini savunmuştur. Grivel, bu kaçınma stratejisinin somut hedefini de açıkça ortaya koymuştur: İngiltere'nin zayıf noktasının 50.000 ticaret gemisi olduğunu, bu gemilere harekât düzenlenirse İngiltere'nin ekonomik temelini sarsılacağını ifade etti. Grivel'in

öngörüsü sigorta primlerinin hızla artacağı ve birkaç yıl içinde hiç kimsenin mallarını İngiliz gemilerine emanet etmeyeceği yönündeydi⁷. Grivel'in ekonomik hedeflere dayalı stratejik yaklaşımı, Théophile Aube tarafından teknolojik gelişmelerle güçlendirilmiş ve bu fikirler, deniz harbinin doğasına dair daha yenilikçi ve etkin bir bakış açısı geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

2.1. Teknolojik Gelişmelerin Stratejik Rolü

Théophile Aube⁸ ise bu fikirleri daha da ileri taşıyarak, torpidobotları geleneksel harp gemilerinin yerine geçen modern araçlar olarak tanımlamıştır. Aube'ye göre, teknolojik gelişmeler zamanla tüm donanmalar arasında denge yaratacak ve sayıca üstün olan taraf avantajlı hale gelecektir. Bu sebeple, torpidobotlar gibi hızlı ve etkili araçlara yatırım yapmak, daha büyük ve maliyetli donanma gemilerine yapılan yatırımlardan daha akıllıca bir tercihtir. Sözgelimi, 1884-1885 Çin-Fransız Savaşı sırasında, Fransız torpidobotları, modern Çin muharebe gemilerine karşı etkili taarruzlar gerçekleştirerek *Jeune École* doktrininin operasyonel geçerliliğini kanıtlamıştır⁹. Benzer şekilde *Jeune École*¹⁰ yenilikçi stratejiler benimseyen genç subaylar tarafından savunulmuş ve geleneksel kalyon anlayışına karşı çıkmıştır. 1870'ler ve 1880'lerde, donanmalar hız, manevra ve hızlı ateş gücüne sahip torpidobotlar ve kruvazörlere yönelmişlerdir. Torpidobotların taraftarları, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde, Ruslar tarafından ilk kez kullanılan gemiden teçhiz edilen kendinden hareketli olanlardan ilham almışlardır.

Ancak, bu yenilikçi eğilimlerin ve erken başarıların aksine, Castex eserinin birinci cildinde *Jeune École*'a ilişkin temkinli ve eleştirel bir analiz sunar. Denizden yapılacak harekâtın taarruzî bombardıman olarak icra edilmesinin ve akabinde çekilmenin ve hasmın gücünün azımsanmasını eleştirmektedir. Castex, Avizo (karakol gemileri)¹¹ yahut takunya filosu gibi küçük ve zayıf yapıdaki gemilere fazla güvenildiği ve

⁷ Hugues Canuel, "From a Prestige Fleet to the Jeune École", *Naval War College Review*, Sayı 1 (2018), c. 71, s. 104.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. L. Sondhaus, *Naval Warfare, 1815-1914*, Routledge, New York-Londra 2001, s. 139-159.

⁹ Hugues Canuel, "From a Prestige Fleet to the Jeune École", s. 106.

¹⁰ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 5, s. 35

¹¹ Evren Mercan, *Modern Harp Gemileri 1850'den Günümüze*, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s. 132.

bunların harbe uygun olmayan yapılara sahip olduklarını, dolayısıyla temel harp unsuru olarak görülemeyeceklerini savunmuştur. Castex'in bu eleştirisi, dönemin stratejik tercihlerini sorgulayan önemli bir tespit olarak değerlendirilebilir.

Castex, Jeune École doktrinini eleştirmekle birlikte, onun belirli stratejik unsurlarını benimsemiş ve bu fikirleri kendi bütünleşik yaklaşımına dahil etmiştir.

Özellikle gemi tasarımında tonajın azaltılması, hızın artırılması ve filonun daha çevik bir yapıya kavuşturulması gibi yenilikçi yaklaşımlarını desteklemiştir. Ancak, bu yeniliklerin doğru sonuçlar getirebileceğine inanmakla birlikte, *Jeune École*'in genel stratejik çerçevesinin yetersiz kaldığını da belirtmiştir¹². İlginç bir şekilde, *Jeune École*'in girişimleriyle kurulan harp okulları, zamanla bu düşünce yapısının temel prensiplerinden uzaklaşmış ve nihayetinde tamamen terk etmiştir. Bu durum, askerî stratejide yapılan yeniliklerin, çoğu zaman teorisyenlerin öngöremediği şekilde farklı bir yöne evrildiğini gösteren klasik bir örnektir.

Bu ekolün en öne çıktığı dönem Amiral Aube'nin, 1886 senesinde deniz bakanı görevine gelmesini müteakip, dört büyük harp gemisinin yapımını durdurarak, hafif kruvazörlere ve torpido botlarına odaklanan bir filo kurması olmuştur. Ancak bu strateji uygulamada önemli sorunlara yol açmıştır. Torpido botlarının sınırlı menzile sahip olması ve zayıf deniz dayanıklılığı, bu gemilerin okyanus operasyonlarında etkili bir şekilde kullanılmasını engellemiştir. Aube'nin 1886 yazında düzenlediği deniz tatbikatlarında, torpido botlarının manevra kabiliyetleri öne çıkmış olsa da uzun menzilli görevlerde yetersiz kaldıkları genel bir kanaat haline gelmiştir¹³. Küçük ve çevik gemilere dayalı bir filo oluşturmak teorik olarak yenilikçi bir hamle olsa da pratikte yaşanan sorunlar, deniz gücünün yalnızca manevra kabiliyetiyle değil, aynı zamanda dayanıklılık ve menzil gibi temel

¹² Raoul Castex, *Sevkiye Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 1 s. 36. Castex eserinin 1. cildinde yeni mektep düşünürlerinin kaleme aldıkları eserleri listeleri listelemiştir. Buna göre Amiral Aube, Z. Montéchant, G. Charme, Siefert gibi müelliflerin eserlerinin bahsinden başka *La Marine Française* dergisinde yayımlanan makalelerin de bu alanla ilgili olduğuna değinmiştir. *Jeune École* düşünce yapısının son emarelerinin ise *La vie Maritime et Aérienne* dergisinde görüldüğünü ifade etmiştir.

¹³ Hugues Canuel, "From a Prestige Fleet to the Jeune École", s. 106-107.

operasyonel gerekliliklerle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu durum, askerî stratejilerin sadece yenilikçi fikirlerle değil, sahadaki gerçekçi ihtiyaçlarla uyumlu olması gerektiğini bir kez daha kanıtlamıştır. Ancak, teorik olarak yenilikçi görünen bu filo yapısının pratikte karşılaşılan zorluklarla test edilmesi, *Jeune École* doktrininin uygulanabilirliğine dair önemli soruları gündeme getirmiş ve bu da Fransız donanmasındaki iç siyasî ayrışmaların etkilerini daha belirgin hale getirmiştir.

2.2. Uygulamada Karşılaşılan Güçlükler

Jeune École, radikal siyasî aktörler tarafından desteklenmiş ve bu durum, Fransız donanması içerisinde siyasî ayrışmaları derinleştirmiştir. Deniz kuvvetleri içindeki bu kutuplaşma, kapsamlı bir gemi inşa programının uzun vadede sürdürülebilmesini sekteye uğratmıştır. Nitekim, 1898 Faşoda Krizi esnasında Fransa'nın deniz gücündeki zayıflıklar sebebiyle İngiltere'ye taviz vermek zorunda kalması, *Jeune École* doktrininin etkinliğinin sınırlı kaldığını açıkça ortaya koymuştur¹⁴. Bu noktada uygulama sürecindeki yetersizlikler ve ilk dönem torpido botlarının sınırlı kabiliyetleri, bu stratejiyi hezimete uğratmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın icra ettiği ticaret harbi, *Jeune École*'ün teorilerinin modern bir versiyonu olarak görülebilir. Burada Amiral Reinhard Scheer'in fikirleri uygulamadaki sınırlılıklarını anlamak açısından kayda değerdir. Scheer, ticaret harbi, mayın savaşı ve açık denizde bulunan donanmanın taarruz harekâtının müşterek kabiliyetleriyle mümkün olacağını ifade etmiştir. Castex'in Scheer'a buradaki eleştirisi 1914 yılından itibaren aynı bakış açısının benimsendiği ve harp doktrininde kökten bir değişiklik yapılmadığı sürece başarısızlığın kaçınılmaz olacağını belirtmiştir. Hava unsurları, denizaltı gemileri ve suüstü harbinin müşterek harekâtının doğru strateji olduğunu savunmuştur. Deniz ticaret harbinde ise bir etki tepki mekanizması olduğunu, denizaltında yapılacak bir harbin hasmın ulaştırma hatlarına veya hava bombardımanı gibi durumlarda etkili olamayacağını vurgulamıştır¹⁵. Bu stratejik görüşler, Castex'in düşünsel altyapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve fikirleri, uluslararası denizcilik teorileriyle harmanlamıştır.

¹⁴ Hugues Canuel, "From a Prestige Fleet to the Jeune École", s. 109.

¹⁵ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 2, s. 194-195.

3. Castex'in Düşünce Altyapısı

Castex'in düşünce yapısını şekillendiren başlıca kişi, kurum ve görüşler; Alfred Thayer Mahan, Corbett, Philip Howard Colomb, Fransız Mektebi¹⁶, *Jeune École*) olarak sıralanabilir. Castex, Mahan'ın deniz harbi felsefesinde ilk sözü söyleyen kişi olması ve deniz hakimiyetinin en önemli husus olduğunu ileri süren fikirleri sebebiyle Mahan'ın düşünce yapısına derin bir saygı duymuştur. Mahan'ın taarruz, manevra üsler ve kuvvetlerin konsantrasyonu ile ilgili önemli tespitleri olduğu ileri sürmüştür¹⁷. Öte yandan, onu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir. Mahan'ın ulaşım hatlarının kontrolü (uzak ve yakın abluka), üsler ve düğüm noktaları ile ilgili görüşlerine katılmakla beraber Mahan'ın mutlak deniz üstünlüğü stratejisini en önemli unsur olarak görmesine karşı çıkmıştır. Castex'e göre, kara ve deniz kuvvetleri birbirinden bağımsız olamaz; her biri diğerini tamamlar. Colomb'un deniz harbinde Mahanla paralel bir görüşe sahip olmasına rağmen katıyetle düşüncelerini bir çerçeveye sığdırmaması ve yeni bakış açılarına açık olması Castex'i etkilemiştir. Sözgelimi, 1897 tarihinde yapılan bir konferansta torpidobotlarla ilgili fikirlerini beyan etmiştir. Bundan başka "Varlık Filosu Doktrini" (bkz. *Fleet in Being*) fikrinin modern uygulayıcısıdır.

Castex, harp oyunlarını taktik bir eğitim aracı olmaktan çıkarıp stratejik bir analiz laboratuvarına dönüştürmüştür. Bu oyunları, deniz gücünün politik, ekonomik ve askerî unsurlarının birbiriyle etkileşimini inceleyen kapsamlı bir stratejik deney ve değerlendirme platformu olarak konumlandırdı. Bu yenilikçi yaklaşımın pratik bir örneği olarak, Castex özellikle Colomb'un geliştirdiği harp oyunu sisteminin harekât planlaması için vazgeçilmez bir araç olduğuna inanmış ve bu yöntemin harita üzerinde stratejik senaryoların sistematik olarak çalışılmasında yaygın biçimde kullanılmasını teşvik etmiştir.¹⁸

¹⁶ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 1, s. 32. 1896 yılında Yüksek Tetkikler Mektebi (Ecole Des Hautes Etudes), 1839'da Harp Akademisi olmuş ve son haliyle 1921 senesinde Deniz Harp Akademisi adıyla faaliyetlerine devam etmiştir.

¹⁷ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 1, s. 29

¹⁸ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 1, s. 31-32.

Fransız Mektebi'ni şekillendiren düşünce yapısının temellerini Mahan ve Colomb'un attığını eserinde ifade eden Castex, Deniz Harp Akademisi olarak son şeklini alana kadar geçen süreçte pek çok önemli kişinin bu akademiden yetiştiğini, verilen eğitimin yenilikçi olduğunu, burada pek kıymetli eserlerin kaleme alındığını ve yayımlandığını belirtmiştir. Hatta 1905 senesinde yayımlanan *Deniz Sevkulceyşine Dair Etüt* eserinin Mahan ve Colomb'a bir meydan okuma niteliği taşıdığı ve Fransızların bu anlamda sahip oldukları yegâne eser olduğunu vurgulamıştır¹⁹.

Castex, Corbett'in kıta doktrininden hazzetmediği özellikle Clausewitz ile taban tabana zıt olduğu kanaatindedir. Castex'in de bu manada deterministik bakış açısından uzak, daha bütünleşik ve esnek bir bakış açısına sahip olan Corbett'ten ne surette etkilendiğini ifade ederken bir binanın kolonları benzetmesini yapar. Kendi zihin dünyasını oluşturduğu strateji kurgusunu bir binaya benzetmiş ve Corbett'i okuduktan sonra bu binanın temelden sarsıldığını ifade etmiştir. Akabinde fikir dünyasında köklü değişiklikler yapmak zorunda kaldığını, bunun onda zihinsel ve ilmî bir çöküş meydana getirdiğini fakat süreçte kendini bulduğunu not etmiştir. Corbett'in harekâtın sınıflandırılması, hasmın filolarına taarruz ve kuvvet teksifi gibi hususlardaki fikirlerinin etkisi Castex'te büyük yankı bulmuştur²⁰. Dolayısıyla, Mahan'ın deniz üstünlüğü teorisi ile Corbett'in esnek stratejileri, Castex'in bütünleyici yaklaşımlarıyla kıyaslandığında, her biri farklı çözümler sunmaktadır. Castex, ekonomik ve askerî boyutları birleştirerek daha kapsamlı ve esnek bir model öne sürmüştür²¹.

3.1 Castex'in Deniz Gücü Teorisinin Temel Unsurları ve Etkileri

Eserinde, deniz kuvvetlerinin görevini, denizden sağlanabilecek tüm çıkarları güvence altına almak için ulaştırma hakimiyeti sağlamak olarak tanımlayan Castex, deniz gücünün yalnızca askerî bir unsur değil, aynı zamanda ekonomik ve diplomatik açıdan da stratejik bir araç

¹⁹ Bkz. Etude Sur La Stratégie Navale, Yarbay Daveluy tarafından 1905 senesinde yazılan eser. Raoul Castex, *Sevkulceyş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 1, s. 33.

²⁰ Raoul Castex, *Sevkulceyş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 1, s. 41.

²¹ Barry D. Hunt, "The Outstanding Naval Strategic Writers of the Century", *Naval War College Review*, Sayı 5 (1984), c. 37, s. 95.

olduğunu ifade etmiştir. Castex, deniz harbinin yalnızca açık denizlerdeki muharebelerle sınırlı olmadığını, hasmın lojistik unsurlarını ablukaya almak²² ve iletişim hatlarını kesmek gibi unsurları da içerdiğini savunmuştur. Ticaret harbi, Castex'in önemli analizlerinden biridir düşmanın askerî gücünü ve ekonomisini zayıflatmak için etkili bir yöntem olduğunu belirtmiştir. Bu hatların korunması, düşman ticaretini durma noktasına getirebileceği gibi, cephanelerin ve birliklerin güvenli ulaşımını sağlayarak stratejik operasyonların başarısını da güvence altına alır. Başka bir deyişle Castex, ticaret harbinin bir devletin ekonomik gücünü doğrudan etkileyen ve küresel ticaretin sürekliliğini sağlayan en kritik unsurlardan biri olduğunu savunmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, İngiltere'yi ekonomik olarak sarsmak ve savaşı lehine çevirebilmek amacıyla ticaret harbi stratejisini etkili bir biçimde uygulamıştır. Bu bağlamda, bilhassa denizaltılar, Alman U-botları, İngiltere'nin deniz yoluyla tedarik ettiği gıda, ham madde ve askerî ikmal malzemesi taşıyan gemileri hedef alarak Britanya'nın küresel ticaretini sekteye uğratmayı amaçlamıştır.

Özellikle boğazlar ve kanallar gibi düğüm noktalarının denetimini elde tutmanın müreffeh bir toplum oluşturma temel taşlarından biri olduğunu belirtmiştir. Sözgelimi, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Alman ekonomisini ve askerî lojistik kapasitesini zayıflatmak amacıyla kapsamlı bir deniz ablukası stratejisi uygulamıştır. Bu stratejinin temel hedefi, Almanya'nın dış ticaretini kesintiye uğratarak harp için kritik öneme sahip kaynakların (gıda, enerji ve hammadde) teminini engellemiştir. Hammadde bağlamında, kauçuk, yağlayıcılar ve petrolün temininde yaşanan sıkıntılar ordunun hareket kabiliyetini kritik şekilde kısıtlamıştır²³. Öyle ki, Mareşal Rupprecht²⁴ 1918 yılında kamyonlar için yeterli yakıt temin edilemediğini, şayet Avusturya ittifakı devam ettirmez ise ve Romanya'dan petrol sevkiyatı sürmezse, hava

²² Raoul Castex, *Sevkuicey Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 5, s. 1. Castex eserinin beşinci cildinde askerî abluka ve ticarî abluka olmak üzere iki tür ablukadan bahseder.

²³ “<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval-blockade-of-germany/>” (Erişim tarihi 9.12.2024).

²⁴ “Rupprecht Maria Luitpold Ferdinand von Bayern, Bavyera Taç Prensi ve Mareşal rütbesine sahip bir Alman generalidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Cephesi'nde 6'ncı Ordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Ağustos 1916'dan itibaren ise Bavyera Ordu Grubu Komutanı olarak atanmıştır.”. Bkz. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/rupprecht-crown-prince-of-bavaria/> (Erişim tarihi: 25.01.2025).

kuvvetlerinin iki ay gibi bir süre zarfında işlemez hale geleceğini ifade etmiştir²⁵. Öte yandan İngiliz Kraliyet Donanması, Kuzey Denizi ve çevresindeki stratejik geçiş noktalarını kontrol altına alarak Almanya'nın uluslararası ticaret yollarını ablukaya almış, bu durum Alman ekonomisini dış dünyadan izole etmiştir²⁶. Castex Almanya'nın ablukaya mağlup düşmesinin asıl sebebinin İngiliz donanmasının kudreti ve kabiliyetinden ziyade Almanya'nın coğrafi konumu olduğunu düşünmüştür²⁷. Bu perspektif, Türkiye için İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın jeostratejik öneminin teorik bir çerçevesini sunar. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin ötesinde, Castex'in düğüm noktalarının kontrolü ve deniz ulaşım hattı güvenliği vurgusu, boğazların ulusal güvenlik ve ekonomideki merkezî rolünü anlamak açısından değerlidir.

Castex ayrıca, deniz gücünün yalnızca açık denizlerde değil, kara ve hava unsurlarıyla müşterek harekât yürütülmesi gerektiğini savunmuş özellikle amfibi harekâta bu hususun kritik olduğunu ifade etmiştir. Stratejilerin savaşın doğasına ve coğrafyasına göre değişmesi gerektiğine inanan Castex, deniz gücünde esneklik sağlayarak stratejilerin etkinliğini artırmanın önemini vurgulamıştır. Bu analiz, benzer şekilde Türk savunma doktrininde müşterek harekâta verilen önemin tarihsel ve teorik bir dayanağı olarak okunabilir. Ayrıca, Castex'in amfibi harekâtlarda sayısal üstünlük ve kuvvetlerin eşzamanlılığı konusundaki tespitleri, Türk Deniz Kuvvetleri'nin amfibi ve müşterek harekât kapasitesini geliştirme çabalarıyla ilişkilendirilebilir. Burada Castex, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesini belirgin bir örnek olarak sunar. Müşterek harekâtın İtilaf devletleri adına nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını eserinde ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Buna göre plân şu şekildedir. Hava Kuvvetleri yalnızca denizden yapılacak bombardımanla Türk kuvvetlerini hezimete uğratacak ve İstanbul'dan nüfuz edeceklerdir²⁸. Amfibi hücum harekâtında çıkarma bölgesi olarak Edremit Körfezi ve eşzamanlı olarak Çanakkale'den yapılacak taarruz ile kuvvet teksifi sağlanmış olacaktı. Castex, İtilaf Devletleri'nin temel

²⁵ “https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval-blockade-of-germany/#toc_germany_and_the_blockade” (Erişim tarihi 9.12.2024).

²⁶ N. P. Howard, “The Social and Political Consequences of the Allied Food Blockade of Germany, 1918–19”, *German History*, Sayı 2 (1993), c. 11, s. 161-162.

²⁷ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 5, s. 10

²⁸ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 5, s. 328.

stratejik hatasının, kuvvet konsantrasyonunu deniz unsurlarına odaklamaları ve kara harekâtıyla eşgüdümlü bir şekilde hareket edememeleri olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, sayıca yetersiz birliklerle destek olunduğunu ve öngörülenin (50.000-60.000) aksine 84.000 kişilik bir kuvvetle karşılaştıklarını ifade eder. Çanakkale cephesindeki yenilgilerinin ardından Castex'in yorumu, müşterek operasyonun başarılı olabilmesi taarruzda bulunan kuvvetin sayıca bire üç oranında olması ve kuvvetlerin eşzamanlı hareketi ile mümkün olacağını savunmuştur²⁹.

Castex, deniz ulaşım hatları kontrolünü bir devletin ekonomik güç aktarımını doğrudan etkileyen ve küresel ticaretin sürekliliğini sağlayan en kritik unsurlardan biri olarak görmüştür. Ona göre, dar geçitlerin, kanalların ve boğazların kontrolünü elde tutmak müreffeh bir toplum oluşturma temel taşlarından biridir. Öte yandan Castex buhar çağı ile birlikte kömürlü gemiler döneminde sürekli gerekli olan yakıt ikmali ve bakım-onarım işleri için limana geri dönme hususunun dönüştüğünü ifade etmiştir. Buna göre 'üslerin' ablukanın başarısız olma durumunda kritik önemde olduğunu ifade etmiştir³⁰. Bu düşünce, aynı biçimde Türkiye'nin "Mavi Vatan"³¹ doktrini çerçevesinde, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgelerindeki hak ve çıkarlarını korumak için denizde sürekli varlık göstermenin ve üslerin önemini vurgulayan yaklaşımla da örtüşmektedir. Castex'in teorileri, kıyı sularından açık denizlere uzanan geniş bir deniz kontrol hiyerarşisinin ulusal güç için taşıdığı stratejik önemi vurgulayarak, Mavi Vatan doktrinine teorik bir derinlik kazandırmaktadır.

Castex'in teorileri, sadece açık deniz kontrolü değil, aynı zamanda kıyı sularının ve bitişik bölgelerin etkin kontrolünün ulusal güç için taşıdığı önemi ortaya koyarak, Mavi Vatan konseptinin genişletilmiş deniz yetki alanları boyutuna teorik bir derinlik kazandırmaktadır. Türkiye-Libya Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Antlaşması (2020)³²,

²⁹ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 5, s. 330-332.

³⁰ Raoul Castex, *Sevkuiceş Nazariyeleri- Tümamiral Castex*, c. 5, s. 10.

³¹ Cihat Yaycı, *Mavi Vatan Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si / Blue Homeland A Book of a Map and a Doctrine*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 6.

³² Cihat Yaycı, *Mavi Vatan Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si / Blue Homeland A Book of a Map and a Doctrine*, s. 37.

Castex'in deniz alanlarını ulusal hedeflerle bütünleşik değerlendirme yaklaşımıyla doğrudan örtüşmekte ve Mavi Vatan'ın deniz yetki alanlarını stratejik derinlik olarak tanımlayan anlayışını somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin 1986'da ilan ettiği MEB³³ ve kıyıdaş devletlerle yapılan anlaşmalar, Karadeniz'deki deniz yetki sınırlarını belirlemektedir³⁴. Türk donanması, Karadeniz'deki MEB sınırlarını ve Montrö Sözleşmesi'nin sağladığı hakları kullanarak, bölgedeki enerji koridorlarını korumakta, NATO-Rusya geriliminde denge unsuru işlevi görmek ve olası bir çatışma durumunda boğazların kontrolünü sağlayarak hem ulusal savunmayı güçlendirmekte hem de Türkiye'ye stratejik bir manevra alanı yaratmaktadır³⁵. Marmara Denizi'nde ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936), barış zamanında ticaret gemilerine bayrak, yük veya geçiş zamanı fark etmeksizin boğazlardan geçiş serbestisi tanımakta, savaş zamanında ise taraflarca belirlenmiş kurallar uygulanmaktadır. Lozan (1923) ve Paris (1947) antlaşmalarının Ege adalarına ilişkin statü hükümleri, Mavi Vatan Doktrini'nin hukukî temelini oluştururken; Türk donanması, bu hukukî zemini fizikî varlık, caydırıcılık ve alan kontrolü ile destekleyerek doktrinin askerî ayağını temsil etmektedir³⁶. Ege adalarının statüsü, yalnızca hukukî bir zemin değil, aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "Mavi Vatan" doktrini çerçevesinde denizden, karadan ve havadan müşterek bir kontrol, caydırıcılık ve gerektiğinde müdahale yeteneğini sergilediği operasyonel bir sahadır.

Sonuç

Raoul Castex, modern deniz stratejisinin çok boyutlu yapısını oluşturan bir düşünür olarak, tarihi ve teorik birikimiyle geleceğe rehberlik etmiştir. Teorileri hem Fransız donanmasını hem de uluslararası deniz stratejilerini önemli ölçülerde şekillendirmiş ve modern askerî düşüncenin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Castex'in

³³ Detaylı bilgi için bkz. Cihat Yayı, *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*, Deniz Kuvvetleri Konutanlığı, İstanbul 2019.

³⁴ Cihat Yayı, *Mavi Vatan Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si / Blue Homeland A Book of a Map and a Doctrine*, s. 44.

³⁵ Ahmet Tunç Veyisoğlu, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Mavi Vatan", *Mavi Vatan'dan Açık Denizlere*, Sayı 5 (Temmuz 2020), s. 16-17.

³⁶ Yayı, *Mavi Vatan Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si / Blue Homeland A Book of a Map and a Doctrine*, s. 96.

bütünleştirici stratejik yaklaşımı Türk Deniz Kuvvetleri'nin “Mavi Vatan” doktrininin kuramsal çerçevesiyle doğrudan uyum içindedir. Onun stratejik düğüm noktalarına, üslere ve müşterek harekâta atfettiği değer, Türkiye'nin Karadeniz, Ege, Boğazlar ve Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının korunması, güvenliği ve caydırıcılık kapasitesinin geliştirilmesi politikalarına teorik bir temel oluşturur. Castex, deniz stratejisinin kara operasyonları, ekonomik ve siyasi unsurlarla uyum içinde düşünülmesi gerektiğini vurgularken, zamanının birçok doktrininden ayrılmıştır. Bu sebeple, Castex'in teorileri, deniz gücünü yalnızca askerî bir araç olarak değil, daha geniş bir bağlamda ele alan yenilikçi bir perspektif sunar.

Castex'in metodolojisi ise tarihsel olaylardan çıkarılan derslerin gelecekteki operasyonel stratejilere uygulanması üzerine kuruludur. Tarihi deniz muharebelerini analiz ederek, bu verileri stratejik planlamanın temel taşları olarak kullanan Castex, teorilerini yalnızca akademik bir alanda değil, pratik denizcilik uygulamaları için de geçerli hale getirmiştir. Bu tarihsel-analitik yaklaşım, Castex'in çalışmalarını, yalnızca Fransız donanması için değil, küresel askerî düşünce sistemi içinde de değerli bir kaynak haline getirmiştir.

Bundan başka Castex, Anglosakson deniz stratejilerinin hâkim olduğu okyanusların ve büyük donanmaların üzerine kurulu bir düzene karşı kıyı stratejilerini geliştirmeye çalışmış ve bu ikisi arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Ancak, hava gücünün yükselişi ve radar, füze gibi teknolojilerin muharebe alanındaki günümüzdeki rolü, Castex'in teorilerinde öngörülemeyen eksiklikler olarak dikkat çekmiştir.

Sonuç itibarıyla, Castex, dönemin stratejik düşünce yapılarındaki eksiklikleri derinlemesine analiz ederek bunları anlamış ve dönüştürmüş; deniz gücü ile kara gücünü bütünleştiren, ekonomik ve siyasi unsurları da kapsayan geniş bir perspektif sunarak modern harp stratejilerine yön veren kalıcı bir fikir mirası bırakmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- CANUEL, Hugues, “From a Prestige Fleet to the Jeune École”, *Naval War College Review*, Sayı 1 (2018), c.71, s. 93-118
- CASTEX, Raoul, *Sevkuiceş Nazariyeleri – Tümamiral Castex*, çev. Sermet Gökdeniz, c. 1-5, Deniz Basımevi, İstanbul 1948
- HOWARD, N. P., “The Social and Political Consequences of the Allied Food Blockade of Germany, 1918–19”, *German History*, Sayı 2 (1993), c. 11, s. 161-188
- HUNT, Barry D., “The Outstanding Naval Strategic Writers of the Century”, *Naval War College Review*, Sayı 5 (1984), c. 37, s. 86-107
- MERCAN, Evren, *Modern Harp Gemileri 1850’den Günümüze*, Kronik Kitap, İstanbul 2023
- SONDHAUS, L. *Naval Warfare, 1815-1914*, Routledge, New York-Londra 2001
- VEYİSOĞLU, Ahmet Tunç, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Mavi Vatan”, *Mavi Vatan’dan Açık Denizlere*, Sayı 5 (Temmuz 2020), s. 14-19
- YAYCI, Cihat, *Mavi Vatan Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı Türkiye’nin Denizlerdeki Misak-ı Milli’si / Blue Homeland A Book of a Map and a Doctrine*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022
- YAYCI, Cihat, *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*, Deniz Kuvvetleri Konutanlığı, İstanbul 2019
- ZALOĞLU, Mustafa, *Gemici Dili*, Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1988

İnternet Kaynakları / Online Sources

- Academiedemarine.com* (Erişim tarihi: 17.12.2024)
- “http://ecole.nav.traditions.free.fr/officiers_castex.htm” (Erişim tarihi: 19.12.2024)
- “<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval-blockade-of-germany/>” (Erişim tarihi: 9.12.2024)
- “https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval-blockade-of-germany/#toc_germany_and_the_blockade” (Erişim tarihi: 9.12.2024)

“<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/rupprecht-crown-prince-of-bavaria/>” (Erişim tarihi: 25.01.2025)

“<https://gw.geneanet.org/garric?lang=en&n=castex&p=raoul+victor+patrice>” (Erişim tarihi: 19.11.2024)

“https://www.persee.fr/doc/rharm_0035-3299_1997_num_206_1_4630” (Erişim tarihi: 02.02.2024)

“<https://www.supmaritime.fr/>” (Erişim tarihi: 18.12.2024)

“<https://naval-encyclopedia.com/>” (Erişim tarihi: 01.01.2025)

Extended Summary

Raoul Victor Castex (1878–1968), a seminal twentieth-century naval theorist, conceptualized sea power within a comprehensive political, economic, and military framework. Nevertheless, the analytical depth of his contributions has been overshadowed by the dominant Anglo-Saxon naval canon. This article examines Castex's strategic framework and tracks its conceptual influence on the development of Turkish naval and military thought.

The study primarily focuses on Castex's five-volume *Théories Stratégiques*, which constitutes one of the most systematic attempts to integrate naval power with national strategy. Particular attention is given to the Turkish translation of this work, published during the Second World War under the title *Sevkuiceyş Nazariyeleri* by Turkish naval officers led by Colonel Sermet Gökdeniz, which marked Castex's formal entry into the strategic doctrine of the Turkish Navy. By examining the translation in its historical and institutional context, the study illustrates how Castex's strategic concepts became available to Turkish military planners during a period shaped by global war, maritime vulnerability, and doctrinal transition.

Methodologically, the article combines intellectual history with doctrinal analysis. It examines Castex's core concepts, such as the protection of sea lines of communication, blockade strategy, the strategic role of submarines, and the necessity of joint naval-land operations, and explores how these ideas influenced Turkish naval thought. Castex's focus on amphibious and joint operations provides an early theoretical basis for the development of what would later be recognized as joint warfare doctrine. This article argues that Castex's strategic framework is particularly relevant for regional powers like Türkiye. His theory diverges from Mahan's focus on decisive fleet battles for sea control and expands on Corbett's concept of naval support for land operations. Instead, Castex proposed a model where limited naval resources could be used effectively through asymmetric means, such as submarine warfare, and through joint operations. In this respect, Castex's ideas intersect with contemporary Turkish maritime perspectives, especially the *Mavi Vatan* (Blue Homeland) doctrine, which emphasizes maritime jurisdiction, strategic depth, and the coordination of naval, land, and air capabilities. The article also addresses the reasons behind Castex's

limited visibility in Turkish and international scholarship. Linguistic barriers, delayed translations, and the dominance of Anglo-American strategic literature have contributed to the relative neglect of his work. By systematically revisiting Castex's theoretical contributions and their reception in Türkiye, this study seeks to fill a significant gap in the literature on naval strategy and military thought. In conclusion, this study reconceptualizes Castex as a theorist whose strategic framework maintains persistent analytical relevance for modern naval doctrine. His multidimensional conception of sea power, which integrates political objectives, economic realities, and military means, provides a solid foundation for understanding contemporary maritime security. For Türkiye, his theoretical constructs provide not only a diagnostic tool but also a guiding compass for formulating a coherent, resilient, and strategically adaptive naval doctrine.

Azerbaycan’da Yüksek Askerî Eğitim-Öğretimin Tarihî Gelişim Dinamiği

The Historical Development Dynamics of Higher Military Education in Azerbaijan

*Müjkan MEMMEDZADE**

Öz

Makalede Azerbaycan’da yüksek askerî eğitimin tarihî gelişim dinamiği farklı dönemler temelinde sistematik biçimde incelenmiştir. Araştırmanın amacı, ülkede askerî personel yetiştirmenin oluşum aşamalarını, kurumsal değişimleri ve modern dönemde yüksek askerî eğitim sisteminin gelişim eğilimlerini belirlemektir. Analizler göstermektedir ki, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde millî subay kadrosunun oluşturulması yönünde atılan adımlar, bağımsız askerî eğitimin temellerini meydana getirmiştir. Yüksek askerî eğitim Sovyet yönetimi döneminde merkezî ve ideolojik bir yapıya sahip olsa da bu dönemde kazanılan bilimsel-metodik tecrübeler bağımsızlık sonrasında millî modelin şekillenmesinde temel bir rol oynamıştır. 1991 yılından itibaren yüksek askerî eğitim sisteminde gerçekleştirilen reformlar, millî çıkarların, Azerbaycan’ı yüceltme ideolojisinin ve uluslararası tecrübenin sentezine yönelmiştir. 2000’li yıllardan itibaren NATO standartlarının uygulanması, öğretim programlarının yenilenmesi ve uluslararası iş birliğinin genişletilmesi bu alanda niteliksel olarak yeni bir aşamanın temelini oluşturmuştur. 2022 yılında kurulan Millî Savunma Üniversitesi ise yüksek askerî eğitimin kurumsal ve bilimsel temelini güçlendirilmesinde stratejik bir dönüm noktası olmuştur. Sonuç olarak, Azerbaycan’da yüksek askerî eğitim sistemi günümüzde yalnızca profesyonel subay yetiştirilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda savunma biliminin gelişimini, teknolojik

* Dr., Azerbaycan Milli Savunma Üniversitesi Askerî Bilimsel Araştırma Enstitüsü. E-posta: mujkan[at]mail.ru, ORCID: 0000-0001-5693-3748.

Geliş Tarihi /Received: 16.09.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 11.12.2025

yeniliklerin uygulanmasını ve millî-manevî değerlerin korunmasını sağlayan kapsamlı bir model olarak şekillenmiştir. Geleceğe yönelik perspektifler ise bilimsel araştırma potansiyelinin güçlendirilmesi ve uluslararası standartlara tam entegrasyonun derinleştirilmesi yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Askerî Reform, Azerbaycan Millî Savunma Üniversitesi, NATO standartları, Savunma Bilimi, Yüksek askerî eğitim.

Abstract

The article provides a systematic analysis of the historical dynamics of higher military education in Azerbaijan across different periods. The main objective of the research is to identify the stages of formation in military personnel training, institutional transformations, and the developmental trends of the higher military education system in the modern era. The analysis reveals that during the years 1918-1920, under the Azerbaijan Democratic Republic, the initial steps taken toward the establishment of a national officer corps laid the ideological foundations for independent military education. Although higher military education during the Soviet period was centralized and ideologically driven, the scientific and methodological experience accumulated in that era played a fundamental role in shaping the national model after the restoration of independence. Since 1991, the system of higher military education has undergone reforms aimed at integrating national interests, Azerbaijani identity ideology, and international experience. From the 2000s onward, the adoption of NATO standards, the modernization of curricula, and the expansion of international cooperation have marked the beginning of a qualitatively new stage in this field. The establishment of the National Defense University in 2022 became a strategic turning point in strengthening the institutional and scientific foundations of higher military education. In conclusion, the system of higher military education in Azerbaijan today goes beyond the training of professional officers; it has evolved into a comprehensive model that ensures the development of defense science, the application of technological innovations, and the preservation of national and moral values. Future prospects are associated with strengthening scientific research potential and deepening full integration into international standards.

Keywords: Defense Science, Higher Military Education, Military Reforms, Azerbaijan National Defense University, NATO Standards.

Giriş

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenlik ve savunma politikasının temel dayanaklarından biri, profesyonel askerî personel yetiştirilmesidir. Devletçilik geleneklerinin korunması, ulusal egemenliğin güçlendirilmesi ve bölgede yaşanan jeopolitik değişimler bağlamında yüksek nitelikli subayların yetiştirilmesi, ulusal çıkarların korunması açısından stratejik önem taşımaktadır. Bu anlamda yüksek askerî eğitim sistemi yalnızca silahlı kuvvetler için uzman yetiştirme işlevi görmemekte, aynı zamanda millî ideolojinin taşıyıcısı ve ordu yapılanmasının bilimsel-teorik temeli olarak da rol üstlenmektedir.

Azerbaycan'da askerî eğitimin tarihsel gelişimi, ülkenin genel siyasal gelişim evreleriyle yakından ilişkilidir. XX. yüzyılın başlarında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde millî ordu yapılanmasının ilk adımları atılırken, askerî kadro yetiştirmenin de temelleri atılmıştır. O dönemde genç devlet, mevcut maddî-teknik imkânların sınırlılığına ve bölgedeki karmaşık siyasî koşullara rağmen, subay kurslarının teşkil edilmesi ve millî askerî uzmanların yetiştirilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu süreç Cumhuriyetin yıkılmasıyla kesintiye uğramış, ancak millî askerî kadro fikri toplumsal bilinçte varlığını sürdürmüştür¹.

1920 yılında Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinin ardından yüksek askerî eğitim sistemi SSCB'nin birlik düzeyindeki yapısına entegre edilmiş; subay yetiştirme süreci, çoğunlukla birliğin çeşitli şehirlerinde faaliyet gösteren askerî akademilerde yürütülmüştür. Bu durum, bir yandan Azerbaycan kökenli askerî uzmanların yüksek düzeydeki Sovyet askerî okullarında eğitim almalarına olanak tanımış; diğer yandan millî askerî bilimsel geleneklerin oluşumunu sınırlamıştır. Sovyet döneminde Bakü ve diğer şehirlerde faaliyet gösteren askerî okullar daha çok hazırlık düzeyinde eğitim verirken, yüksek nitelikli subay yetiştirme faaliyetleri genellikle Moskova, Leningrad ve Kiev gibi merkezlerde gerçekleştirilmiştir.

1991 yılında Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla birlikte yüksek askerî eğitimin gelişimi yeni bir döneme girmiştir. Karabağ çatışmasının yoğunlaşması, bölgedeki askerî-siyasal durum ve ulusal ordunun hızla kurulması gerekliliği, bağımsız askerî

¹ “Lider”, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, c. 1, Bakü 2004, s. 102.

eğitim sisteminin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde temel hedef, yalnızca millî subay kadrolarının hazırlanması değil, aynı zamanda NATO standartlarına uygun öğretim programlarının uygulanması ve uluslararası askerî eğitim deneyimlerinin incelenmesiydi. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti ile imzalanan askerî iş birliği anlaşmaları sayesinde genç subayların yabancı akademilerde eğitim alması, millî kadro potansiyelinin hızla gelişmesine önemli katkı sağlamıştır².

“Yüksek askerî eğitim” kavramının kesin biçimde tanımlanması, Azerbaycan askerî-eğitim sisteminde bilimsel-metodolojik ardışıklığın temin edilmesi açısından hususi önem taşımaktadır. Terim, farklı kaynaklarda kimi zaman yalnız ilk subay hazırlığını, kimi zaman ise subayların kariyer boyunca geçtikleri tüm hizmet-içi eğitim, uzmanlık artırımı ve meslekî gelişim merhalelerini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Birinci yaklaşımda “yüksek askerî eğitim”, askerî yüksekokullarda uygulanan temel subay hazırlığını kapsamakta olup klasik yükseköğretimin askerî karşılığı gibi değerlendirilmektedir. İkinci yaklaşımda ise kavram daha geniş bir muhteviyata sahiptir ve operasyonel-taktik, operasyonel-stratejik hazırlık programları, kısa süreli kurslar ve süreklilik arz eden meslekî gelişim merhalelerini içine almaktadır; bu yönüyle NATO ülkelerinde tatbik edilen “Professional Military Education (PME)” modeline yakındır. Mevcut normatif çerçeve, Azerbaycan ordusunda her iki yaklaşımın bütünleşik şekilde benimsendiğini göstererek, yüksek askerî eğitimi çok kademeli, sürekliliğe dayanan ve kompleks bir profesyonel hazırlık sistemi gibi tanımlamaktadır. Bu sebeple kavramın araştırmalarda ve öğretim belgelerinde doğru, tutarlı biçimde kullanılması hem terminolojik karışıklığın önüne geçmekte hem de askerî eğitim modelinin bilimsel esaslarla değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Günümüzde yüksek askerî eğitim sistemi, yalnızca silahlı kuvvetlerin profesyonel subaylarla donatılmasını değil, aynı zamanda bilimsel araştırma faaliyetleri, savunma sanayii ile entegrasyon ve ulusal güvenlik stratejisinin uygulanması yönünde kapsamlı bir rol üstlenmektedir. Karabağ Zaferi ve savaş sonrası dönemdeki yeni

² T. Məmmədov, *Müstəqil Azərbaycanın Hərbi Təhsil Strategiyası*, Təhsil, Bakü 2001, s. 133.

gereklilikler, askerî eğitimin içeriğinde yeni yaklaşımların uygulanmasını, muharebe tecrübesine dayalı pratik bilgilerin öğretim programlarına dâhil edilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'da yüksek askerî eğitimin tarihsel gelişim dinamiğinin incelenmesi yalnızca geçmişin bilimsel bir analizi değil, aynı zamanda gelecekteki gelişim yönelimlerinin belirlenmesi açısından da özel bir önem taşımaktadır.

1. Erken Dönem ve Cumhuriyet Aşaması (1918-1920)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) kuruluşuyla birlikte, ulusal devlet inşa süreci farklı alanlarda olduğu gibi, ordu ve askerî eğitim sahasında da köklü yenilikleri zorunlu kılmıştır. 28 Mayıs 1918 tarihinde ilan edilen bağımsızlık bildirgesi yalnızca siyasi egemenliği sağlamamış; aynı zamanda bağımsız devletin savunmasını gerçekleştirecek profesyonel silahlı kuvvetlerin ve bunları yönetecek yüksek nitelikli ulusal kadroların yetiştirilmesini de gerektirmiştir³. AHC döneminde askerî yapılanmanın temel ilkeleri Osmanlı askerî tecrübesine dayansa da, ülkenin kendine özgü sosyo-politik koşulları dikkate alınarak yerel bir askerî eğitim modelinin oluşturulmasına gayret gösterilmiştir⁴.

1918 yılının ilkbahar-yaz aylarında bölgede hüküm süren karmaşık askerî-siyasi ortam, Bakü Sovyeti ile Ermeni Taşnak silahlı gruplarının faaliyetleri ve Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a sağladığı askerî yardım, AHC liderliğini ordu yapılanması yönünde acil kararlar almaya sevk etmiştir⁵. Azerbaycan Parlamentosu, Haziran 1918'de Savunma Bakanlığı'nın kurulması ve ulusal silahlı kuvvetlerin teşkili hakkında karar almıştır⁶. Bu karar, ulusal subay kadrosunun yetiştirilmesini devletin stratejik önceliklerinden biri hâline getirmiştir.

Ulusal kadro yetiştirilmesi yönünde ilk adım olarak Gence ve Bakü'de kısa süreli subay eğitim kurslarının düzenlenmesi planlanmıştır. Savunma Bakanlığı'nın emriyle kurulan bu kursların amacı, savaş

³ M. Məmmədşadə, "Azərbaycanda Ali Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi-Pedaqoji Tədqiqi", *Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnal*, Sayı 3 (2025), c. 5, s. 15-20.

⁴ R. Hüseynov, *Milli Ordunun Formalaşması (1918–1920)*, Şərq-Qərb, Bakü 2015, s. 58.

⁵ T. Məmmədov, *Cümhuriyyət Dönəmində Hərbi Siyasət*, Qanun, Bakü 2018, s. 33.

⁶ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin Qərarları (1918–1920)*, Azərənşr, Bakü 1998, s. 11.

koşullarında ulusal ordunun subay ihtiyacını karşılamaktı⁷. Kurslara kabulde temel kriterler arasında askerî ön deneyim, eğitim düzeyi ve fiziksel yeterlilik ön plandaydı. Eğitim programı esas olarak Osmanlı askerî yönetmelikleri ile Rus İmparatorluğu döneminden kalan öğretim planlarına dayanıyordu ki, bu durum geçiş döneminin çelişkilerini yansıtıyordu⁸.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde askerî eğitim sisteminin şekillenmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî tecrübesi özel bir önem taşımaktaydı. 1918 yılının Haziran ayında Bakü'nün savunulması ve ulusal ordunun teşkili amacıyla Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a gönderilmesi, iki devlet arasında askerî iş birliğinin temelini atmıştır⁹. Osmanlı subayları tarafından verilen eğitimler ve düzenlenen kurslar, yerel kadroların kısa sürede profesyonel askerî bilgi edinmelerine imkân sağlamıştır. Bu deneyim hem taktik hazırlık hem de yönetim ilkeleri açısından Azerbaycan askerî eğitim sürecinin gelecekteki gelişimine önemli etkilerde bulunmuştur.

Osmanlı askerî misyonunun önde gelen subayları, özellikle Nuri Paşa ve diğer deneyimli komutanlar, yerel gençlerin eğitime katılmakla kalmamış, aynı zamanda öğretim materyallerinin hazırlanmasına da doğrudan destek vermişlerdir¹⁰. Bu durum, ulusal askerî eğitim sisteminin oluşması için önemli bir teorik ve pratik temel yaratmıştır. Hatta AHC döneminde kurulan bazı öğretim kurslarında Osmanlı Türkçesiyle hazırlanmış ders materyallerinin kullanılmış olması, bu etkinin derinliğini ortaya koymaktadır¹¹.

AHC hükümeti ulusal askerî eğitim kurumlarının oluşturulması yönünde önemli kararlar almış olsa da ülkenin sınırlı maddi-teknik kaynakları ve siyasî istikrarsızlık bu planların tam olarak hayata geçirilmesini engellemiştir. Hükümet, Gence şehrinde askerî okul açmayı

⁷ T. Məmmədov, *Cümhuriyyət Dönəmində Hərbi Siyasət*, s. 44.

⁸ V. İsmayilov, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Hərbi Reformlar*, GDU, Gəncə 2020, s. 92.

⁹ V. İsmayilov, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Hərbi Reformlar*, 27.

¹⁰ N. Şixəliyev, *Nuru Paşa və Qafqaz İslam Ordusu*, Təhsil, Bakı 2014, s. 63.

¹¹ H. Yılmaz, *Osmanlı-Azerbaycan Askerî Tecrübesi*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2015, s. 80.

planlanmış, ancak malî zorluklar ve devam eden askerî operasyonlar sebebiyle bu girişim başlangıç aşamasında kalmıştır¹².

Bunun yanı sıra, o dönemde mevcut askerî eğitim kaynaklarının büyük bir kısmı Çarlık Rusyası'ndan kalma unsurlardı ve bunların yenilenmesi için yeterli insan gücü ve teknik imkân bulunmamaktaydı¹³. Bu koşullar altında subay yetiştirme süreci çoğunlukla hızlandırılmış kurslar, kısa süreli eğitim kampları ve savaş tecrübesi yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bu yöntemler subayların pratik becerilerini arttırsa da uzun vadeli bilimsel araştırma altyapısının oluşmasına imkan vermemiştir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kısa ömürlü olmasına (1918-1920) rağmen, ulusal askerî eğitimin temel ilkelerinin oluşması sonraki dönemler için kritik bir zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet döneminde düzenlenen subay eğitim kursları, Osmanlı ile askerî iş birliği deneyimi ve ulusal kadro potansiyelinin gelişimi, sonraki Sovyet ve bağımsızlık dönemlerinde uygulanan askerî eğitim politikaları için teorik ve pratik bir temel oluşturmuştur.

Bu dönemde yetişen subayların bir kısmı Sovyet yönetimi yıllarında da askerî alanda faaliyetlerini sürdürmüş, 1991 sonrasında bağımsız Azerbaycan'ın askerî yapılanmasına doğrudan etkide bulunan tarihî geleneklerin aktarımında aracı rol oynamıştır¹⁴. Bu sebeple, Cumhuriyet dönemindeki askerî eğitim girişimleri yalnızca kısa vadeli bir proje değil, aynı zamanda ulusal askerî kimliğin şekillenmesinde temel bir aşama olarak değerlendirilmektedir.

2. Sovyet Dönemi ve Askerî Eğitimin Yeniden Yapılandırılması (1920-1991)

1920 yılının Nisan ayında AHC'nin yıkılması ve Bolşeviklerin iktidara gelişiyle birlikte, ülkede tüm devlet yönetim sisteminde olduğu gibi, askerî eğitim alanında da köklü değişiklikler başlamıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (AzSSR) Sovyetler Birliği'ne dâhil olduktan sonra, yüksek askerî eğitim sistemi birlik düzeyindeki

¹² G. Əliyeva, *Gəncə Hərbi Məktəb Layihəsi (1919)*, Elm və Təhsil, Bakı 2021, s. 29.

¹³ S. Kerimov, *Voennoe obrazovanie na Kafkaze v period çarskoy Rossii, «Nauka»*, Moskva 1985, s. 134.

¹⁴ A. Məmmədli, *Sovet Dönəmində Azərbaycanlı Zabitlər*, Şərq-Qərb, Bakü 2011, s. 140.

genel modele entegre edilmiş, ulusal askerî kadro yetiştirilmesi Sovyet ideolojik çerçevesi içinde yeniden düzenlenmiştir¹⁵.

1920'li yılların başlarında yeni Sovyet yönetimi, Azərbaycan'da ulusal ordunun dağıtılmasını ve silahlı kuvvetlerin Kızıl Ordu bünyesine katılmasını temel öncelik olarak ilan etti. Bu politika, önceki yıllarda şekillenmeye başlayan bağımsız askerî eğitim kurumlarının faaliyetlerine son verdi. Azərbaycanlı gençlerin subay yetiştirilmesi için başlıca yön, Sovyetler Birliği'nin farklı şehirlerinde (Moskova, Leningrad, Kiev, Tiflis vb.) bulunan yüksek askerî okullar oldu¹⁶.

1921 yılından itibaren Bakü ve Gence'de faaliyet gösteren askerî eğitim kursları, Sovyet tipi "Kızıl Komutanlar Okulları" ile değiştirildi. Bu okulların temel görevi, yeni ideolojik temeller üzerinde, proletarya-devrimci ruhta kadro yetiştirmektir¹⁷. Eğitim programları Marksizm-Leninizm ideolojisine uyarlanmış; askerî derslerin yanı sıra siyasî eğitim, sınıf mücadelesi tarihi ve Sovyet devlet yapısı dersleri de zorunlu olarak okutulmuştur¹⁸. Bu dönemin eğitim anlayışı yalnızca askerî becerilerin geliştirilmesine değil, aynı zamanda "Sovyet insanı"nın ideolojik olarak şekillendirilmesine hizmet ediyordu.

Sovyet döneminde Azərbaycan'daki askerî eğitimin ana merkezlerinden biri, 1930'lu yılların sonlarında faaliyete başlayan Bakü Yüksek Birlik Komutanları Okulu idi. Bu okul, Azərbaycan ve diğer Güney Kafkasya cumhuriyetleri için genç subayların temel eğitim üssü haline gelmişti¹⁹. Eğitim, esas olarak genel birlik, haberleşme ve topçuluk alanlarında yürütülüyordu. Müfredatta Sovyet savaş yönetmelikleri, taktik, askerî teknolojiler ile birlikte siyasal eğitim kursları da yer almaktaydı.

Bakü okulunun mezunları, daha sonra Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin çeşitli birliklerinde görev yapmış; bir kısmı da Moskova

¹⁵ A.Əliyev, *Sovetləşmə Dövründə Azərbaycanın Hərbi Quruculuğu*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2016, s. 37.

¹⁶ E. Quliyev, *Sovet Dövründə Hərbi Təhsil Siyasəti*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü, 2010, s. 55.

¹⁷ M. Məmmədzaadə, "Azərbaycanda Ali Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi-Pedaqoji Tədqiqi", *Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, Sayı 3 (2025), c. 5, s. 15-20.

¹⁸ E. Quliyev, *Sovet Dövründə Hərbi Təhsil Siyasəti*, s. 28.

¹⁹ T. Məmmədov, *Bakı Ali Ümumqoşun Komandanları Məktəbinin Tarixi*, Azərnəşr, Bakü 2018, s. 74.

Yüksek Askerî Akademisi, Frunze Askerî Akademisi gibi birlik düzeyindeki prestijli kurumlara gönderilmiştir²⁰. Bu sistem bir yandan ulusal subay kadrolarının profesyonel gelişimini sağlarken, diğer yandan onların Sovyet ideolojik denetimi altında yetişmesine sebep oluyordu. Azerbaycanlı subayların yüksek askerî uzmanlık kazanmak amacıyla genellikle Moskova'daki seçkin akademilere gönderilmesi, onların Sovyet savunma doktriniyle daha sıkı bir ilişki içinde olmalarını zorunlu kılmıştır²¹.

1941-1945 yıllarındaki Büyük Vatan Savaşı, Sovyetler Birliği'nin tüm cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da askerî kadro yetiştirilmesine büyük bir ivme kazandırdı. Bakü ve diğer şehirlerde düzenlenen hızlandırılmış subay eğitim kursları, savaş koşullarının gereksinimlerine uygun şekilde kısaltılmış programlarla yürütülüyordu. Savaş sürecinde Azerbaycanlı gençlerin askerî okullara katılımı kitlesel bir nitelik kazanmış, onbinlerce Azerbaycanlı subay Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin çeşitli cephelerinde görev almıştır.²²

Bu dönemde Bakü Yüksek Birlik Komutanları Okulu'nun yanı sıra Güney Kafkasya'daki diğer askerî eğitim kurumları da Azerbaycanlı kursiyerlerin kabul oranlarını artırmıştır. Savaş sonrasında bu kadrolar, cumhuriyet içerisindeki askerî komiserliklerde, eğitim poligonlarında ve askerî kurslarda öğretmen ve yönetici olarak çalışarak yerel askerî potansiyelin güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır²³.

Sovyet askerî eğitimi yalnızca meslekî bilgi aktarımıyla sınırlı değildi; temel amaç aynı zamanda “Sovyet yurttaşının” ideolojik biçimlendirilmesiydi. Eğitim programlarının ayrılmaz bir parçası olan siyasî dersler, Komünist Parti kararlarının öğretilmesi ve ateist terbiyenin yerleştirilmesi, ulusal kimlik bilincini zayıflatmayı hedefliyordu. Azerbaycanlı subaylar yüksek askerî uzmanlık edinmelerine rağmen,

²⁰ S. Kerimov, *Azerbaycanskiye ofitserı v voyennıh akademiyah SSSR*, “Nauka”, Moskva 1987, s. 120.

²¹ G. Əliyeva, *Frunze Hərbi Akademiyası və Azərbaycanlı Məzunlar*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü, 2019, s. 83.

²² İ. Rüstəmov, *Böyük Vətən Müharibəsi illərində Hərbi Kadr Hazırlığı*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2020, s. 144.

²³ V. Mehdiyev, *Müharibə illərində Azərbaycanlı Zabitlərin Fəaliyyəti*, Qanun Nəşriyyatı, Bakü 2015, s. 52.

müfredatta millî dil ve tarih derslerinin bulunmaması, kültürel kimliğin korunmasında belirli zorluklara yol açmaktaydı.

Bununla birlikte, Azerbaycan halkının askerî gelenekleri ve yerel kadroların yüksek entelektüel düzeyi Sovyet modelinde dahi kendini göstermekteydi. Bakü okulunun mezunları arasında Azerbaycan kökenli general ve amirallerin yetişmesi, millî askerî potansiyelin bu dönemde de korunabildiğinin açık göstergesidir. Bu mezunlar, sonraki yıllarda bağımsız Azerbaycan ordusunun kurulmasında önemli roller üstlenmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında Sovyetler Birliği'nde askerî-sanayi kompleksinin gelişimi, yüksek askerî eğitim sisteminde de önemli yeniliklere neden oldu. 1960-1970'li yıllarda Sovyet askerî okullarında füze teknolojileri, hava savunması ve elektronik harp gibi alanlarda yeni fakülteler açılmıştır²⁴. Bakü okulunda da modern teknik derslerin oranı artmış, laboratuvarlar yenilenmiş ve simülasyon sistemleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum, Azerbaycanlı kursiyerlerin yüksek teknolojiye dayalı savaş alanlarında bilgi edinmelerine olanak tanımıştır.

Aynı zamanda, bu yıllarda Sovyetler Birliği'nin uluslararası askerî iş birliği politikası çerçevesinde, Azerbaycanlı subayların Küba, Vietnam ve Mısır gibi ülkelerde askerî danışman olarak görev yapmaları onların pratik tecrübelerini daha da zenginleştirmiştir²⁵. Bu deneyim, bağımsızlık döneminde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin uluslararası askerî iş birliği programlarının temeline dönüşmüştür.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandığında, modern ordu yapılanması için gerekli olan temel kadro tabanı esasen Sovyet askerî okullarında eğitim almış subaylardan oluşuyordu. Bu subaylar, hem taktik hem de stratejik düzeyde yüksek bir hazırlığa sahip olmanın yanı sıra, modern askerî teknoloji ve yönetim ilkeleri konusunda geniş bilgi birikimine sahiptiler. Bu subayların önemli bir bölümü, sonraki yıllarda Azerbaycan Savunma Bakanlığı ve Millî Savunma Üniversitesi'nde yönetici görevlerde

²⁴ *Azərbaycan SSR Müdafiə Komissarlığının Arxiv Materialları (1941-1945)*, Bakü, 2005.

²⁵ A. Qasımov, *Sovet İdeologiyası və Hərbi Təhsil, Şərq-Qərb Nəşriyyatı*, Bakü 2011, s. 126.

bulunarak Sovyet askerî eğitiminin olumlu yönlerini ulusal askerî sistemin gelişimine uyarlamaya çalışmıştır²⁶.

Genel olarak, Sovyet döneminde yüksek askerî eğitimin gelişimi Azerbaycan açısından çelişkili, fakat son derece önemli bir evre olmuştur. Bir yandan ulusal askerî kimlik ideolojik baskı altında tutulmuş, diğer yandan ise yüksek nitelikli profesyonel kadrolar yetiştirilmiştir. Bu deneyim, bağımsızlık döneminde millî askerî eğitim sisteminin kurulmasında önemli bir teorik ve pratik temel olarak değerlendirilmiştir.

3. Bağımsızlıktan Sonraki İlk Dönem (1991-2000)

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını yeniden kazandığında, ulusal güvenlik ve savunma sistemi karşısında tamamen yeni ve çok boyutlu görevler ortaya çıktı. Bu görevlerin merkezinde, profesyonel bir ulusal ordunun kurulması ve onun etkin bir biçimde yönetilmesi için yüksek nitelikli subay kadrolarının yetiştirilmesi bulunuyordu. Sovyet askerî eğitim sisteminin çöküşüyle Azerbaycan, bağımsız askerî kadro yetiştirme açısından kurumsal bir temel eksikliğiyle karşı karşıya kaldı²⁷. Bu sebeple, 1991-2000 dönemi yalnızca bağımsız devlet inşası bakımından değil, aynı zamanda ulusal yüksek askerî eğitim sisteminin oluşumu açısından da bir geçiş ve temel atma evresi olarak değerlendirilmektedir.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin askerî yapılanmasıyla ilgili kabul edilen yasal düzenlemeler, yüksek askerî eğitimin gelişme yönlerini belirledi. 9 Ekim 1991 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Hakkında Kanun", ulusal ordu yapılanmasının hukukî temelini oluşturdu ve askerî kadro yetiştirmenin millî devletçilik ilkelerine uygun olarak düzenlenmesini öngördü²⁸. Kısa süre içerisinde Savunma Bakanlığı, Devlet Sınır Birlikleri ve İç Güvenlik Kuvvetleri bünyesinde askerî eğitim ve personel yetiştirilmesiyle ilgili yönetmelikler kabul edildi.

²⁶ V. İsmayılov, *Sovet Dövründə Azərbaycanlı Generallar*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2017, s. 95.

²⁷ N. Əliyev, *Azərbaycan Respublikasında Hərbi Təhsil Sisteminin İnkişaf Mərhələləri*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2014, s. 41.

²⁸ <https://e-qanun.az/framework/37672>.

1993 yılından itibaren devlet kurumları, ulusal subay kadrosunun yetiştirilmesi amacıyla bağımsız öğretim kurumları oluşturulması yönünde adımlar atmaya başladı. Bu çerçevede, 1992 yılı Nisan ayından itibaren ilgili askerî okul Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yasal yetkisine devredildi ve eski Sovyet askerî okullarının kadro potansiyelinden yararlanılarak ilk öğretim süreci oluşturuldu²⁹. Bu okulun kurulması, bağımsızlık dönemi açısından stratejik bir olay niteliği taşıyordu; zira ülke içinde subay yetiştirilmesi, ulusal güvenlik stratejisinin temel unsuru hâline gelmişti.

1990'lı yılların başında Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının aktif bir evreye geçmesi, askerî eğitim sistemine doğrudan etki yaptı. Karabağ'da devam eden savaş ortamında orduda profesyonel subay eksikliği ciddi biçimde hissediliyordu. Bu sebeple hükümet, hızlandırılmış eğitim programları ve kısa dönemli subay kursları düzenlemek zorunda kaldı. Bu kurslar, genellikle eski Sovyet askerî okulu mezunları ile savaş tecrübesine sahip kişiler tarafından yürütülüyordu.

Aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti ile imzalanan askerî-teknik iş birliği anlaşmaları, Azerbaycan subaylarının kardeş ülkedeki yüksek askerî okullarda eğitim görmelerine imkân tanıdı.³⁰ 1992 yılından itibaren genç Azerbaycanlı askerler, Kara Harp Okulu, Hava Harp Okulu ve diğer yüksek askerî eğitim kurumlarına gönderilmeye başlandı. Bu deneyim kısa zamanda kadro açığının kapatılmasına destek verdi.

Sovyet döneminden miras kalan öğretim programlarının yeni jeopolitik gerçekliklere uyarlanması gerekiyordu. 1994-1998 yılları arasında Azerbaycan Yüksek Askerî Okulu ve diğer askerî eğitim kurumlarının müfredatları kademeli biçimde yeniden düzenlendi. Bu yeniliklerdeki temel amaç, ulusal askerî doktrinin gereklerine uygun olarak modern taktik, operasyonel ve stratejik bilgi öğretimini sağlamak idi.

²⁹https://az.wikipedia.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyev_ad%C4%B1na_H%C9%99rbi_%C4%B0nstitut.

³⁰ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, 1993.

Müfredatda millî askerî tarih, çağdaş uluslararası hukuk, NATO standartları ve modern askerî teknolojilerle ilgili derslerin eklenmesi bu dönemin en önemli yeniliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır³¹. Aynı zamanda, personelin fizikî hazırlığı, muharebe taktikleri ve dil eğitimi (özellikle Türkiye Türkçesi ve İngilizce) güçlendirilmiştir. Bu durum, hem bölgesel güvenlik ortamındaki değişen tehditlere karşı koymak hem de uluslararası askerî iş birliği imkanlarından etkin şekilde yararlanma amacı taşımaktaydı³².

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'ın yüksek askerî eğitim kurumları, uluslararası ortaklarla ilişkilerini genişletmeye başladı. 1994 yılında NATO'nun "Barış için Ortaklık" programına katılmakla birlikte Azerbaycan askerî eğitim sistemi, Türkiye, Fransa, Almanya ve NATO üyesi diğer Avrupa devletlerinin tecrübelerine daha yakın bir biçimde entegre olmaya başlamıştır. Bu kapsamda, genç subayların yurt dışında uzmanlık kurslarına katılımı sağlandı; öğretim materyalleri ve laboratuvar altyapısının modernleştirilmesi için maddi destek temin edildi³³. Bu dönemde askerî okullarda bilgisayarlı öğretim sınıfları, simülasyon teknolojileri ve modern eğitim poligonları oluşturulmaya başlandı. Bu gelişmeler, 2000'li yılların başında profesyonel bir ordunun teşekkülüne sağlam bir temel hazırladı³⁴.

1991-2000 dönemi, Azerbaycan yüksek askerî eğitimi tarihinde hem krizlerle hem de yaratıcı adımlarla karakterize edilen bir dönem olmuştur. Bir yandan, eski Sovyet kadro potansiyelinin tükenmesi ve savaş koşulları öğretim sürecinde ciddi zorluklar yaratmıştır. Diğer yandan, tam da bu dönemde ulusal askerî eğitim sisteminin temel kurumsal altyapısı oluşturulmuş, uluslararası iş birliği alanında ilk adımlar atılmış ve bağımsız devletin güvenlik gereksinimlerine uygun personel yetiştirme modeli belirlenmiştir³⁵.

³¹ V. Mehdiyev, *Milli Hərbi Doktrina və Tədris İslahatları*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2008, s. 112.

³² Ş. Abbasov, *Azərbaycan Hərbi Təhsilində Xarici Dil Hazırlığı*, Qafqaz Universiteti Nəşrləri, Bakü 2006, s. 49.

³³ S. Kərimov, *Hərbi Təhsil Müəssisələrinin Maddi-Texniki Modernləşdirilməsi*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2009, s. 135.

³⁴ M. Məmmədzaadə, "Azərbaycanda Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi Mərhələləri", *Xəbərlər Məcmuəsi*, Sayı 12 (2025), c. 2, s. 37–43.

³⁵ A. Məmmədli, *Müstəqillik İllərində Azərbaycan Zabit Korpusunun Formalaşması*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakü 2011, s. 44.

Bu dönem, Azerbaycan'ın ilerleyen yıllarda profesyonel subay kadrosunun yetiştirilmesi, askerî akademik bilimin geliştirilmesi ve uluslararası askerî yapılara entegrasyonu açısından kalıcı ve sağlam bir temel teşkil etmiştir.

4. Modernleşme ve NATO Standartlarına Entegrasyon Aşaması (2000-2010)

2000-2010 yılları, Azerbaycan'ın yüksek askerî eğitim sisteminde yeniden yapılanma, öğretim programlarının uluslararası standartlara uyarlanması ve modern teknolojilerin uygulanması açısından yoğun bir modernleşme dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemin temel özelliği, bağımsızlığın ilk 10 yılında temeli atılmış ulusal askerî eğitim sisteminin nitelik bakımından yeni bir gelişme aşamasına geçmesi, NATO ile iş birliğinin derinleşmesi ve Avrupa askerî deneyiminin geniş biçimde uygulanmasıyla belirlenmiştir³⁶.

2000'li yılların başlarından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güvenlik ortamında yaşanan değişiklikler (özellikle bölgesel çatışmaların sürekliliği ve enerji kaynaklarının ihracıyla bağlantılı jeopolitik risklerin artması) ulusal ordu yapılanmasına ve askerî eğitime özel önem verilmesini zorunlu kılmıştır. 2007 yılında kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti”³⁷ ve 2010 yılında onaylanan “Askerî Doktrin” belgelerinde, yüksek askerî eğitimin çağdaş tehdit ve meydan okumalar doğrultusunda geliştirilmesi devlet politikasının temel yönlerinden biri olarak belirlenmiştir³⁸. Bu belgelerde subay kadrolarının NATO standartlarına uygun bir profesyonellik düzeyine ulaşması stratejik hedef olarak tanımlanmıştır.

Hükûmet düzeyinde alınan kararlar, askerî eğitim kurumlarının maddi-teknik altyapısının güçlendirilmesine, uluslararası iş birliği çerçevesinde personel yetiştirmenin genişletilmesine ve eğitim süreçlerinde modern teknolojilerin uygulanmasına yönelmişti. Savunma Bakanlığı'nın 2004-2008 yıllarını kapsayan gelişim programı çerçevesinde yüksek askerî okulların altyapısı yenilenmiş; laboratuvarlar, bilgisayar sınıfları ve simülasyon teknolojileriyle donatılmıştır.

³⁶ N. Əliyev, *Azərbaycan Respublikasında Hərbi Təhsil Sisteminin İnkişaf Mərhələləri*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2014, s. 24.

³⁷ *Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası*, Bakü 2005.

³⁸ *Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası*, Bakü 2005.

Azərbaycan'ın 1994 yılında katıldığı NATO'nun “Barış için Ortaklık” (PfP) programı, 2000'li yıllarda askerî eğitim sisteminde somut sonuçlar vermeye başlamıştır. 2002 yılından itibaren Azərbaycanlı subaylar, NATO'nun Brüksel'deki Güvenlik ve Savunma Koleji, Almanya ve Türkiye askerî akademileri gibi uluslararası eğitim merkezlerinde uzmanlık ve hizmet içi eğitim programlarına dahil edilmiştir³⁹. Bu iş birliği, subay kadrolarının karargâh planlaması, modern operasyon yönetimi ve lojistik destek alanlarında ileri Avrupa tecrübelerini benimsemelerine imkân sağlamıştır.

NATO'nun Bakü'deki İrtibat Ofisi (2004) ve PfP Eğitim ve Öğretim Merkezi'nin (2002) faaliyete başlaması, Azərbaycan yüksek askerî eğitim kurumlarının programlarının NATO standartlarına uyumlu hale getirilme sürecini doğrudan desteklemiştir. Özellikle karargâh subaylarının yetiştirilmesi, operasyonel planlama ve uluslararası barışı koruma harekâtlarının yönetimi konularında düzenlenen eğitimler, subay kadrolarının meslekî yeterlilik düzeyinin yükselmesine önemli katkı sağlamıştır.

2000-2010 yılları arasında yüksek askerî okulların öğretim programları, ulusal askerî doktrin ve NATO standartlarının gerekliliklerine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu yenilikler, çağdaş savaş koşullarında teknolojinin artan rolünü dikkate alarak subayların çok yönlü bir hazırlığa sahip olmalarını mümkün kılmıştır.

Eğitim planlarına NATO operasyon standartları, uluslararası insancıl hukuk, modern silah sistemleri ve siber güvenlik gibi derslerin dâhil edilmesi bu dönemin başlıca yeniliklerinden biri olmuştur⁴⁰. Ayrıca yabancı dil eğitiminin, özellikle İngilizce kurslarının yoğunlaştırılması, subayların uluslararası operasyonlara etkin katılımını sağlamayı amaçlamıştır.

Modernleşme aşamasında yüksek askerî eğitim kurumlarının maddi-teknik donanımı devlet bütçesi aracılığıyla önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Bunun yanı sıra askerî bilimsel araştırma

³⁹ M. Məmmədzadə, “Azərbaycanda Ali Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi-Pedaqoji Tədqiqi”, Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnalı, Sayı 3 (2025), c. 5, s. 1520. -

⁴⁰ E. Hüseynli, *NATO Standartlarının Tədris Proqramlarına Tətbiqi*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2007, s. 44.

laboratuvarları kurularak modern savaş teknolojilerinin incelenmesi ve uygulanması için geniş imkanlar oluşturulmuştur.

Bilimsel araştırma faaliyetlerinin güçlendirilmesi, NATO ülkelerinin yüksek askerî eğitim modellerine entegrasyonun önemli bir bileşeni olmuştur. Azərbaycan Millî Savunma Üniversitesi bünyesinde kurulan Askerî Bilimsel Araştırma Enstitüsü, 2022 yılından itibaren uluslararası konferanslar, seminerler ve eğitim programları düzenlemeye başlamış ve böylece askerî bilim çevresinin uluslararası akademik alana entegrasyonunu sağlamıştır⁴¹.

2000-2010 yılları, Azərbaycan yüksek askerî eğitiminin NATO standartlarına uygun olarak modernleştirilmesi bakımından kritik bir dönem olmuştur. Bu süreçte devletin askerî eğitim politikası, uluslararası iş birliği, teknolojik gelişim ve ulusal güvenlik gereksinimlerinin dengelenmesi esasına dayalı olarak yürütülmüştür⁴². Sonuç olarak Azərbaycan subay kadrosu, modern operasyon yönetimi becerilerine sahip olmuş; öğretim programları uluslararası standartlara uyumlu hâle getirilmiş ve maddi-teknik altyapı çağdaş askerî eğitim gerekliliklerini karşılayacak düzeye ulaşmıştır.

Bu modernleşme süreci, ilerleyen yıllarda Azərbaycan'ın uluslararası barışı koruma harekâtlarına katılımını, 2010'lu yıllardan itibaren ordunun tamamen profesyonelleşmesini ve ulusal savunma sanayisinin gelişmesini sağlayan temel bir zemin oluşturmuştur.

5. Modern Dönem: Millî Savunma Üniversitesi ve Kapsamlı Gelişim (2010-günümüz)

Azərbaycan Cumhuriyeti'nde 2010 yılından itibaren yüksek askerî eğitimin gelişiminde yeni bir aşamanın başlaması, ülkenin genel millî güvenlik stratejisinin ve askerî yapılanma politikasının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu dönem, önceki yıllarla karşılaştırıldığında yüksek askerî eğitimin yalnız nicel göstergeler bakımından değil, aynı zamanda niteliksel parametreler açısından da derin bir modernleşmeyi, uluslararası tecrübeye entegrasyonu ve millî-

⁴¹https://az.wikipedia.org/wiki/H%C9%99rbi_Elmi-T%C9%99dqiat_%C4%B0nstitutu.

⁴² R. Hüseynov, *Azərbaycan Ordusunun Modernləşdirilməsi və NATO ilə Əməkdaşlıq*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakü 2011, s. 84.

manevî önceliklerin daha sistematik biçimde eğitim sürecine dahil edilmesini yansıtmaktadır. Azerbaycan'ın jeopolitik konumundaki değişiklikler (özellikle 2016 Nisan çatışmaları ve 2020 Vatan Muharebesi'nde kazanılan zafer) bu aşamada askerî personel yetiştirme sürecinin içeriğine ve yönetim mekanizmalarına doğrudan etki etmiştir.

Bu bağlamda, 2022 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Fermanı ile Millî Savunma Üniversitesi'nin (MSÜ) kurulması, modern dönemin en önemli stratejik kazanımlarından biri olarak değerlendirilmektedir⁴³. MSÜ'nün tesis edilmesi yalnızca kurumsal bir değişim değil, aynı zamanda yüksek askerî eğitimin yapısal açıdan yeniden düzenlenmesi, yönetim ve öğretim modellerinin NATO standartlarına uyarlanması, bilimsel araştırma faaliyetlerinin genişletilmesi ve personel yetiştirmede yenilikçi yaklaşımların uygulanması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Üniversitenin kurulmasıyla geçmişte farklı enstitü ve akademiler bünyesinde faaliyet gösteren eğitim kurumları, tek bir yönetim sistemi altında birleştirilerek daha esnek, verimli ve koordineli bir model oluşturulmuştur.

Modern dönemin temel özelliklerinden biri, askerî eğitimin stratejik planlama ve yönetim mekanizmalarının uluslararası deneyime dayalı olarak geliştirilmesidir. NATO ile ortaklık çerçevesinde yürütülen eğitim programları, ortak askerî tatbikatlar ve uzman değişim faaliyetleri; Azerbaycan yüksek askerî eğitim sisteminde modern komuta-kontrol becerilerinin, operasyonel planlama yöntemlerinin ve savunma planlaması konseptlerinin uygulanmasını teşvik etmiştir. Bu süreç sonucunda yüksek askerî okullarda öğretim programları yenilenmiş, askerî strateji, operasyon yönetimi, sibernetik ve bilgi güvenliği gibi alanlarda yeni uzmanlık programları oluşturulmuştur.

Millî Savunma Üniversitesi'nin faaliyetinde önemli yönelimlerden biri, bilimsel araştırma çalışmalarının geliştirilmesi olmuştur. Savunma biliminin farklı alanlarında (askerî psikoloji, modern silah sistemlerinin uygulanması, jeopolitik güvenlik ve stratejik planlama) yürütülen araştırmalar, elde edilen sonuçların ordunun muharebe kabiliyetinin artırılmasına yönlendirilmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede, üniversite bünyesinde bilimsel merkezlerin, laboratuvarların ve modern simülasyon

⁴³ *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Milli Müdafiə Universitetinin Yaradılması Haqqında" Fərmanı*, Bakü 2022.

teknolojilerine dayalı eğitim altyapılarının kurulması, yüksek askerî eğitimin teorik ve pratik yönlerinin bütünleşmesine hizmet etmektedir.

Yüksek askerî eğitimin millî ideolojik temellerle güçlendirilmesi modern dönemin bir diğer önemli yönünü oluşturmaktadır. Millî Savunma Üniversitesi ve diğer askerî eğitim kurumlarında Azerbaycanlılık ideolojisi, Vatan Muharebesi'nin dersleri ve millî kahramanlık örneklerinin öğretim programlarına dâhil edilmesi, kursiyerlerin yalnızca profesyonel asker olarak değil, aynı zamanda yüksek millî-manevî değerlere sahip, vatansever bireyler olarak yetiştirilmesini hedeflemektedir. Bu yaklaşım, devletin askerî eğitimde millî kimlik ile uluslararası standartların sentezine verdiği önemi açık biçimde ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda modern dönemde, savunma sanayi ile yüksek askerî eğitim kurumları arasındaki iş birliği yeni bir düzeye ulaşmıştır. Savunma Sanayi Bakanlığı ile üniversite arasında imzalanan iş birliği protokolleri, modern teknolojilerin uygulanması, insansız hava araçları, siber savunma sistemleri ve yapay zekâ temelli askerî uygulamaların araştırılması yönünde ortak projelerin gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır⁴⁴. Bu işbirliği, gelecekte modern teknolojik savaşların gereklerine uygun yüksek nitelikli subay kadrolarının yetiştirilmesi için bilimsel ve pratik bir temel oluşturmaktadır.

Genel olarak, 2010 yılından itibaren (özellikle Millî Savunma Üniversitesi'nin kurulmasından sonra) gerçekleştirilen kapsamlı reformlar, Azerbaycan yüksek askerî eğitim sistemini bölgesel ve uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir konuma taşımıştır. Bu gelişme eğilimi, ülkenin savunma stratejisinin güçlendirilmesi, ordu yapılanmasının bilimsel-metodik temellere dayalı olarak yönetilmesi ve gelecek nesil askerî personelin yüksek profesyonellik düzeyinde yetiştirilmesi bakımından stratejik bir önem taşımaktadır.

6. Genel Değerlendirme

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yüksek askerî eğitim sisteminin 100 yıllık gelişim süreci göstermektedir ki, bu alan ülkenin devletçilik gelenekleri, jeopolitik ortamı ve millî güvenlik gereksinimleriyle

⁴⁴ Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyi, *Müdafiə Sənayesi və Ali Təhsil Üzrə Əməkdaşlıq Protokollarına dair İllik Hesabat*, Bakü 2024.

yakından bağlantılı olarak aşamalı, ancak istikrarlı biçimde şekillenmiştir. 1918-1920 yıllarının kısa fakat stratejik öneme sahip Cumhuriyet döneminden başlayarak, Sovyet yönetiminin merkezîleşmiş modeline, bağımsızlığın ilk yıllarındaki kurumsal arayışlara ve 21. yüzyıldaki NATO standartlarına dayalı modernleşme süreçlerine kadar uzanan bu gelişim çizgisi, yalnızca askerî personel yetiştirme sürecinin değil, aynı zamanda millî güvenlik konseptinin evrimini de yansıtmaktadır. Bu uzun süreli sürecin analitik değerlendirmesi hem kurumsal hem de içeriksel bakımdan önemli sonuçlar çıkarmaya imkân vermektedir.

Bir yandan, Sovyet döneminde şekillenen yönetim yapıları ve eğitim gelenekleri, bağımsızlık sonrasında ilk aşamada önemli bir temel işlevi görmüştür. Sovyet sisteminden miras kalan bilimsel-metodik altyapı ve disiplin anlayışı, yeni kurulan ulusal ordunun personel temininde kısa vadede istikrar sağlamıştır⁴⁵. Öte yandan, bu modelin ideolojik içeriği ve merkezî yönetim mekanizmaları, 1990'lı yılların başlarında millî askerî eğitim sisteminin modernleşmesini yavaşlatan etkenlerden biri olmuştur. Bu sebeple bağımsızlığın ilk 10 yılında gerçekleştirilen reformlar, esas olarak Sovyet eğitim mirasının ulusal ve çağdaş gereksinimlere uyarlanması yönünde yürütülmüştür⁴⁶.

2000 yılından sonraki dönem açık biçimde göstermiştir ki, askerî eğitimin modernleştirilmesi yalnızca personel yetiştirmeye sınırlı kalmamalı; stratejik yönetim, savunma sanayi ile entegrasyon ve uluslararası güvenlik yapılarıyla iş birliği gibi çok yönlü alanları da kapsamalıdır. NATO'nun Savunma Eğitiminin Geliştirilmesi Programı (DEEP), ortaklık planları ve müşterek tatbikatlar; Azerbaycan yüksek askerî eğitiminde komuta-kontrol becerilerinin geliştirilmesi, karar verme süreçlerinin optimize edilmesi ve modern muharebe teknolojilerinin öğretilmesi açısından önemli katkılar sağlamıştır⁴⁷. Bu süreç, yüksek askerî eğitim kurumlarının uluslararası rekabet gücünü

⁴⁵ R. Quliyev, *Sovet Hərbi Təhsil Sisteminin Azərbaycan Modelinə Təsiri*, Azərnaşr, Bakü 2019, s. 83-92.

⁴⁶ N. Məmmədli, *Müstəqillik Dövründə Hərbi Təhsil Siyasəti*, Aspoliqraf Nəşriyyatı, Bakü 2020, s. 48.

⁴⁷ M. Məmmədzadə, “*Azərbaycanda Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi Mərhələləri*”, *Xəbərlər Məcmuəsi*, Sayı 12 (2025), c. 2, s. 37-43.

artırmış ve öğretim içeriğinin yenilikçi yaklaşımlar temelinde güncellenmesini teşvik etmiştir.

Mevcut dönemde, özellikle Millî Savunma Üniversitesi'nin kuruluşundan sonra elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, yüksek askerî eğitim sistemi artık yalnızca personel yetiştiren bir yapı olmaktan çıkmış; askerî bilimin gelişimini sağlayan, savunma stratejisinin bilimsel-teorik temellerini oluşturan kompleks bir merkez haline gelmiştir. Üniversite bünyesinde kurulan bilimsel araştırma laboratuvarları, modern simülasyon merkezleri, siber güvenlik ve bilgi savaşı alanındaki yeni uzmanlık programları, XXI. yüzyılın karmaşık güvenlik meydan okumalarına yanıt verebilecek stratejik bir temel oluşturmuştur. Bununla birlikte, analitik değerlendirmeler göstermektedir ki, yüksek askerî eğitim sisteminin tam anlamıyla çağdaş bir modele dönüşmesi için hala çeşitli zorluklar mevcuttur.

Birincisi, hızla değişen jeopolitik ortam ve teknolojik yenilikler, yüksek askerî eğitim kurumlarından sürekli uyum sağlama kabiliyeti talep etmektedir. Yapay zekâ, insansız hava araçları ve siber savaş teknolojilerinin hızlı gelişimi, öğretim programlarının sürekli güncellenmesini ve bu alanlarda bilimsel-araştırma kapasitesinin güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır⁴⁸. İkincisi, uluslararası iş birliği çerçevesinde kazanılan deneyimlerin millî ideolojik önceliklerle dengelenmesi özel bir dikkat gerektirmektedir. Bu bağlamda, millî–manevi değerlerin ve Azerbaycan'ı yüceltme ideolojisinin eğitim programlarında korunması, çağdaş askerî eğitim politikasının temel stratejik yönlerinden biri olarak kalmalıdır⁴⁹.

Gelecek perspektifinden bakıldığında, yüksek askerî eğitimin gelişiminde birkaç öncelikli yön belirlenmektedir. Her şeyden önce, savunma sanayi ile daha sıkı entegrasyon, bilimsel araştırma faaliyetlerinin pratik sonuçlara dönüştürülmesini sağlayacaktır. Bu durum özellikle yerli üretim olan modern silah ve teknolojilerin öğretim süreçlerine entegre edilmesi açısından önem taşımaktadır. İkinci olarak, uluslararası güvenlik örgütleriyle iş birliğinin genişletilmesi (özellikle NATO ve Bağlantısızlar Hareketi çerçevesinde yürütülecek ortak eğitim

⁴⁸ S. Bayramov, *Süni İntellekt və Hərbi Stratejiya*, Bilim Nəşriyyatı, Bakü 2021, s. 83.

⁴⁹ R. İsmayılov, “*Hərbi Təhsildə Milli İdeoloji Xəttin Qorunması Problemləri*”, *Müdafiə və Təhlükəsizlik*, Sayı (2022), s. 15-28.

ve değişim programlarının artırılması) subay kadrolarının küresel standartlara uygun profesyonel eğitim düzeyini daha da güçlendirecektir. Üçüncü olarak, yüksek askerî eğitimde dijitalleşme ve uzaktan eğitim teknolojilerinin geliştirilmesi, bölgesel çatışma tecrübelerine dayalı simülasyon programlarının uygulanması, eğitim süreçlerinin verimliliğini önemli ölçüde artırabilir.

Sonuç olarak, Azerbaycan yüksek askerî eğitim sistemi artık yalnız ülke içinde değil, bölgesel ölçekte de stratejik bir örnek model olarak değerlendirilebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Bu alanın gelecekteki gelişimi ise millî güvenlik politikasının, askerî teknolojilerin ve uluslararası güvenlik mimarisinin yeni taleplerine esnek biçimde uyum sağlama kapasitesine bağlı olacaktır. Yüksek askerî eğitimin sürekli modernleştirilmesi, bilimsel-metodik temelin güçlendirilmesi ve millî kimliğin korunması, XXI. yüzyılda Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin savunma potansiyelinin başlıca garantörlerinden biri olarak önemini sürdürecektir.

Sonuç

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yüksek askerî eğitimin yüz yıllık gelişim süreci göstermektedir ki, bu alan ülkenin ulusal güvenlik stratejisinin ayrılmaz bir bileşeni olarak şekillenmiş ve her dönemde siyasî, askerî ve teknolojik değişimlere uyumlu biçimde gelişmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde (1918-1920) millî subay kadrolarının yetiştirilmesine yönelik girişimler, bağımsız askerî eğitim sisteminin fikri temellerini oluşturmuş; Sovyet yönetimi yıllarında ise bu alan merkezileştirilmiş, ideolojik çerçeveye alınmış planlı bir gelişim modeline dönüştürülmüştür. Her ne kadar Sovyet döneminin yönetim ve öğretim tecrübesi bağımsızlığın ilk yıllarında önemli bir temel işlevi görmüşse de söz konusu dönemin ideolojik sınırlamaları millî nitelikli kadro yetiştirmenin önünü kısıtlamıştır. 1991 yılından itibaren gerçekleştirilen reformlar bu sınırlamaların aşılmasına, millî değerlerin ve devletçilik ilkelerinin askerî eğitimin özüne dönüştürülmesine imkan sağlamıştır.

XXI. yüzyılda Azerbaycan'ın yüksek askerî eğitimi, yalnızca bağımsız devletin personel teminini sağlayan bir yapı olmaktan çıkarak, bölgesel güvenlik sisteminde önemli bir entelektüel ve stratejik merkez konumuna gelmiştir. 2000'li yıllardan itibaren NATO standartlarının

uygulanması, uluslararası askerî işbirliğinin genişlemesi ve modern yönetim mekanizmalarının öğretime entegrasyonu, yüksek askerî eğitimin içeriğinde niteliksel olarak yeni bir aşama yaratmıştır. Bu süreç hem teorik bilgilerin hem de pratik becerilerin uluslararası güvenlik ortamının gereksinimlerine uyumlaştırılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 2020 Vatan Savaşı’nda Azerbaycan ordusunun kazandığı stratejik zafer, yüksek askerî eğitim sisteminde gerçekleştirilen modernleşme ve kadro hazırlığı reformlarının uygulama açısından yüksek verimlilik sağladığını açık biçimde ortaya koymuştur.

Günümüz aşamasında (Millî Savunma Üniversitesi’nin kurulmasıyla birlikte) yüksek askerî eğitim sistemi daha komplike ve kurumsal bir düzeye yükselmiştir. Bu yeni model yalnızca personel yetiştirmekle sınırlı kalmayıp, savunma biliminin gelişimini, teknolojik yeniliklerin uygulanmasını ve millî-manevi değerlerin korunmasını bütünleştiren bir stratejik merkez rolünü üstlenmiştir. Üniversitede oluşturulan bilimsel araştırma laboratuvarları, simülasyon merkezleri, siber güvenlik ve yapay zekâ alanındaki uzmanlaşmalar Azerbaycan’ın gelecekteki savaş ve güvenlik tehditlerine yanıt verebilmesi için gerekli entelektüel ve teknolojik temeli sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda Azerbaycan yüksek askerî eğitiminin bölgesel bir model olarak sunulmasına ve ülkenin uluslararası bilimsel-askerî söylemde konumunun güçlendirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Bununla birlikte, geleceğe yönelik perspektifler bir dizi stratejik görevin çözümünü zorunlu kılmaktadır. Her şeyden önce, küresel ölçekteki teknolojik dönüşümlerin hızı, öğretim programlarının sürekli güncellenmesini, yeni askerî teknolojiler üzerine bilimsel araştırmaların genişletilmesini ve dijital altyapının güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda, uluslararası deneyimlerin benimsenmesiyle millî ideolojik önceliklerin dengeli biçimde korunması da önem taşımaktadır. Yüksek askerî eğitim sistemi, millî-manevî değerlerin ve Azerbaycanı yüceltme ideolojisinin korunmasını uluslararası standartlar ve modern teknolojilerle uyumlu hale getirerek devletin güvenlik politikasına uzun vadeli stratejik destek sağlamalıdır.

Genel olarak, Azerbaycan yüksek askerî eğitiminin tarihsel gelişim dinamiği, bu alanın ülkenin savunma kapasitesinin güçlendirilmesi, bölgesel istikrarın sağlanması ve küresel güvenlik ortamında bağımsız konumunun pekiştirilmesi için önemli bir entelektüel

ve stratejik kaynak olduğunu kanıtlamaktadır. Gelecekte savunma sanayi ile daha sıkı entegrasyon, NATO ve diğer uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin derinleştirilmesi, bilimsel araştırma potansiyelinin güçlendirilmesi; yüksek askerî eğitimin kalite göstergelerini yükseltmek ve Azerbaycan'ın savunma stratejisine entelektüel destek sağlamak bakımından belirleyici bir rol oynayacaktır. Sonuç olarak, yüksek askerî eğitim ülkenin millî güvenlik sisteminin personel alt yapısı olmakla beraber, stratejik, bilimsel ve teorik dayanak olarak XXI. yüzyılın karmaşık jeopolitik meydan okumalarına yanıt veren sürdürülebilir ve geliştirilebilir bir gelişim modeline dönüşmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- “Lider”, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, c. 1, Bakü 2004
- ABBASOV, Ş., *Azərbaycan Hərbi Təhsilində Xarici Dil Hazırlığı*, Qafqaz Universiteti Nəşrləri, Bakü 2006
- ALIYEVA, G., *Frunze Hərbi Akademiyası və Azərbaycanlı Məzunlar*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2019
- ALIYEVA, G., *Gəncə Hərbi Məktəbi Layihəsi (1919)*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2021
- ALİYEV, A., *Sovetləşmə Dövründə Azərbaycanın Hərbi Quruculuğu*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2016
- ALİYEV, N., *Azərbaycan Respublikasında Hərbi Təhsil Sisteminin İnkişaf Mərhələləri*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2014
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin Qərarları (1918-1920)*, Azərnəşr, Bakü 1998
- Azərbaycan Respublikası Müdafiə Sənayesi Nazirliyi, *Müdafiə Sənayesi və Ali Təhsil Üzrə Əməkdaşlıq Protokollarına Dair İllik Hesabat*, Bakü 2024
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Milli Müdafiə Universitetinin Yaradılması Haqqında” Fərmanı*, Bakü 2022
- Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası*, Bakü 2005
- Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası*, Bakü 2005
- Azərbaycan SSR Müdafiə Komissarlığının Arxiv Materialları (1941-1945)*, Bakü 2005
- BAYRAMOV, S., *Süni İntellekt və Hərbi Strategiya*, Elm Nəşriyyatı, Bakü 2021
- HÜSEYNLİ, E., *NATO Standartlarının Tədris Proqramlarına Tətbiqi*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2007
- HÜSEYNOV, R., *Azərbaycan Ordusunun Modernləşdirilməsi və NATO ilə Əməkdaşlıq*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakü 2011
- HÜSEYNOV, R., *Milli Ordunun Formalaşması (1918–1920)*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakü 2015

- İSMAYILOV, R., “Hərbi Təhsildə Millî İdeoloji Xəttin Qorunması Problemləri”, *Müdafiə və Təhlükəsizlik*, Sayı (2022), 15-28
- İSMAYILOV, V., *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Hərbi İslahatlar*, GDU, Gəncə 2020
- İSMAYILOV, V., *Azərbaycanlı Generallar: Sovet Dövrü*, Elm və Təhsil, Bakü 2017
- KASIMOV, A., *Sovet İdeologiyası və Hərbi Təhsil*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakü 2011
- KERİMOV, S., *Azərbaycanskiye ofitseri v voyennih akademiyah SSSR*, “Nauka”, Moskva 1987
- KERİMOV, S., *Voennoe obrazovanie na Kavkaze v period çarskoy Rossii*, «Nauka», Moskva 1985
- KƏRİMOV, S., *Hərbi Təhsil Müəssisələrinin Maddi-Texniki Modernləşdirilməsi*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2009
- QULİYEV, E., *Sovet Dövründə Hərbi Təhsil Siyasəti*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2010
- QULİYEV, R., *Sovet Hərbi Təhsil Sisteminin Azərbaycan Modelinə Təsiri*, Azərnəşr, Bakü 2019
- MEHDİYEV, V., *Milli Hərbi Doktrina və Tədris İslahatları*, Bilim Nəşriyyatı, Bakü 2008
- MEHDİYEV, V., *Müharibə illərində Azərbaycanlı Zabitlərin Fəaliyyəti*, Qanun Nəşriyyatı, Bakü 2015
- MƏMMƏDLİ, A., *Müstəqillik illərində Azərbaycan Zabit Korpusunun Formalaşması*, Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakü 2011
- MƏMMƏDLİ, A., *Sovet Dövründə Azərbaycanlı Zabitlər*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakü 2011
- MƏMMƏDLİ, N., *Müstəqillik Dövründə Hərbi Təhsil Siyasəti*, Aspoliqraf Nəşriyyatı, Bakü 2020
- MƏMMƏDOV, T., *Bakı Ali Ümumqoşun Komandanları Məktəbinin Tarixi*, Azərnəşr, Bakü 2018
- MƏMMƏDOV, T., *Cümhuriyyət Dövründə Hərbi Siyasət*, Qanun Nəşriyyatı, Bakü 2018
- MƏMMƏDOV, T., *Müstəqil Azərbaycanın Hərbi Təhsil Strategiyası*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2001

MƏMMƏDZADƏ, M., “Azərbaycanda Ali Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi-Pedaqoji Tədqiqi”, Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnalı, Sayı 3 (2025), c. 5, 15-20

MƏMMƏDZADƏ, M., “Azərbaycanda Hərbi Təhsilin İnkişafının Tarixi Mərhələləri”, *Xəbərlər Məcmuəsi*, Sayı 12 (2025), c. 2, 37-43

RÜSTEMOV, İ., *Böyük Vətən Müharibəsi illərində Hərbi Kadr Hazırlığı*, Elm və Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2020

ŞİXALİYEV, N., *Nuru Paşa və Qafqaz İslam Ordusu*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakü 2014

Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti Arasında Hərbi Təhsil Üzrə Əməkdaşlıq Müqaviləsinin Təsdiq Edilməsi Barədə Qanun, 1993

YILMAZ, H., *Osmanlı-Azərbaycan Hərbi Təcrübəsi*, Atatürk Araştırmaları Mərkəzi, Ankara 2015

İnternet Kaynakları / Online Sources

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNU. 29.12.2017.

<https://e-qanun.az/framework/37672>

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut – Vikipedi

https://az.wikipedia.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Flijev_ad%C4%B1na_H%C9%99rb%C4%B0nstitut

Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu – Vikipedi

<https://az.wikipedia.org/wiki/H%C9%99rb%C4%B0nstitut>

Extended Summary

The article provides a comprehensive analysis of the multi-stage historical development dynamics of higher military education in Azerbaijan and scientifically substantiates its significance in the context of state-building, national security policy, and international military cooperation. The study systematically examines the evolution of military education through four main stages: the Republic period (1918–1920), the Soviet era (1920–1991), the post-independence transition stage (1991–2000), and the modernization phase (from the 2000s to the present).

The main objectives of the research are to determine the developmental trajectory of Azerbaijan's higher military education system, to elucidate the content of institutional transformations, and to identify the functional role of higher military education in the state's contemporary security strategy. The findings reveal that changes in military education were not limited to the improvement of the instructional process but were directly linked to the development of national statehood ideology, army building, and defense science.

The article traces the origins of Azerbaijan's military education back to the Azerbaijan Democratic Republic period. Between 1918 and 1920, along with the process of national army formation, initial steps were taken to train officers: the Ministry of War was established, and officer training courses were organized within the young state's limited resources. This period laid the ideological and organizational foundations for the formation of the national officer corps, which played a crucial formative role for subsequent stages.

With the sovietization of Azerbaijan in 1920, military education was subordinated to the USSR's unified ideological system, and the training of national military personnel was conducted within the Soviet model. Following the restoration of state independence in 1991, Azerbaijan's higher military education entered an entirely new phase. The intensification of the Karabakh conflict and the tense military-political environment in the region heightened the necessity of training the country's own officer corps. The primary objective of this period was not only to establish independent military education structures but also to introduce new training methods based on national values, the ideology of Azerbaijani identity, and international experience. Cooperation

agreements signed with the Republic of Türkiye enabled young officers to pursue their studies at foreign academies, thereby marking a milestone in the development of national military personnel.

Since the 2000s, the military education policy of the Republic of Azerbaijan has entered a qualitatively new stage. NATO standards were implemented, curricula were modernized, and modern simulation and management technologies were integrated into training, all bringing higher military education closer to international standards. The Azerbaijan Higher Military School, the Military Academy, and other institutions carried out significant reforms in their educational structures. During this period, higher military education evolved into a complex system that not only provided officer training for the armed forces but also supported military scientific research and the development of strategic decision-making based on scientific principles.

The article particularly emphasizes that the modernization policy implemented since 2010 has introduced substantial institutional changes in higher military education. In the modern stage, the higher military education system no longer serves solely the function of officer training for the armed forces. It performs a multifaceted mission encompassing the advancement of defense science, the application of military technologies, the enhancement of psychological preparedness, and the preservation of national and moral values. The Patriotic War of 2020 and its outcomes necessitated the integration of new training models based on practical experience into military education. The inclusion of combat experience intensified tactical exercises, and real operational analysis into curricula led to significant qualitative changes in this field.

In the conclusion, the article emphasizes that higher military education in Azerbaijan today constitutes an integral part of the independent state's security system, national ideology, and defense science. Its development is accompanied not only by internal reforms but also by integration into the international military education space. From the perspective of future prospects, key priorities include strengthening scientific-research capacity, expanding the application of innovative technologies in training, and adapting international experience to the national model.

Overall, the article demonstrates that the higher military education system in Azerbaijan has, throughout its historical evolution, become one of the ideological pillars of national statehood. Over time, it has transformed from an officer training mechanism into a multi-level institution combining strategic thinking, scientific creativity, and the preservation of national and moral values. In this regard, the system of higher military education represents a crucial scientific-pedagogical foundation for the defense power, national security policy, and international cooperation potential of the Republic of Azerbaijan in the modern era.

Davud Çelebi: 15. Yüzyılda Osmanlı Tahtının Bir Talibi

Dâwûd-Çelebi, ein Osmanischer
Thronwerber des 15. Jahrhunderts

Franz BABINGER*

Çev. Hüseyin Onur ERCAN**

Benim “*Bayezid Osman (Calixtus Ottomanus)*”¹: *Cem Sultan*’ın bir *Öncülü ve Rakibi*” başlıklı makalemde², 15. yüzyılın ilk yarısında Hristiyan saraylarında bulunan ve orada kısmetlerinin gelmesini bekleyen çok sayıdaki Türk maceraperest ve taht taliplerine mukaddime kabilinde değinilmişti. Bu talih avcılarının bir Batılı hükümdarın himayesinden neredeyse istisnasız biçimde yararlandıkları ve Osmanlı hükümdarlarına rakip olarak, Türklere karşı bir zafer kazanılması halinde kullanılmak istendikleri kuşkusuzdur. Ancak sağlam delillerin eksikliği, bu tuhaf kişilerin hayatlarını tüm açıklığıyla aydınlatmayı veya gerçek

* Orijinal başlık: “Dâwûd-Çelebi, ein osmanischer Thronwerber des 15. Jahrhunderts”, *Südost-Forschungen*, Sayı XVI (Münih 1957), s. 297-311. Franz Babinger, Alman tarihçi ve şarkiyatçısı (1891-1967). Çevirenin notu (bundan sonra Ç.N.).

** Doç. Dr., Türk-Alman Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: ercan[at]tau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5708-6739.

Geliş Tarihi /Received: 09.10.2025

Kabul Tarihi /Accepted: 19.11.2025

¹ Calixtus Ottomanus’un hayatı hakkında ek ayrıntılar sonradan da elde edilmiştir. Onu Dominiken kardeş “Georgius de Hungaria”, yani nam-ı diğer Mühlbacher (yaklaşık 1422-1502), muhtemelen şahsen tanımıştır. *Tractatus Quidam de Turcis Prout ad Presens Ecclesia Sancta ab eis Affligitur* isimli eser, bu görüşmeden bazı ayrıntıları aktarmıştır (Hain Repertorium Bibliographicum 15680, varak 25^v). Mühlbacher 1472’de Yanıkale’de (Macaristan) onunla konuşmuş ve bu sohbetten çeşitli bilgileri nakletmiştir. Nicolae Jorga, *Notes et Extraits Pour Servir à l’Histoire des Croisades* isimli eserinde, bu pasajı bağlamdan habersiz olarak aktarmıştır (c. 5, Bükreş 1915, s. 347).

² Franz Babinger, “Bajeziid Osman (Calixtus Ottomanus), ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem-Sultans”, *La Nouvelle Clio*, c. 3, Brüksel 1951, s. 349-388. Krş. Franz Babinger, “Zur Lebensgeschichte des Calixtus Ottomanus (Bajeziid Osman)”, *Kretikà Chronikà*, c. 7, Iraklion 1953, s. 457-461.

kökenleri meselesini netleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Constantin von Höfler (1811-1897), *Orta Çağ'ın Sonunda Gayrimeşru Soyluların Dönemi*³ adlı incelemesinde, Orta Çağ'ın sonlarında gerçekten yahut sözde soylu gayrimeşru çocukların ve bunların taht iddialarının şaşırtıcı çokluğunu vurgulamış, ancak Güneydoğu Avrupa'daki benzer karmaşık durumlara değinmemiştir.

Aşağıda, en azından ana hatlarıyla, 15. yüzyılın ilk yarısında “*Morath, caecus imperator Turcorum*”^{*} veya “*Morathbeg, imperator Turcorum de domo Othomanorum*”^{**} adlarıyla anılan kişinin ve ailesinin etrafındaki gizemi aydınlatma denemesi yapılacaktır. Bu kişi, 15. yüzyılın ilk yarısında Kutsal Roma-Cermen İmparatoru Sigismund'un (1411-1437) gözdesi olarak Macaristan'da bulunmuş ve orada hayatını noktalamıştır. Bilindiği üzere Kayzer Sigismund'un en ateşli arzusu, bütün Batı dünyasının Osmanlı'nın yükselen gücüne karşı bir Haçlı Seferi düzenlemesiydi; aynı ölçüde bilinen bir diğer husus, zamanının bu en zeki hükümdarının geniş kapsamlı planının ilk adımlarında tıkanıp kalmış olmasıdır. Tüm emareler, böyle bir plan dâhilinde Sigismund'un himayesine nasıl girdiği belirsiz olan “gözleri kör edilmiş Türk imparatoruna” bir rol verilmiş olabileceğine işaret eder.

Bu sözde Türk imparatorunun kökeni ve önceki hayatına ilişkin bugüne dek ulaşılan kaynaklar neredeyse bütünüyle suskundur. Adının Murad, yani Murad Beğ olduğu belirtilir. Babasının⁴ adının Savcı⁵ olduğu söylenir; bu kişinin de Sultan I. Murad'ın en büyük oğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Babası ona korkunç bir akıbet hazırlamıştır: *Brachéa Kroniği*'ne⁶ göre 29 Eylül 1382'de Dimetoka'da

³ Constantin von Höfler, *Die Ära der Bastarden am Schluß des Mittelalters*, Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, VII. seri, c. 4, Prag 1891.

^{*} “*Murad, Türklerin kör imparatoru*” (Ç.N.).

^{**} “*Murad Beğ, Osmanlı hanedanından Türklerin imparatoru*” (Ç.N.).

⁴ Filozof Konstantin, Savcı'nın “iddia edilen bir oğlundan” söz eder; bu kişi, 1411'de Sırp Despotu Stefan tarafından Musa Çelebi'ye karşı tahta aday gösterilmiştir. Stjepan Lazarević'in 1431 tarihli biyografisi için bkz. Vatroslav Jagić, *Glasnik srpskog uč. društva*, c. 42, Belgrad 1875, s. 303.

⁵ Krş. F. Babinger, “Sawdji” maddesi, *Enzyklopädie des Islam*, c. 4, Leiden 1934, s. 206.

⁶ Krş. C. Amantos (haz.), *Brachéa Chronika*, Akademia Athenon Mnemeia tes Ellenikes Istorias, Atina 1932, s. 81 (= 47:50. satır). Bu “kör imparator” hikâyesini “Kör Türk

(*Didymoteichon*), “Avrupa valisi” olarak sergilediği hain tutumun cezası olarak gözlerine mil çekilip ardından idam edilmiştir. O, Bizans İmparatoru V. Ioannes’in yine kör edilmiş oğlu Andronikos ile iş birliği yapmış, böylece iki baba V. Ioannes ve I. Murad, bu tehlikeli oğullarını bertaraf etmek üzere birleşmişti. Görünüşe göre, bedbaht Savcı’nın oğlu –belki de adı Murad olan bu kişi– genç yaşta batıya sürülmüş⁷ ve orada imparatorun dikkatini çekmiştir. Macaristan’da güvenli bir sığınak elde etmiş, Agnes adında bir Hristiyan kadınla evlenmiş⁸ ve 1430’da Sigismund’a 400 süvari ile Bohemya’daki Husçulara* yönelik seferine refakat etmiştir⁹. Bu evlilikten adı bilinen üç çocuk doğmuştur: Orhan, Davud Çelebi ve Katharina adında bir kız¹⁰. Aile muhtemelen, günümüz Slovakya’daki Liptov bölgesinde toprak sahibiydi¹¹, ayrıca başkent Budin’de bir evleri de bulunuyordu¹². Belgelerde umumiyetle “kör Türk

imparatoru kimdi?” başlıklı makalesinde ele alan J. Thúry (“Ki volt a vak török czászár?”, *Századok*, c. 27, Budapeşte 1893, s. 839-849), “kör imparatoru” bizzat Savcı’nın kendisi olarak değerlendirir ki, bu, daha zaman açısından mümkün değildir.

⁷ Belki bu sürülme babasının tutuklanması ve kör edilmesiyle bağlantılıdır. C. Jireček’in, Davud Çelebi hakkındaki haberleri bir araya getirmeye çalıştığı eserinde (*Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, c. 4, Viyana 1919, s. 37) tahmin ettiği gibi, Macaristan’a Sigismund’un sarayına ancak 1429-1432 yılları arasında geçilmiş olabileceği yolundaki tahmini, “Kör Murad” bunun öncesinde başka saraylarda oyalanmadıysa, pek olası değildir.

⁸ Agnes, kocasından uzun yaşamış, muhtemelen kızı Katharina ile birlikte hem mülklerinde hem de Budin pazarındaki (“Buza pijacz”) evlerinde ömrünü geçirmiştir. Katharina’nın “Chazar” lakabı (C. Jireček bunu “Császár” olarak okur, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, s. 38) buradan gelir.

* Husçular (Alm. *Hussiten*), Hristiyan teolog Jan Huss (ö. 1415) taraftarları (Ç.N.).

⁹ Krş. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300-1451*, c. 1, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydilli, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 384; ayrıca bkz. N. Jorga, *Notes et Extraits Pour Servir à l’Histoire des Croisades*, c. 2, Paris 1899, s. 274.

¹⁰ J. Thúry, *Irodalomtörténeti Közlemények*, c. 3, Budapeşte 1893, s. 293-306’da bir halk şiirini “imparatorun” kızıyla ilişkilendirmektedir (Budapeşte’den L. Fekete’in nazik bildirimi).

¹¹ C. Jireček, bu mülkleri Kuman topraklarına, yani Aşağı Macar Ovası’na yerleştirir, bkz. *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, s. 37b. Davud, Kral Sigismund’dan Csanád bölgesinde (günümüzde Segedin civarı) iki köyü armağan olarak almıştır. Bunun için bkz. Báth-Monostor evrakı).

¹² Budin’deki bu ev hakkında krş. F. Salamon, “A török Császár Leányának Pesti Háza”, *Budapest Története*, c. 3, Budapeşte 1885, s. 246-256 (Budapeşte’den L. Feketen’in

imparatoru” olarak geçen ve Murad zannedilen kişi, 1432 yılını yaşamamış gibi görünmektedir. Ne zaman ve nerede öldüğü bugün de bilinmemektedir. Belki de babası Savcı’yla birlikte kör edilmiş olması, onu himaye eden imparatorun geniş siyasî planlarını gerçekleştirmesi açısından elverişsiz kılmıştır. Sigismund’un ilgisi daha çok ikinci oğlu Davud Çelebi’ye yönelmiştir; aşağıdaki sayfalarda onun karmaşık hayatı olabildiğince açıklığa kavuşturulacaktır. İlk oğul Orhan Çelebi’nin akıbeti ise hâlâ aydınlatılmaya muhtaçtır. Eğer gerçekten 1496’da ölmüşse¹³, 1453’te İstanbul surlarında Osmanlı askerlerine karşı savaşırken hayatını kaybeden Osmanlı şehzadesi Orhan ile aynı kişi olamaz. Dukas’a göre bu Orhan, keşiş kılığına girerek bir gemiyle kaçmış, fakat Grek yoldaşlarından biri tarafından ele verilmiş ve gemi kaptanı tarafından başı vurulmuştur. Bizans kronikleri bu Orhan hakkında pek çok şey aktarsa da kimliği hâlâ belirsizdir. Chalkokandyles’in* onun Süleyman’ın (*Μουσουλάνος/ Mousoulanos*) torunu olduğunu bildirmesi de kesinlik arz etmez¹⁴. Kesin olan tek şey, bizim Orhan’ın kardeşinin aksine Macaristan’da hiçbir rol oynamadığı ve eğer gerçekten 1496’da öldüyse hayatı boyunca arka planda kaldığıdır. Katharina’nın ise iki evlilik yaptığı bilinmektedir. Önce János Hunyadi’nin yakın adamı (*familiaris*) olan Paul Török von Salgó ile, ardından Detrik (*Detre, Dietrich*) Cselley ile evlenmiştir. Bu iki kişi de tanınmış Macar soylularındandır. Çocuklarından yalnızca ikinci evlilikten olan János’un (Johann) varlığı belgelenmiştir; Liptov bölgesinde toprak sahibi olduğu bilinmektedir¹⁵. Katharina, annesi Agnes

nazik bildirimi). Ev, Sigismund ve Kral Albrecht tarafından belirtilen yerde (krş. burada dipnot 15) “*circa aquas calida inferiores*” şartıyla ömür boyu bağışlanmıştır, bkz. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, s. 38b. Katharina’nın ölümünden sonra bu taş evin mülkiyeti üzerine aile içinde bir anlaşmazlık çıkmıştır.

¹³ En azından Macar kaynaklarına göre böyledir, krş. Hazai Okmánytár (haz.), *Codex diplomaticus patrius*, c 1, Győr 1865, s. 375, 380, 389, 392; ayrıca krş. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, s. 38a.

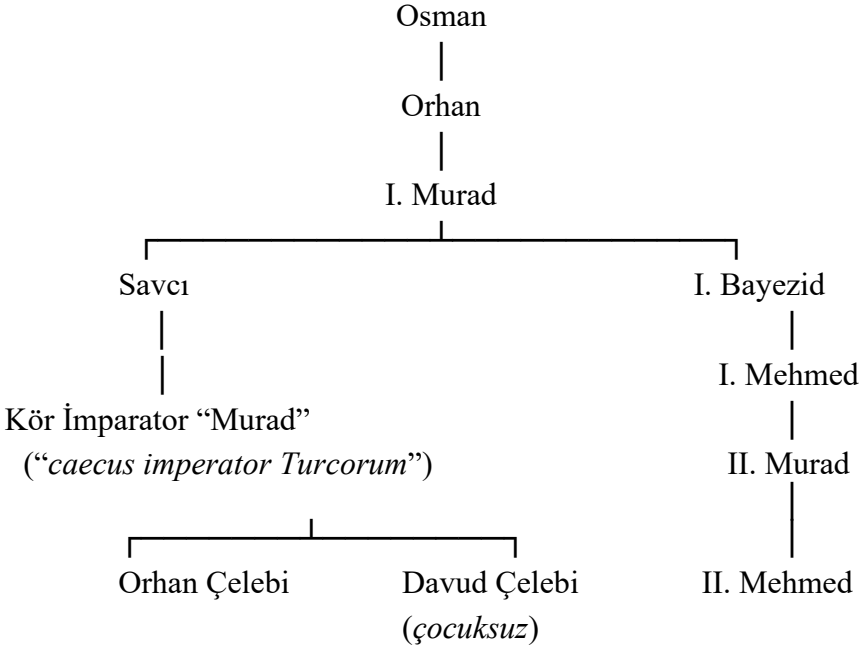
* Laonikos Chalkokondyles (ö. 1470’ten önce), 15. yüzyıl Bizans tarihçisi (Ç.N.).

¹⁴ Krş. Bonner baskısı (1843), s. 363, 8; Budapeşte baskısı için bkz. E. Darkó, c. 2, s. 131, 18. Bu soy zincirini Gyula Miskolczi de, *Hadttörténelmi Közlemények*, c. 14, Budapeşte 1913, s. 576’da benimser.

¹⁵ *Codex Diplomaticus Patrius*, c. 1, 1865, s. 380’deki soyağacına göre. C. Jireček farklı bir görüştedir (*Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, I, s. 375). Burada: “*generosa domina Katharina Illustris condam Morath beeg Imperatoris Thurcorum de*

ile bir dönem kendi evlerinde Budin’de yaşamıştır. Agnes’in soyadı şimdiye dek bilinmemektedir. Bu evin tarihini Franz Salomon (1825-1892) iştiyakla takip etmiştir¹⁶.

Soy Ağacı:

“Kör İmparator”un bir Hristiyan ve muhtemelen bir Macar olan Agnes adlı bir kadınla evli olması gerçeğinden, onun yaşı hakkında bazı sonuçlara varmak mümkündür. Eğer daha çocukken batıya sürülmemişse, onun Osmanlı taht kavgalarının yaşandığı, 1402 Ankara Savaşı sonrasında ortaya çıkan Fetret Devri’nde oraya gitmiş olması muhtemeldir. O dönemde eski Osmanlı devleti tamamen çözülme halindeydi. Gerçek veya sahte taht adayları için, Batı’daki rakiplerin yardımıyla planlarını gerçekleştirebilecekleri bir daha ele geçmeyecek bir fırsat doğmuştu. Bu bağlamda, Kayzer Sigismund’un tahta çıkışından (1411) kısa bir süre sonra bu Osmanlı tahtında hak iddia edenin

domo Othmanorum fratris (!) filia” ifadesi yer alır (“*Asil hanımefendi Katharina, Osmanlı hanedanından Türklerin imparatoru merhum Murad Beğ’in kardeşinin (!) kızı*” Ç.N.). Buradaki “fratris” (“kardeşinin” Ç.N.) kelimesi ya yanlış okunmuş yahut yanlış yazılmış olmalıdır; aksi halde Murad Beğ’in, Sultan II. Murad’ın kardeşi olması gerekirdi ki, bu hem isim aynılığı hem de kronolojik nedenlerle olanaksızdır.

¹⁶ Krş. yukarıda dipnot 14.

Macaristan'da ortaya çıktığı, orada destek bulduğu ve muhtemelen varlıklı bir soylu kadınla evlendiği varsayılabilir. Bu durumda, üç çocuğun da 1415-1420 yılları arasında dünyaya gelmiş olması gerekir. Onun yaklaşık 1432 yılındaki ölümü sırasında “Kör Murad”ın yaşı yaklaşık 50 ila 55 arasında olmalıdır. Babası hayattayken ikinci oğul olan Davud Çelebi, görünüşe göre herhangi bir şekilde öne çıkmamıştır. Onunla ilk kez 1432 yılı civarında karşılaşırız. Bu sırada Eflak Prensi Alexandru*, onu Macar Kralı'na, yani Kayzer Sigismund'a içtenlikle tavsiye etmiştir. Anlaşılan Davud Çelebi, Türklere karşı planlanan büyük intikam seferi çerçevesinde Osmanlı tahtına aday olarak hesaba katıldı¹⁷. O dönemde, N. Jorga'nın ifade ettiği gibi¹⁸, I. Sigismund “birçok Balkan hanedanının taht müddeini imparatorluk kartalının kanatları altında toplamıştı”. 1436 ilkbaharında Davud Çelebi, kuzey Dalmaçya'daki Zengg kasabasında (İtalyanca *Segna*, Hırvatça *Senj*¹⁹) ortaya çıktı. Buranın yerel yetkilileri ona Arnavutluk'a deniz yoluyla ulaşma imkânı sağladılar. Ragusa (Dubrovnik) ise, komşusu Türklere duyduğu korkudan ötürü, onu şehir surlarının içine almayı reddetmişti. Kayzer, Davud Çelebi'yi Ragusa üzerinden “Arnavutluk tarafına” göndermek niyetindeydi²⁰. N. Jorga'nın kullandığı belgelerde Davud Çelebi “*signor Zelapia (= Çelebi), fo fiolo del imperator turcho orbato*”^{**} olarak anılmaktadır. Başka bir belgede ise kendisinden “*Zelapiam, natum imperatoris ceci Theucrorum*”^{***} olarak söz edilir²¹. Bu maceraperest

* 1431-1436 yılları arasında Eflak voyvodası ve sadık bir Osmanlı tâbii olan I. Alexandru Aldea (1397-1436) (Ç.N.).

¹⁷ N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 384. Ayrıca krş. Jireček, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, s. 37b; Ion Bogdan, *Documente Privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în Secolul XV și XVI*, c. 1, 1413-1508), Bükreş 1905, Belge No. 30, s. 49 vd., s. 52 vd.. 1432 yılında Mircea cel Bătrân'ın oğlu Eflak Voyvodası Alexandru, Temeşvar Komutanı Stephan Rozgonyi'ye “cesar Calapia”ya yönelik umutlarını yazmıştır.

¹⁸ Krş. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 384.

¹⁹ Krş. N. Jorga, *Notes et Extraits*, c. 2, s. 336 vd.; ayrıca bkz. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 385.

²⁰ Krş. N. Jorga, *Notes et extraits*, c. 2, s. 336. İnalıcık'a göre bu kişi, 1435'te Osmanlı saltanat iddiacısı Kosova'da idam edilen Şehzade Yakub'un oğlu Davud Çelebi'dir, krş. Halil İnalıcık, “Murad II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul2020, s. 167 (Ç.N.).

^{**} “gözleri görmeyen Türk imparatorunun oğlu” (Ç.N.).

^{***} “kör Türklerin imparatorunun oğlu Zelapia” (Ç.N.).

²¹ Krş. N. Jorga, *Notes et Extraits*, c. 2, s. 336.

sonraki yıllarda²² Arnavutluk'ta ve muhtemelen Yunanistan'da²³ bulunmuş olmalıdır. Davud Çelebi 1441 yılında tekrar Dalmaçya'da ortaya çıkar; üstelik bu defa kendisine kapısını açan Ragusa ve Sebenico (Hırvatça *Šibenik*) şehirlerinde görülür. Bu şehirlerdeki niyetleri tam olarak anlaşılamamıştır²⁴. N. Jorga'nın düz bir yaklaşımla yorumladığı gibi²⁵ burada “şansını kendi elleriyle denemiş” olması, en iyi ihtimalle bir varsayımdır.

1445 yılında, Davud Çelebi'nin hayatında neredeyse belirleyici bir dönüm noktası gerçekleşecekti. O sırada bir Tuna filosu, Varna'daki korkunç yenilgiden sonra Karadeniz'e açılarak tehdit altındaki Bizans başkenti Konstantinopolis'e yardım etmek üzere yola çıkmıştı. Davud Çelebi, yedi gemiden oluşan bu filonun bir gemisine, “Turchia”nın* (Anadolu) müstakbel hükümdarı olarak bindirilmişti. Filoya komuta eden kişi, Burgonya seferberlik birliklerinin kumandanı Walerand de Wavrin idi. Bu maceralı seferi bizzat kaleme almıştır²⁶ ve bu kaynaktan, söz konusu başarısız girişimde Davud'un rolüne dair bilgiler de bu kaynaktan

²² 1439 yılına ilişkin olarak L. Fekete (Budapeşte), beni nâzik bir şekilde şu kaynağa yönlendirdi: E. Kammerer, *A Zichy és Vasonközi Gróf Zichy Család Idősb Ágának Okmánytára*, c. 8, Budapeşte 1895, s. 671-672 ve c. 9, Budapeşte 1899, s. 1. Burada “Chalapia David” Türk kayzeri olarak anılır. İkinci belgede David kendini “Nos David filius Chalapie” diye tanıtır (“Biz, Çelebi'nin oğlu Davud” Ç.N.). Yazma muhtemelen Davud Çelebi'nin el yazısı değildir. Ne yazık ki kırmızı mumdan yapılmış mühür artık okunamaz durumdadır.

²³ Görünüşe göre Davud Çelebi 1433'te İmparator Sigismund tarafından Yanya ve Arta'nın despotu olarak atanan “Kyr Manoli” Memnon Tocco ile temas kurmuştur. İmparator bu kişiyi de Osmanlılara karşı planlarında kullanmak istemiştir, krş. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 384.

²⁴ N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 385; ayrıca bkz. N. Jorga, *Notes et Extraits*, c. 3, Paris 1902, s. 73, 19 Ağustos 1441 tarihli belge. 1441'in yaz aylarında Ragusalılar Hersek Hükümdarı Stjepan aracılığıyla, onun yanındaki Türk'ü 300 duka ile “devletlerinin hayrı için” satın almaya çalışmışlardır. Ancak “Theucer Chalapia”, daha önce Ragusa'dan bazı taleplerde bulunmuşsa da reddedilmiş idi, krş. N. Jorga, *Notes et extraits*, c. 2, Paris 1899, s. 384, dipnot 1. Olayların arkasındaki gerçek vaziyetin, Jorga'nın başvurduğu kaynakların ötesine geçilerek açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

²⁵ N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 386.

* “Türkiye” (Ç.N.).

²⁶ Krş. N. Jorga, *La Campagne des Croisés sur le Danube (1445)*, Paris 1927, *Engheinens Chroniques d'Angleterre* isimli eserin (1859) ikinci cildinden alınma (s. 12-162).

elde edilmektedir²⁷. Davud Çelebi, muhtemelen çok geçmeden Batı'ya dönmüş ve daha 1 Eylül 1447 tarihinde Ragusalılar, Macar naibi János Hunyadi'ye gönderdikleri raporda, “Saugevicus Teucer”, yani yalnızca Davud Çelebi olarak yorumlanabilecek Türk Saudžević adlı kişinin Korfu adasına²⁸ sığınmış olduğunu ve orada “o bölgenin despotlarının himayesiyle” yaşadığını bildirmişlerdir. Ragusalılar birkaç ay önce Rogati Sigismund de Gozze'yi bir elçilik heyetiyle birlikte “Saugevich dominus Teucer”e* göndermişti²⁹. Bu kişi en geç haziran ayında Korfu'dan ayrılmış ve 30 kişilik gösterişli heyetiyle birlikte bir Yunan gemisiyle Ragusa üzerinden Spalato'ya (Split), oradan da kara yoluyla Macaristan'a devam etmiş olmalıdır³⁰. Ancak aynı yılın sonbaharında, Chalkokondyles'in belirttiğine göre “Saouze (Savcı) olarak bilinen, Murad'ın oğlu”, Kosova Ovası'nda kumandan János Hunyadi kampında bulunuyordu³¹. O sıralarda Hunyadi, muzaffer Osmanlı ordusundan kaçmayı başarmış ve kuzeye yönelmiş olmalıdır. Burada Hunyadi'ye, Sultan II. Murad'a otağında bir sürpriz baskın düzenlemesi tavsiyesinde bulunduğu rivayet edilir. Bundan sonra yaptıklarına dair yeniden belirsizlikler söz konusudur. Ancak Ekim 1453'te Aragon Kralı I. Alfonso'nun mali desteğini sağladığı belgelenmiştir³². 1 Ekim 1453 tarihli kraliyet fermanıyla kendisine “en lo camp prope Sancto Johanne de Lincarico”, yani Papalık Devleti sınırındaki San Giovanni Incarico civarında, “doni de manament” yani iâşe masrafları için makbuz (apoca) karşılığında 150 dukalık (“duchatz”, yani “ducati currentes”**, Alfonsini) bir ödeme yapılmıştır. Birkaç hafta sonra, 24 Ekim 1453'te aynı şekilde kralî talimatla kendisine iâşe masrafları için Fontana kalesinde (Fontana

²⁷ Belki de bu sırada kardeşi Orhan Çelebi de Bizans'a sığınmıştı. Yahut Walerand de Wavrin'in anlatısındaki Davud Çelebi ile aynı kişi olabilir mi? Davud Çelebi'nin bazı kaynaklarda Mora'da olduğu da belirtilmiştir; orada Rumlar kendisini “bir süreliğine” ağırlamıştır, krş. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 411.

²⁸ Krş. J. Gelcich ve L. Thalloczy, *Diplomatarium Relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapeşte 1887, s. 467; ayrıca bkz. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. 1, s. 411 vd.

* “Türk Savcı Beğ/Efendi” (Ç.N.).

²⁹ Krş. N. Jorga, *Notes et extraits*, c. 2, s. 423, dipnot 3.

³⁰ Krş. N. Jorga, *Notes et extraits*, c. 2, s. 427.

³¹ Krş. yukarıda dipnot 14 ve N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300-1451*, c. 1, s. 414.

³² Krş. N. Jorga, *Notes et Extraits*, c. 2, s. 52-54 (Cedole di Tesoreria 1453).

** “Yürürlükteki duka” (Ç.N.).

Liri, muhtemelen Arce) 110 Venedik dukası daha ödenmiştir. Alıcı bir keresinde “*Davit parent del Gran-Turch*”, başka sefer ise “*David Christia, parent del Gran-Turch*” olarak anılır*. “Büyük Türk” denildiğinde aslında sadece Fatih Sultan Mehmed anlaşılabilir. Davud Çelebi’nin, “*Habeteur etiam de partibus Italicis...*”** ifadesinden yola çıkılarak, daha o zamanlarda İtalya’dan bağışlar almış olduğu varsayımına ulaşılabilir. İstanbul’un 1453 Mayıs ayının sonunda II. Mehmed’in eline geçmesiyle birlikte Davud Çelebi’nin yıldızı da aynı yılın son günlerinde tamamen sönmüştür.

Şanslı bir tesadüf sayesinde, bu sıra dışı Osmanlı şehzadesinin son günlerine ilişkin süregelen belirsizlik aydınlanabilmiştir. 17 Ekim 1955’te, Sacile (Friuli) Katedrali’nin iç avlusunda, girişin sağ tarafında, oldukça yüksek bir noktada bulunan, rehberin ifadesiyle³³ şu bilgiyi içeren aşınmış bir mezar taşına rastladım: “David (1454), Türk sultanı II. Murad’ın oğlu, babasından kaçarak ve irtidat ederek Hristiyanlığa geçtiği için bu anıta lâyük görülmüştür.” Şimdiye kadar zikredilenlere göre, tüm bu bilgilerin yalnızca David adına yapılan bir incelemeye dayalı olup olmadığına bakılmaksızın, geçerliliği kabul edilmelidir. Mezar taşının yanında yer alan yazıtlı, Sacile Katedrali’nde medfun olan kişinin, “kör Türk imparatorunun oğlu”ndan başkası olmadığına dair kuşku bırakmaz; zaten vasiyetnamede de kendisini açıkça bu şekilde nitelendirmiştir. Aşağıda, Udine Halk Kütüphanesi’nde (Biblioteca Comunale Vincenzo Joppi)³⁴ istinsahı bulunan vasiyetnamenin orijinal

* “Büyük Türk’ün oğlu Davud” ve “Büyük Türk’ün oğlu Hristiyan Davud” (Ç.N.).

** “*İtalyan bölgelerinden de mal mülk edinmişti...*” (Ç.N.).

³³ Krş. örneğin *Touring Club Italiano* tarafından yayımlanan *Guida d’Italia, Venezia Giulia* cildi (Milano 1934/1954 yeniden baskısı), s. 81. Yukarıdaki alıntı buradandır.

³⁴ Bu istinsahların, yani hem vasiyetnamenin hem de Venedik Doğu Francesco Foscari’nin mektubunun kopyalarını tarafıma ulaştırarak varlıklarından haberdar olmamı sağlayan Sacile Belediye Arşivi’nin eski sekreteri Giuseppe Marchesini’ye (Venedik) şükran borcumu ifade ederim. Marchesini, *Annali Sacilesi* adlı geniş kapsamlı çalışmasını yayıma hazırlamaktadır. Maalesef vasiyetnamenin Udine şehir kütüphanesindeki künyesini veremedi (Ciconi tasnifi mi? Ovio tasnifi mi?). Bu sebeple, bana ulaştırılan kopyaları Udine’deki nüshalarla karşılaştırma imkânım olmadı. Cav. G. Marchesini’nin dikkatimi çektiği Giovanni Niccolò Doglioni, *Compendio Historico Universale di Tutte le Cose Notabili usw.*, Venedik 1622, s. 415 IV. Bölümde vasiyetname zikredilir: “*Nella Cancelleria della città di Sacile si trova memoria di un testamento fatto l’anno 1453 da David figliuolo del potentissimo Ammurate Imperatore*

metni yer almaktadır* :

“Mesih İsa’nın adıyla, âmin. Kurtarıcımızın doğumundan itibaren 1453 yılı, ikinci indiksiyon’da** , Aralık ayının sonundan önceki gününde, Sacile’de, Contrata Stupae’de ikamet eden Sacile vatandaşı Ser Periculus’un zevcesi Katharina Hanımefendinin evinde –ki aşağıda adı geçen vasiyetçi burada ikamet etmekteydi– hazır bulunan tanıklar şunlardı: merhum Ser Antoni’nin oğlu Thobia, merhum Usta Paulus’un oğlu marangoz Antonio, merhum Daniel’in oğlu Ser Michael de Orzalis, merhum Ser Mattheus Fantolini’nin oğlu Almerico, merhum Ser Antonius’un oğlu Zanmartino, Joanne Farina ve Topholus’un oğlu Antonio de Ronchis. Bu şahısların hepsi Sacile’de mukim olup işbu vasiyet için davet edilmiş ve aşağıda adı geçen vasiyetçinin bizzat kendi ağzından beyanıyla tanıklığa çağırılmışlardır.

İşte burada, yüce bey David, merhum yüce Türk İmparatoru Hacmereth’in³⁵ oğlu, Tanrı’nın lütfuyla görme, akıl, bilinç, iştme ve idrak bakımından sağlıklı, bedenlen hasta olmasına rağmen ölüm tehlikesinden korkarak ve vasiyetsiz ölmeyi istemeyerek, mal varlığının tasarrufunu aşağıda açıklanacak şekilde yapmak istemiştir. Bu tasarruf, Sacile sakinlerinden ve onun yeminli tercümanı olan Joannes Ungarus vasıtasıyla bana, notere ve

de Turchi, che sendo fuggito la crudeltà Ottomana, et essendo divenuto Christiano qui venne a morte usw. usw.”. Türkçe karşılığı şu şekildedir: “Sacile Kançılıyasında, Türklerin güçlü imparatoru Murad’ın oğlu Davud tarafından 1453 yılında yapılmış bir vasiyete dair bir kayıt bulunmaktadır; ki kendisi Osmanlı zulmünden kaçarak Hristiyan olmuş ve burada ölmüştür.” (Ç.N.).

* Bu zorlu Latince metnin Türkçeye çevirisinde değerli yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Claudia Römer (Viyana) Hocama teşekkür ederim (Ç.N.).

** *Indictio*, yani mâli dönem, Roma İmparatorluğu’nda vergi hesaplamak amacıyla kullanılan bir 15 yıllık döngüdür. Her yıl, bu döngü içinde 1’den 15’e kadar numaralandırılır. Bu sistem Orta Çağ boyunca belgelerde vergi yılını belirtmek için kullanılmıştır (Ç.N.).

³⁵ Vasiyetnamede vasiyetçinin babası, Türklerin sâbık imparatoru “Hacmereth” şeklinde zikrediliyor. Ben, bozularak yazıldığı kuşkusuz olan bu ismi “vak” veya “uak Morath”, yani “kör” (Macarca *vak*, kör) şeklinde çözümlemeyi teklif ediyorum. Bu yanlışlık, Sacile vatandaşı Macar János’un (Johannes Ungarus) kusurlu istinsahından ileri gelmiş olmalıdır. Dolayısıyla Latince metnin orijinalinde “Hacmorath” yerine “Uacmorath” yazılı olsa gerektir.

kâtipliğe, Macar diliyle iletilmiştir.

*İlk olarak, eğer bir şekilde ölüm gerçekleşirse, ruhunu Yüce Yaratıcı'ya tevdi ettiğini, bedeninin ise Sacile'deki Aziz Nikolaus Kilisesi'nde onurla, kendi harcamalarıyla ve aşağıda adı geçen hizmetkârlarının –Arnavut Valms (?)³⁶, Macar Stephanus ve Georgius– uygun göreceği şekilde sadakalarla birlikte defnedilmesini istediğini beyan etti. Sahip olduğu diğer tüm taşınır ve taşınmaz, mevcut ve gelecekteki mal varlığına mirasçı olarak annesi ...³⁷ Hanımefendi ile zevcesi Katharina Hanımefendiye atadı. Sacile'de kendi yanında bulunan malların yukarıda adı geçenlere verilmesini emrederek, bu tasarrufun kendi son arzusu olduğunu, vasiyetname hukuku kapsamında geçerli olmasını istediğini, eğer vasiyetname hukuku bakımından geçerli sayılmazsa, en azından kodisil hukukuna * ya da herhangi başka bir son irade biçimi çerçevesinde geçerli olmasını istediğini beyan etti; nasıl daha geçerli olacaksa öyle.*

*Aşağıda yazılı eşyalar, (eski Türk, şimdiki Hristiyan) yüce bey David'in hizmetkârlarının nezaretinde bulunmuş olup yukarıda adı geçen saygıdeğer Sacile Podestası ** ve Komutanı tarafından envantere geçirilmiştir. Bu işlem, Sacile papazı Papaz Laurentio, Papaz Daniel, Jacobo de Cortona, Ser Hector de Galvagnis ve Ser Nicolaus de Ottoboni'nin, yukarıda bahsi geçen evde tanık olarak hazır bulunmalarıyla, ikinci mâlî dönemin 13 Ocak günü gerçekleştirilmiştir.*

³⁶ Valms ismi, yüksek olasılıkla Valus veya Valius vb. şeklinde okunmalıdır.

³⁷ İsim, istinsahta açıkça okunmuyor, fakat Agnesan olmalı.

* “Kodisiller hukuku” (Lat. *ius codicillorum*), Roma hukukundan gelen ve Orta Çağ boyunca da kullanılan bir düzenleme olup bir kişinin vasiyetnameye ek veya tamamlayıcı nitelikteki yazılı son irade beyanına dayanarak, mallarının ya da isteklerinin geçerli olmasını sağlamak için başvurduğu yasal bir yoldur (Ç.N.).

** *Podestà*, İtalyan şehir devletlerinde genellikle dışarıdan atanan, tarafsız olması beklenen, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduran en yüksek memurdur. Sacile, uzun süre Venedik'in egemenliği altında bulunduğu için burada görev yapan podestâlar da genellikle Venedikli asilzadelerden seçilmiştir. Hatta Bizans devrinde de İstanbul'da “podesta” adında bir Venedikli bulunmakta idi ve Galata'da bir sarayı mevcuttu. Bu sarayın önemli bir kısmı hala ayaktadır (Ç.N.)

- İlk olarak, Türk usulüne göre işlenmiş kadife bir börk
- Ayrıca, yeşil ipekten çift yüzlü bir kumaş (*duplois*³⁸)
- Ayrıca, Türk tarzında dikilmiş ‘*melium*’ denilen bir keten kumaş
- Ayrıca, yeşil kumaştan bir *mostavalerio*³⁹ pelerini
- Ayrıca, *mostavalerio* kumaşından bir pelerin
- Ayrıca, mavi *zambelloto* kumaşından bir börk
- Ayrıca, bir gömlek ve bir *zenabulla*⁴⁰
- Ayrıca, koyu kırmızı ince ipekli (*zentanini*⁴¹) ve işlemeli bir giysi
- Ayrıca, 25,75 arşın uzunluğunda işlemeli kırmızı kumaş
- Ayrıca, yaklaşık 15 arşın düz kırmızı kumaş
- Ayrıca, bir eğri kılıç
- Ayrıca, yirmi adet *Alfonsini*⁴² altını
- Ayrıca, otuz bir Venedik dukası
- Ayrıca, altmış florin
- Ayrıca, iki halı
- Ayrıca, bir gümüş mühür
- Ayrıca, bir deri valiz
- Ayrıca, eyerleri ve takımlarıyla birlikte beş at

³⁸ Bu kelime muhtemelen *doplis*, yani *doppio* (İtalyanca “çift”) anlamındadır. Bana Delio Cantimori’nin (Floransa) söylediğine göre, “*tessuto bianco a opere di cui son fatte tovaglie, tovagliolo*” (“*masa örtüsü ve peçete yapmakta kullanılan beyaz desenli kumaş*” Ç.N.) anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla “*tessuto operato e a doppia faccia*” demektir (“*desenli ve çift yüzlü dokuma kumaş*” Ç.N.).

³⁹ *Mostavallerio*: bilmediğim bir kumaş cinsi.

⁴⁰ *Zenabulla*: bilmediğim bir ifade.

⁴¹ *Zentanini*: şüphesiz *zendadini*; *zendadino*, yani *zendado* kelimesinin çoğuludur. Almanca *Zendeltaffet* (bir tür ipek veya yarı ipek kumaş çeşididir Ç.N.).

⁴² *Artrusini*: Yalnızca *Alfonsini*, yani Aragon Kralı I. Alfonso tarafından bastırılan altın paraları ifade edebilir. Arkadaşım T. Bertelè (Verona), bu paralarla ilgili başka yazımları da aktarmıştır: *anfruxini*, *anfrussini*, *anfusini*, *anfrosini*. Bu altın paralar kendisine 1453 sonbaharında Aragon Kralı I. Alfonso’nun verdiği hediyelerden olmalıdır (bkz. yukarıda dipnot 32).

Bu mallar, 25 Ocak günü Sacile Kançılaryası'nda, mezkûr Papaz Laurentio, Andrea Maserata de Conegliano, Sacile sakini Joannes Ungarus ve birçok başka tanığın huzurunda, mezkûr Sacile Podestâsı ve Komutanı tarafından, mezkûr ayın 22'si tarihli Venedik Dükâlığı'na ait yazılı bir belgeye istinaden, yukarıda adı geçen vasiyetçinin iradesine uygun olarak mezkûr hizmetkârlara teslim edilmiştir; yani, yirmi adet Alfonsini altını ve elli yedi Venedik dukası ile birlikte florin paralar. Geriye kalan miktar ise mezkûr vasiyetçinin cenaze masrafları, sadakalar ve atlarla ilgili harcamalar gibi çeşitli giderler için mezkûr hizmetkârlar tarafından harcanmış ve dağıtılmıştır. Ayrıca, Venedik'e yolculuk ve diğer küçük harcamalar için toplam 34 dukalık bir gider söz konusu olmuştur. Son olarak, mezkûr David Bey'in defnedildiği kiliseye, onun ruhu için, hizmetkârları tarafından bir at bağışlanmıştır.”

Mezar yazıtının verdiği bilgiyle 30 Aralık (Pazartesi) 1453 tarihli son arzusu –ki bu tarih, Davud Çelebi'nin ölüm tarihiyle örtüşmektedir– bize bu maceralı adamın hüznünlü son günlerine dair oldukça açık bir tablo sunmaktadır. Söz konusu kişi, Sacile'de bir kadın yurttaşın evinde kirada yaşıyordu ve yanında bir Arnavut ile iki Macar vardı. Beş atı ve son derece mütevazı ölçülerde nakit birikimi vardı. Ardında bıraktıkları arasında figürlü süslemelere sahip Türk tarzı bir başlık (*berretta*, yani takke veya şapka), ayrıca bir eğri kılıç (*scimitar*) dikkat çekmekteydi. Bununla birlikte listelenen miras esasen fakirceydi, vasiyetnamede zikredilen nakit para miktarı ise büsbütün zayıf. Asıl varisler annesi ve kız kardeşi olarak belirtilmiş, kardeşi Orhan'dan ise hiçbir şekilde bahsedilmemiştir. Bu durum ya onun gerçekten hayatta olmadığını yahut mirastan mahrum bırakıldığını düşündürebilir. Miras bırakan, şüpheye yer vermeyecek biçimde Hristiyanı; belki daha önceden Müslümanı (“olım Turcha, ad presens Christianus”^{*}), bu da onun Sacile'deki katedral kilisesine defnedilmesini açıklamaktadır. Oradaki mezar yazıtından geriye üç ayrı taslak kalmıştır, böylece, metnin bozulmuşluğuna rağmen özgün biçimi yeniden oluşturulabilir gibi görünmektedir. Yazıt metni şöyledir:

^{*} “önce Türk, şimdi Hristiyan” (Ç.N.).

[David Amurati] II TVRCHARVM / [imperatoris filius] SVMMI
DEI BEN[i-/gnitate inter cat] HOLICOS RECE-[ptus hic situs]
ESt. TESTAMENTO / [enim (quod appul)]D PVBLICA MONV
/ [menta servat]VR) DEVOTISS (imus) MAE / [stati numini]
Q(ue) EIVS MONENS (sol) SIC / [mandavit. Anno dn] I
MCCCCLIV III / [kal]. IAN.

David = Davud, burada açıkça Türklerin imparatoru II. Murad'ın oğlu olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu iddianın gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Bahsi geçen kişinin Friuli bölgesindeki bu küçük kasabada kendisini mi bu soya isnat ettiği yoksa mezar yazıtını yazanın mı onu üç farklı versiyonda da⁴³ II. Murad'ın oğlu olarak takdim ettiği konusunda kesin bir yargıya varmak oldukça zordur.

Söz konusu vasiyetnamenin yerine getirilmesi bazı engellerle karşılaşmış görünmektedir. Zira 22 Ocak 1454 tarihinde Venedik Doçu Francesco Foscari (1423-1457), Sacile Podestası Ser Andrea Bembo'yu vasiyetin yürürlüğe konulması için açıkça görevlendirmiştir:

“Franciscus Foscari, Tanrı'nın lütfuyla Venedik Doçu, Sacile Podestası ve Komutanı soylu ve bilge Viro Andrea Bembo'ya, selam ve sevgiyle birlikte saygılarını iletir. - Yakın zamanda bize yazdığın ve ulaştırılan, David'e ait olup Theuceri adıyla da bilinen merhumun mallarına dair meseleler ile ilgili olarak kaleme aldıkların anlaşılmıştır. Bu kişinin Sacile'de, 1453 yılında kaleme aldığı ve senin aşağıda yer alan mektubunla bize sunduğun vasiyetnamenin bir nüshası görülmüştür. Bu vasiyetnamede kendisi, annesini ve kız kardeşini tüm mallarının varisleri olarak tayin etmiş ve bu malların, hizmetinde bulunan kimselere tevdi edilmesini emretmiştir... Söz konusu David'in belirttiği şekle göre bu malların söz konusu hizmetkârlarına teslim edilmesi gerekmektedir. Bizim kararlılıkla niyetimiz, bu vasiyetnamenin ve onun son arzusunun aynen yerine getirilmesidir. Son günlerde size yazdığımız önceki mektuplarda farklı bir şey söylenmiş olsa bile, bunlar dikkate alınmasın, bu vasiyetname geçerlidir.

⁴³ Sacile şehir arşivinde saklanan -yazı biçiminden hareket edildiğinde eşzamanlı yazılmış olmalarının imkânsızlığı açık olan- üç nüshaya dair bilgiyi, Cav. Gius Marchesini'nin (Venedik) yardımseverliğine borçluyum. Büyük oranda tahrip olmuş yazıttan geriye kalanlar sayesinde orijinal metin açıkça tespit edilebilmektedir.

Venedik Sarayı, 22 Ocak 2. mâli dönem 1453⁴⁴.

Soylu ve bilge Andrea Bembo, Sacile Podestàsı ve Komutanı.”

Böylece, en azından ana hatlarıyla, muhtemelen kısa bir hayat sürmüş⁴⁵ genç Davud Çelebi’nin hikâyesi çizilebilir. Belki daha sonraki araştırmalar, onun tuhaf bir şekilde “Kör İmparator Murad” ve onun oğlu David olarak tasvir edilmesine dair daha fazla bilgi sunabilecektir. En sonunda Polonya kaynakları bu konuda bir katkı sağlayabilir. Bugün artık kesin kanaatim odur ki, Jan Długosz ve akabinde Stephan Katona tarafından zikredilen⁴⁶, sahte Düzmece Mustafa’nın) Hristiyanlığa geçmiş bir oğlu olarak tanıtılan Davud yahut David, bizim Davud Çelebi’den başkası değildir⁴⁷. Bu şahıs Lehistan ve Macaristan’da bulunmuş, Leh Kralı II. Kasimir’i (1445-1492)* Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi düzenlemeye teşvik namına akla gelebilecek her türlü çabayı beyhude yere göstermiştir. Böylece, 15. yüzyılda Batı saraylarında dolaşan ve zaman zaman ütöpik amaçlarla kullanılan, kimi zaman da suistimal edilen Osmanlı hanedanına mensup soylu maceraperestlerin ve taht taliplerinin sayısı bir eksilmiş olurdu. Bu serüvenler dizisi, muhtemelen ancak 17. yüzyılda, şu garip “Sultan Yahya”⁴⁸ ile kesin biçimde sona erdi. Onun Hristiyan soyunun izi de Friaul bölgesinde takip edilebilir: 1615 yılında inşa edilen Palmanova Katedrali’nde (Udine’nin 16 km güneyinde), Maurizio adlı kişi son istirahatine defnedilmiştir. Onun mezar yazıtında ise şu gururlu Latince ifadeler yer alır:

*“Filius Jachciae sultani / Qui secundogenitus Mehemetis III
imperatoris / De spe dominii paterni / In expectatione coelestis /
Fuga est sublatus / Et a christianis principibus / Ut princeps*

⁴⁴ Venedik takvimine göre. Venedik’te yeni yıl (kanunen 1797’ye kadar), mart ayının 1. günü ile başlar.

⁴⁵ Davud, eğer 1415’te dünyaya geldiyse, en fazla 37 yaşına ulaşmıştır.

⁴⁶ Krş. Stephan Katona, *Historia artium regni Hungariae, tom. VI, ord. XIII/2*, Pestini 1790, s. 761. Buradaki bilgiler Jan Długosz’a (Johannes Longus, ö. 19.05.1480, Krakau) dayanmaktadır.

⁴⁷ Bkz. Babinger, “Bajeid Osman”, s. 350. Bunun doğrulanması gerekir.

* IV. Kasimir (Kazimir, Casimir), Litvanya büyük dükü (1440-1492) ve Leh kralı (1447-1492) (Ç.N.).

⁴⁸ Krş. Vittorio Catualdi (nam-ı diğer Oscar de Hassek), *Sultan Jahya Della Casa Imperiale Ottomana ed i Suoi Discendenti in Italia*, Triest 1889, ayrıca bkz. Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk*, Liverpool 1954, s. 220.

*inscriptus / Armis eorum ut tribunus militum astitit...”**

Ne “Kör İmparator Murad” ne de oğlu Davud Çelebi, gördüğümüz üzere, Kayzer Sigismund’un Osmanlılarla uzun süren mücadelesinde (1433) mütevazı da olsa herhangi bir rol oynama imkânına kavuşmuştu. Lüksemburg hanedanının son mensubu**, sürekli olarak “kâfirler arasında” sıkışmış kalmıştı; burada hem Husçuları hem de Türkleri kastetmekteydi⁴⁹. Kaldı ki hayatının sonunda, ölüm döşeğindeyken, bilinçsiz bir öfkeyle kutsal topraklara yönelik Haçlı Seferi arzusunu yeniden dile getirdiğinde, bu hayat düşüne ulaşmak için Savcı soyundan gelenlerin desteğini ciddi şekilde kullanmayı umduğu intibası da yoktur. 1429 yılı başlarında Sultan II. Murad ile yapılan ve Alman İmparatorluk Diyeti tutanaklarından⁵⁰ çıkarılabildiği üzere bir tür arkayı sağlama alma işlevi gören ateşkesin, Sigismund’un artık başlıca gücünü Bohemya’daki zındıklarla mücadeleye yöneltme arzusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Sigismund’un Osmanlı tehditlerine karşı birleşik bir Avrupa’yı savaşa sevk etmek için zamanın henüz gelmediğini düşündüğü sonucunu da mümkün kılar. Nitekim Sigismund, 1433 yılının Mayıs sonlarında Roma’da imparatorluk tacını⁵¹ başına henüz geçirmeden önce, dünya gücü hâline gelecek olan Osmanlılar Avrupa topraklarında zaten fazlasıyla kök salmıştı ve Osmanlıların Avrupa’dan atılmasına dair her türlü Batılı beklenti şimdilik boşa çıkmıştı.

* “Sultan Yakub’un oğlu / Sultan III. Mehmed’in ikinci oğlu olan / Babasından kalan iktidar umuduyla / Kut beklerken / Sürgünle alıkonulan / Hristiyan hükümdarlar tarafından / Bir prens olarak kayda geçirilmiş olan / Onların ordularında bir komutan olarak hizmet etmiş olan...” (Ç.N.).

** Kayzer Sigismund (Ç.N.).

⁴⁹ Krş. Gustav Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigismunds Gegen die Werdende Weltmacht der Osmanen 1392-1427*, Gotha 1902, s. 91. - G. Beckmann, hiçbir şekilde “Türklerin kör imparatoru” ve ailesinden söz etmez.

⁵⁰ Krş. Gustav Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigismunds Gegen die Werdende Weltmacht der Osmanen 1392-1427*, s. 96.

⁵¹ Sigismund daha kayzerî tören kıyafetleri içinde, Kasım 1433’te Basel Katedrali’nde, kalabalık ve mutantan bir heyeti huzuruna kabul etmişti; heyetin takdim ettiği zengin hediyelere kendi hediyeleriyle mukabelede bulunmuştu. Ateşkes yenilenmişti, krş. Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 1, Budapeşte 1827, s. 445.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- BABINGER, Franz, “Bajeziđ Osman (Calixtus Ottomanus), ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem-Sultans”, *La Nouvelle Clio*, c. 3, Brüksel 1951, s. 349-388
- BABINGER, Franz, *La Campagne des croisés sur le Danube (1445)*, Paris 1927
- BABINGER, Franz, “Sawdji”, *Enzyklopädie des Islam*, c. 4, Leiden 1934, s. 206.
- BABINGER, Franz, “Zur Lebensgeschichte des Calixtus Ottomanus (Bajeziđ Osman)”, *Kretikà Chronikà*, c. 7, Iraklion 1953, s. 457-461
- BECKMANN, Gustav, *Der Kampf Kaiser Sigismunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen 1392-1427*, Gotha 1902
- BOGDAN, Ion, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV și XVI*, c. 1, Bükreș 1905
- Brachéa Chronika*, haz. C. Amantos, Akademia Athenon Mnemeia tes Ellenikes Istorias, Atina 1932
- CATUALDI, Vittorio, *Sultan Jahya Della Casa Imperiale Ottomana ed i Suoi Discendenti in Italia*, Triest 1889
- Codex Diplomaticus Patrius*, haz. Hazai Okmánytár, c. 1, Györ 1865
- Doglionì, Giovanni Niccolò, *Compendio Historico Universale di Tutte le Cose Notabili usw.*, Venedik 1622
- HAMMER, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 1, Budapeşte 1827
- İNALCIK, Halil, “Murad II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2020, s. 164-172
- HÖFLER, Constantin von, *Die Ära der Bastarden am Schluß des Mittelalters*, Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften, VII. seri, c. 4, Prag 1891
- JAGIĆ, Vatroslav, *Glasnik srpskog uč. društva*, c. 42, Belgrad 1875
- JIREČEK, C. J., *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, c. 4, Viyana 1919
- JORGA, Nicolae, *Notes te Extraits Pour Servir à l’Histoire des Croisades au XV e Siècle*, c. 5, Bükreș 1915

- JORGA, Nicolae, *Notes et Extraits Pour Servir à l'Histoire des Croisades*, c. 2, Paris 1899
- JORGA, Nicolae, *Notes et Extraits Pour Servir à l'Histoire des Croisades*, c. 3, Paris 1902
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1300-1451*, c. 1, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydilli, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017
- KATONA, Stephan, *Historia Artium Regni Hungariae*, tom. VI, ord. XIII/2, Pestini 1790
- MISKOLCZI, Gyula, *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 14, Budapeşte 1913
- SALAMON, F., “A Török Császár Leányának Pesti Háza”, *Budapest Története*, c. 3, Budapeşte 1885, s. 246-256
- THÚRY, J., *Irodalomtörténeti Közlemények*, c. 3, Budapeşte 1893
- THÚRY, J., “Ki volt a vak török czászár?”, *Századok*, c. 27, Budapeşte 1893, s. 839-849
- VAUGHAN, Dorothy M., *Europe and the Turk*, Liverpool 1954

**Duman, Halûk Harun, Türk Savaş Edebiyatı,
Duyap Yayınları, 545 Sayfa, İstanbul 2019,
ISBN: 978-975-8493-07-4**

*Hasan ULUCUTSOY**

Türk tarihine derinlemesine bakıldığında ilk dikkat çeken hususlardan biri savaş maslahatının Türklerin yaşamında kapladığı alanın büyüklüğüdür. Bu yönüyle savaş, geçmişten günümüze, Türklerin kültürüne derinlemesine sinmiş ve yaşamlarının bir parçası olmuştur. Savaşın Türk yaşamında kuvvetle yankılandığı alanlardan birisi de Türk edebiyatıdır. Nitekim Prof. Dr. Halûk Harun Duman, bu olgudan hareketle, *Türk Savaş Edebiyatı* kitabında, Türk savaş edebiyatının İslâmiyet Öncesi Dönemden Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadarki tarihsel serüvenini akıcı bir dille gözler önüne sererek kapsamlı bir dökümünü yapıyor.

Kitabın yazarı Halûk Harun Duman, Türk savaş edebiyatı araştırmaları alanında daha önce çok sayıda kitap, makale ve bildiri kaleme almıştır. *Türk Savaş Edebiyatı* adlı çalışmasında yazar Türk edebiyatının tarihsel gelişimi ışığında türlere ve savaşlara odaklanarak “Türk savaş edebiyatı tarihi”ni kaleme almaktadır. Duman, eserini kaleme alma amacını “Milleti heyecanlandıran, galeyana getiren, savaşanlara cesaret veren, cephe gerisindeki halkın moralini yükselten edebî eserler askerî mühimmat kadar önemlidir.” (s. XIII) görüşüne dayandırmaktadır. Ayrıca savaş edebiyatı ürünlerinin basit birer propaganda aracı olarak görülmesine karşı çıkarak savaş edebiyatının “toplumsal sinir uçlarının harekete geçtiği anda yazılan” ve “duyulan heyecanı edebî yolla yorumlamaya çalışan ürünler”den (s. XIII) oluştuğunu belirtmektedir. Dolayısıyla çalışmanın yapılmasındaki başlıca etmenin; *savaş edebiyatı* kavramına Türk edebiyatı özelinde bir

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü. E-posta: ulucutsoy[at]itu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5332-9166.

Geliş Tarihi /Received: 12.10.2025

Kabul Tarihi /Accepted: 08.12.2025

açıklık getirmek ve Türk savaş edebiyatının başlangıcından günümüze bir panoramasını çizmek olduğu söylenebilir.

Yazarın çalışması boyunca kullandığı kaynaklar birinci elden edebî eserler, ikincil nitelikli araştırmalar, antolojiler, tezler ve süreli yayınlardır. Eserin “Kaynaklar” bölümü (s. 508-533) 26 sayfalık hacmiyle aynı zamanda Türk savaş edebiyatı üzerine bir genel bibliyografya karakteri arz etmektedir. Dolayısıyla eserin “Kaynaklar” bölümü Türk savaş edebiyatı alanında çalışacak araştırmacılar için İngilizce ve Osmanlı Türkçesi kaynakları da içeren bir temel kaynakça mahiyetindedir.

Eser boyunca konu edinilen savaşlar öncelikle siyasî ve askerî gelişmeler ışığında değerlendirilerek ilgili savaşın tarihsel arka planı gözler önüne serilir. Ardından farklı türlerdeki savaş edebiyatı ürünlerinden yapılan alıntılarla Türk toplumunun ilgili savaşı nasıl alımladığı gösterilir. Böylece incelenen savaşların toplumsal yansımaları edebiyatın kendisine özgü olanakları sayesinde özgün verilerle ortaya konur. Dolayısıyla yazarın eser boyunca “savaşları edebiyat merceğinden okumak” şeklinde tanımlayabileceğimiz bir bakış açısıyla hareket ettiği görülmektedir.

Türk Savaş Edebiyatı adlı eser -“Giriş” hariç- toplam 16 bölümden oluşmaktadır. Eserin “Giriş” kısmında (s. 1-11) *savaş edebiyatı* kavramının tanımı yapılarak konuya ilişkin farklı görüşlere yer verilir. Böylelikle kavramın çerçevesi çizilip okur nezdinde somutlaştırılarak Türk savaş edebiyatının tarihsel gelişimine geçilir. İlk bölüm “İslâmiyet Öncesi Türk Savaş Edebiyatı: Destanlar Dönemi” (s. 13-22) şeklinde başlıklandırılmıştır. Bu bölümde, eldeki kısıtlı yazılı veriler ışığında, savaş konusunun İslâm öncesi Türk destanlarındaki ve Orhun Abidelerindeki görünüşleri üzerinde durulmaktadır.

“İslâmiyet Sonrası Türk Savaş Edebiyatı” bölümünde (s. 23-41) Türklerin İslâmiyet’e girişi sonrasında gelişen kahramanlık eksenli gaza anlatıları olan *Cenkname*, *Battalname*, *Danışmendname*, *Saltukname* gibi eserler tanıtılmakta; Türkler tarafından Orta Asya’dan Anadolu’ya getirilen *Dede Korkut* eposu bir savaş edebiyatı ürünü olarak değerlendirilmekte; Osmanlı döneminde yazılı edebiyat bünyesinde gelişen savaş anlatıları olarak gazavatnamelere değinilmektedir. Ayrıca, yakın döneme ait malzemeden hareketle, mehter marşı ve gülbanklarının da savaş edebiyatı doğrultusunda ele alınabileceği belirtilmektedir.

“Türk Tarihine Yön Veren Savaşlar ve Edebiyatları”nda (s. 43-86) Malazgirt zaferi (1071), Balkanların Osmanlı akıncıları tarafından fethi (1300’ler), Niğbolu Savaşı (1396), İstanbul’un fethi (1453), Mercidabık-Ridaniye Seferi (1517), Mohaç Meydan Muharebesi (1526), I. Viyana Kuşatması (1529), Preveze Deniz Zaferi (1538), Sigetvar Seferi (1566), Bağdat Seferi (1638), Girit Muhasarası (1669), II. Viyana Kuşatması (1683), Prut Savaşı (1711) gibi çoğunlukla Osmanlı döneminde yaşanan savaşların; aktüel dönemde saz şiiri destanlarına veya sonraki süreçte modern Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulmaktadır.

“Yükselişin Zirvesi: İstanbul’un Fethi”nde (s. 87-114) bir önceki bölümde Türk tarihine yön veren savaşlar arasında zikredilen İstanbul’un fethi müstakil olarak işlenir. Bu önemli tarihî hadisenin özellikle Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve Cumhuriyet Döneminde millî bir gurur vesilesi olarak şiir, roman ve tiyatro türünden eserlerdeki yansımaları örneklendirilmektedir.

“XIX. Yüzyıl Türk Savaş Edebiyatı” bölümü (s. 115-152) 19. asırda yaşanan 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, Kırım Savaşı (1853-1856), 93 Harbi (1877-1878), Girit hadiseleri (1890’lar) ve Teselya Savaşı (1897) gibi olaylarla ilgili edebî ürünleri ele almaktadır. Basının ve yazılı edebiyatın adım adım gelişmeye başladığı yıllarda cereyan eden bu harpler için üretilmiş edebî eserler üzerinden yaşanan zaferin veya bozgunun Türk edebiyatında nasıl algılandığı gösterilmektedir.

“Trablusgarp ve Balkan Savaşları Edebiyatı (1911-1913)” bölümü (s. 153-195) Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının Türk basın ve edebiyatında nasıl yankılandığına dair detaylı veriler içermektedir. Uzak bir coğrafyada cereyan eden Trablusgarp Savaşı topyekûn bir seferberlikten çok profesyonel askerler öncülüğünde gayrinizami harp biçiminde yürütülmüştür. Bu yönüyle kamuoyunun dikkatinden belli ölçüde uzak kalmış ve bunun sonucu olarak da Trablusgarp’taki mücadeleye ilişkin daha az edebî eser üretilmiştir. Balkan Savaşı ise Türk savaş edebiyatı tarihinde bir dönüm noktasıdır. Savaşın etkilerinin tüm Türk kamuoyunu sardığı bu savaşta özellikle savaş aktüalitesi içerisinde basın ve edebiyat olanakları kullanılarak savaş edebiyatı kapsamında yoğun bir edebî faaliyete girilir. Şiirler, hikâyeler ve tiyatrolarla savaş günlerinde savaş edebiyatı eserleri vücuda getirilirken savaş sonrasında ise savaşa ilişkin konuların romanlara ve anılara da yansıdığı görülür.

Balkan Savaşı'nda Balkanlardaki Müslüman ahalinin uğradığı mezalim, anavatanın Balkanlardaki kısmının kaybı, zorunlu göçler sonucu oluşan karmaşa gibi konuların Türk toplumunun kolektif belleğinde yoğun izler bıraktığı gerçeği bu edebî ürünler aracılığıyla anlaşılmaktadır.

“I. Dünya Savaşı ve Edebiyat (1914-1918)” (s. 197-221) cihat ilanını ile girilen dört yıllık topyekûn seferberliğin savaş edebiyatının genel bir çerçevesini çizmektedir. Bu bölümde topyekûn harp boyunca savaş edebiyatının propaganda amacıyla nasıl kullanıldığı ortaya konmakta; şiir, roman ve anı gibi edebî türlerde savaşın başlıca temalarının nasıl işlendiği üzerinde durulmaktadır.

“Yakın Cepheler: Sarıkamış (1914)” (s. 223-252) bütünüyle Sarıkamış Harekâtı'nın edebiyata nasıl yansıdığına odaklanır. Bu edebiyatın ağıt ve matem odaklı olup “mehmetçik”in çaresizliği ve yalnızlığı etrafında geliştiği görülür. Sarıkamış faciası sonraki yıllarda roman, tiyatro ve anı türünden eserlerde de sıklıkla işlenmiştir. Bu eserlerde, faciayla sonuçlanan harekâtın emrini veren Enver Paşa etrafında gelişen tartışmalar dikkati çekmektedir.

“Yakın Cepheler: Çanakkale (1915)” bölümü (s. 253-291) zaferin edebiyatını ele alır. Çanakkale'nin gerek Osmanlı gerekse İngiliz taraflarında nasıl bir propaganda savaşına sahne olduğu gösterilerek; Harbiye Nezareti'nin Çanakkale Cephesi'ne yolladığı “heyet-i edebiye”nin öyküsü de bu bölümde verilir. Çanakkale zaferinin yol açtığı gururun büyük bir zenginlikle şiir, hikâye, roman, tiyatro ve anıların yanı sıra röportaj ve mektup türünden eserler de dâhil olmak üzere tüm edebî türlerde işlendiği görülür. Bu edebî ürünlerde Çanakkale zaferine yüklenen anlamın; Türk ulusal kimliğini inşa etmede, düşmana karşı direnç göstermede ve savaşın zaferle sonuçlanabileceğine duyulan inancın pekiştirilmesinde önemli bir rol üstlendiği göze çarpmaktadır.

“I. Dünya Savaşı'nda Uzak Cepheler (1914-1918)” (s. 293-328) bölümünde Galiçya, Filistin, Kanal, Irak ve Hicaz cephelerinde yaşanan hadiselerin edebiyattaki yansımaları irdelenmekte; Arap isyanları ve Medine savunması gibi olayların edebî yankıları verilmekte; bir zafer olarak Kûtulamare'nin (22 Kasım 1915) ve bir facia olarak Yemen'in farklı bakış açılarıyla aynı savaşın edebiyatı kapsamında nasıl işlendiği gösterilmektedir.

“Ermeni Mezalimi ve Edebiyat”ta (s. 329-362) 1880’lerden itibaren İstanbul, Adana ve Van gibi büyük şehirlerdeki Ermeni isyanları ve tedhiş faaliyetlerine değinildikten sonra büyük savaş boyunca yaşanan Ermeni ayaklanmaları üzerinde durulur. Bu hadiseler esnasında Müslümanların uğradığı katliamlar ve önemli Türk devlet adamlarına yönelik suikastlar vurgulanır. Bahsi geçen tarihsel olaylara ilişkin gerek Ermeni âşıklarının gerekse Türk âşıklarının halk edebiyatı ürünlerinde hadiselerin yansımalarının izleri sürülür. Buna göre Ermeni ozanlar Türkçe olarak ürettikleri şiirlerde Türklere yönelik saldırılardan memnuniyetlerini dile getirirlerken; Türk ozanlar ise daha çok Türklerin uğradığı mezalime ve vahşete odaklanırlar. Konuya ilişkin halk şiirlerinin çokluğu yaşanan hadiselerin Türk toplumunun zihninde güçlü bir iz bıraktığını kanıtlamaktadır.

“Kurtuluş Savaşı Edebiyatı-I (1919-1922)” (s. 363-394) ve “Kurtuluş Savaşı Edebiyatı-II (1919-1922)” (s. 395-422) bölümleri; İstanbul’un işgali (1918), İzmir’in işgali (1919), Antep savunması (1920), Sakarya Meydan Muharebesi (1921), Büyük Taarruz (1922), İzmir’in kurtuluşu (1922) gibi Millî Mücadele’nin önemli dönemeçleri ekseninde oluşan Türk savaş edebiyatının bir dökümünü yapmaktadır. Ayrıca bu bölümde Millî Mücadele basınının genel karakteri ortaya konulmaktadır. Her iki bölümün gösterdiği üzere Millî Mücadele döneminde çok zengin bir Türk savaş edebiyatı söz konusudur. Dahası Cumhuriyet döneminde de Millî Mücadele konusu Türk edebiyatının en temel konularından biri olmuştur. Her iki bölümde sunulan verilerden hareketle; gerek Millî Mücadele esnasındaki Türk savaş edebiyatı üzerine, gerekse de Cumhuriyet döneminde Millî Mücadele’nin Türk edebiyatındaki yansımaları üzerine geniş kapsamlı iki ayrı müstakil çalışma yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

“II. Dünya Savaşı ve Edebiyat (1939-1945)” başlıklı bölüm (s. 423-448) her ne kadar Türkiye aktif çatışmalara girmemişse de savaş yıllarının sosyal dinamiklerinin edebiyattaki yankılarına odaklanır. Bu yıllarda savaş; fakirlik, faşizm karşıtlığı, barışa duyulan özlem, anti-empyralist tutum, askerî teknolojiadaki gelişim, ölen askerlerin trajedisi, atom bombasının yol açtığı felâketler, insanların insanlıklarını yitirışı, savaşa karşı insanlığı yüceltmek gibi bakış açıları etrafında Türk edebiyatında işlenir. Edebiyat bu yıllarda Türkiye dışına da çıkar. Polonya’dan Japonya’ya dek savaşın yoğunlaştığı coğrafyalar Türk yazar ve şairlerinin edebî eserlerinde kendilerine yer bulurlar.

“Kore Savaşı ve Edebiyat (1950)” bölümü (s. 449-462) 1950-1953 yılları arasında kanlı çarpışmalara sahne olan Kore Savaşı’nda büyük kahramanlıklar gösteren Türk tugayının hikâyesini ele almaktadır. Siyasî iradenin Kore’ye asker gönderme kararı ile birlikte yola çıkacak Türk tugayının erleri için söylenen halk destanlarında veya yazılan diğer şiirlerde; evlatlarını savaşa gönderen asker ailelerinin duyguları ve özgürlük için bir başka millete yardıma koşan Türk askerinden duyulan gurur gibi temalar dile getirilir. Savaşın hikâye, roman ve anı gibi edebî ürünlere de yansıdığı görülür. Kore Savaşı’nı konu edinen edebî eserlerde Soğuk Savaş’ın yansımaları da kendisini kuvvetle hissettirmektedir.

“Kıbrıs Barış Harekâtı ve Edebiyat (1974)” bölümünde (s. 463-492) 1974 yılındaki askerî harekât üzerine sözlü veya yazılı ortamlarda üretilen destan tarzındaki şiirlerden hareketle Türk kamuoyunun hadiseleri algılayış biçimi gözler önüne serilir. Bu edebiyat ürünlerinde ana fikir milliyetçiliktir. Harekâtı takip eden süreçte üretilen diğer edebî ürünlerde de askerî harekâtın başarısı ve siyasî iradenin bundaki payı sıklıkla vurgulanır. Bu harekâtın edebiyatında, genel olarak, Kıbrıs Barış Harekâtı’nın Kıbrıs Türklerinin “Millî Mücadelesi” olduğu dile getirilerek harekâtın Kıbrıs Türk tarihinin en önemli olayı olduğu belirtilir.

Yazar, “Sonuç” bölümünde (s. 493-506) barışın önemini vurguladıktan sonra savaşın insanlık tarihinde kaçınılmaz bir realite olarak sürekli kendisini gösterdiğini belirtir. Ona göre “savaşlar edebî eserlerde ulusların kader göstergesi”dir (s. 495). Dolayısıyla savaş edebiyatının mahiyetinin bilinmesi ulusun savaşma ruhunun anlaşılması adına gereklidir. Duman’ın Türk savaş edebiyatı üzerine bütünlüklü araştırması şu sonuçlara ulaşarak Türk savaş edebiyatının genel karakterini çizmektedir:

- Savaşın aksiyon demek olması şiirlerde eylemlerin çokluğuna yol açar.
- Savaş öykülerinin halk üzerindeki etkisi büyüktür.
- Savaşları ayrıntılı olarak ele alan eserler kurgusal yapıtlardan ziyade anı kitaplarıdır.
- Savaşları konu alan ve propagandaya yönelik yayınlanan edebî ürünler savaş edebiyatının “gayrimeşru çocuğu”na benzeseler de çok önemlidirler.

Duman'ın çalışmasında eser boyunca dikkati çeken çok sayıda görsele rastlanmaktadır. İşlenen savaşların haritalar, resimler, fotoğraflar, karikatürler, afişler gibi görsel unsurlarla desteklenmiş olması konuları somutlaştırmış ve esere didaktik bir karakter kazandırmıştır. Eserin bu yönü onu bir öğretim materyali olarak kullanmayı da mümkün kılmaktadır.

Sonuç olarak; *Türk Savaş Edebiyatı* hem içerik hem de bu içeriği işleyiş biçimi bakımlarından özellikle harp okulu öğrencileri için bir kaynak kitap mahiyetindedir. Askerî okullarda verilen eğitim sürecinde Harbiyeliler; bu çalışma vasıtasıyla Türk savaş edebiyatını tanıyabilecek, askerî ve edebî kültürlerini geliştirebilecek ve savaş tarihine edebiyat merceğinden de bakabileceklerdir.

YAYIN İLKELERİ

Harp Tarihi Dergisi, Türkiye’de yapılan askerî tarih araştırmalarına vizyoner bir katkıda bulunmak, yeni çalışma türlerini yayınlamak, sahaya dayalı ve tecrübi askerî tarih alanlarına dair çalışmalar yapmak için akademik bir odak noktası teşkil etmeyi amaçlamaktadır. Harp Tarihi Dergisi’nde, askerî tarih, harp tarihi, silah kültürü, askerî biyografi, askerî teşkilat tarihi, askerî kültür, askerî teoriler, askerî müzik tarihi, askerî tıp tarihi, askerî mimari ve askerî sanat tarihine dair makalelere yer verilmektedir. Makalelerde bölgesel ayrım yapılmaksızın, dünyanın herhangi bir bölgesine dair askerî tarih yayınları da değerlendirilmeye alınmaktadır.

Harp Tarihi Dergisi’ne gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış ve ilgili alana katkı sağlayacak özgün çalışmalar olmalıdır. “Yayın Etiği ve Değerlendirme Süreci”nde yer alan parametreler dışında deskriptif ya da ilgili konusunda mükerrer olan çalışmalar değerlendirme safhasına alınmayacaktır. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriye dayanan çalışmalar, ilgili bildiri kitabında yayımlanmamış olması ve bu durumun Editörler Kurulu’na belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir. *Harp Tarihi Dergisi*’nin etik ilkeler ve yayın politikası Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yayın ilkeleri, yazarlar ile ilişkiler ve hakemlerle ilişkiler konularında ayrıntılı bilgiye dergimizin internet sitesindeki ilgili başlıklar altından erişilebilir. Yayımlanmak üzere *Harp Tarihi Dergisi* elektronik posta hesabına iletilen makale metinleri, aşağıda belirtilen biçimsel özellikleri haiz ve konu/alan açısından uygun bulunmaları halinde alan uzmanı (en az) iki hakeme gönderilir. Yazarlar, Yayın Kurulu tarafından reddedilen çalışmalarını hakem raporları çerçevesinde gözden geçirerek *Harp Tarihi Dergisi* editörlüğüne yeniden sunabilir. Bu çalışmalardan yeterli değişiklik yapılmadığı tespit edilenler yazarlarına iade edilir ve süreç sona erer. Yeterli değişiklik yapıldığı tespit edilen çalışmalar ise yeni sunulan çalışma olarak tekrar değerlendirme sürecine alınır. *Harp Tarihi Dergisi*’ne yabancı dilde makale gönderen yazarlar, çalışmalarını anadili söz konusu dil olan ve alanında yetkinliği bulunan bir akademisyene “son okuma” yaptırıp bunu ibraz etmekle yükümlüdür. Son okuma yazarların talebi üzerine, son okumayı yapacak olan anadil okuyucusuna ücretini yazarın ödemesi karşılığı, *Harp Tarihi Dergisi* tarafından yaptırabilir. *Harp Tarihi Dergisi*’nde yayımlanan çalışmalarda ifade edilen görüşler yazarların şahsi bilimsel değerlendirme ve görüşleri olup, mensubu oldukları kurum ve kuruluşlar ile derginin yayımcısı olan Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü’nün ve Millî Savunma Üniversitesi’nin kurumsal kimliğini bağlamaz ve bu kurumların görüşü olarak lanse edilemez. Dergide yayın yapmış tüm yazarlar, *Harp Tarihi Dergisi*’nin doğal hakemleri sayılmaktadır. Yayın Kurulu’nun talebi üzerine yazarlar en az bir defaya mahsus hakemlik yapmakla mükelleftir.

Makale Metin Şekil Esasları

1. *Harp Tarihi Dergisi*’nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin imla ve noktalamasında Türk Dil Kurumu kurumsal web sayfasında yer alan güncel sözlük ve yazım kuralları esas alınır. Gönderilen makaleler dil ve anlatım açısından bilimsel kıstaslara uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
2. Gönderilen makale metni (öz, *abstract*, kaynakça, geniş özet-*extended summary*- ve dipnotlar dâhil) asgarî 6.000, azami 10.000 kelime olmalıdır. Belirtilen sınırların üzerinde veya altında olan çalışmalar değerlendirilmeden yazara iade edilir.
3. Makalelere Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış azami 200 kelimelik öz ve beş anahtar kelime (İngilizce *abstract* ve *keywords*) eklenmelidir. Öz, makalenin kaleme alınma amacını, yöntemini, hipotezini/araştırma sorusunu, bulguları ve sonucunu kısaca belirtmelidir. Öz yazımında “bir kısa, iki uzun cümle” prensibine riayet edilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda 750 kelimeyi geçmeyecek şekilde geniş özet (*extended summary*) yer verilmelidir. Geniş özet, öz kısmında yer verilen hususlara ilave olarak vurgulanması gerekli görülen noktaları, tartışmaları ve makalenin genel akışını içermelidir. Türkçe hazırlanan makalelerde söz konusu geniş özet İngilizce; İngilizce hazırlanan makalelerde geniş özet Türkçe yazılmalıdır.
4. *Harp Tarihi Dergisi*’ne gönderilen makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakteri kullanılarak 12 punto yazılmalıdır. Dipnotlar ise 10 punto yazılmalıdır. Metnin paragraf özellikleri hizalama iki yana ve satır aralığı tek iken dipnotlarda paragraf özellikleri iki yana hizalı ve 1 satır aralığında olmalıdır. Sayfa numaraları sayfa altında verilmelidir.
5. Yazar adı, İngilizce ve Türkçe olarak yazılan makale başlığının altına yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 10 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir. Makalelerde ikili alt başlık sistemi kullanılmalıdır. Alt başlıklar koyu yazılmalı ve (giriş ile sonuç dışında) rakam ile numaralandırılmalıdır.
6. Metnin içindeki alıntılar çift tırnak ile gösterilmeli; üç satırı geçen alıntılar yeni bir paragraf olarak, soldan 1,25 cm girinti, tek aralık ve iki yana yaslı şeklinde yazılmalıdır. Alıntı içerisindeki alıntılar tek tırnak içerisinde gösterilmelidir. Metin içinde vurgulanmak istenen kelimeler koyu veya altı çizili yapılmamalı, çift tırnak içerisinde yazılmalıdır.
7. Makalelerin hazırlanmasında kullanılan kaynaklara yapılacak atıflarda aşağıdaki Yazım Kurallarına uyulmalıdır. Bu kurallara riayet etmeyen çalışmalar, doğrudan reddedilecektir.

8. Birden fazla kez aynı kaynağa atıfta bulunulduğunda; ilk atıfta künye tam olarak verilmeli, ikinci atıftan sonra yazarın adı soyadı, eser ismi, sayfa numarası; tarih ve basım yeri yılı olmadan verilmelidir.

9. Dipnotlarda atıflar şu şekillerde verilmelidir:

9.1. Arşiv belgelerine yapılan atıflarda arşiv adı ve tasnif adı ilk kullanımda uzun haliyle, sonraki kullanımlarda kısaltılmış olarak verilmelidir. Dosya ve gömlek numaraları ile belge tarihi de aşağıdaki örneklere uygun olarak verilmelidir.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi* (=ORH). 1/7/616, 14 Mayıs 1293 [26 Mayıs 1877].

ATASE, ORH. 6/137, 9 Temmuz 1293 [21 Temmuz 1877].

9.2. Kitaplara yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, *eser adı*, (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer yayımlandığı tarih ve sayfa numarası aşağıdaki örneklere uygun olarak sırayla verilmelidir.

Tek yazarlı kitap:

Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 172-174.

İki yazarlı kitap:

Gültekin Yıldız ve Cevat Şayin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-14.

Çok yazarlı kitap:

Mustafa Aydın vd., *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

Çeviri kitap:

Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

Çok ciltli kitap:

Henry Montague Hozier, *Russo-Turkish War: Including an Account of the Rise and Decline*, c. 4, William Mackenzie, Londra 1878, s. 633.

9.3. Makalelere yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, sayı, yayımlandığı yıl ve cilt numarası, alıntının yapıldığı sayfa numarası aşağıdaki örneklere uygun olarak sırayla verilecektir.

Tek yazarlı makale:

Necati Tacan, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceysi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askerî Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 755-759.

Editöryal kitap bölümü:

Ahmet Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat*, ed. Ahmet Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Bildiri:

Uğur Demir, “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. 8, (İstanbul 2015), s. 223.

Ansiklopedi Maddesi:

Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *DİA*, c. 38, s. 90-91, İstanbul 2010.

9.4. Tezlere yapılan atıflarda, yayımlanmamış tezlerin başlıkları için italik kullanılmayacaktır. Yazar adı ve soyadı, tezin adı, tezin derecesi, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası aşağıdaki şekilde verilecektir. Ahmet Taşdemir, An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 150.

10. Kaynakça’da yer alan künyeler yazarın soyadının büyük harfle başlamasıyla verilir. Geri kalan hususlarda dipnot yöntemi takip edilir. Kitaplarda sayfa sayısı belirtilmez. Eser içinde yer alan bölümler için sayfa aralığı belirtilir. Kaynakça’da yayınlar şöyle sıralanır:

Arşiv Belgeleri

Kaynak Eserler

Araştırma ve İnceleme Eserler Süreli Yayınlar (Gazete)

Raporlar

11. Ekler yazının sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği ve kaynağına dair kısa bilgi yer almalıdır. Tablo, Grafik ve şekiller, Ekler kısmında verilebileceği gibi metin içerisine de yerleştirilebilir. Metin içerisinde verilmeleri durumunda tablo ve şekiller kendi içinde sıralanarak numaralandırılmalı (Tablo: 1, Şekil: 2 gibi) ve gerek bu numara gerekse tablo veya şeklin içeriğine dair tanıtıcı başlık tablo ve şeklin üst orta kısmında verilmelidir. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmış ise mutlaka kaynak belirtilmelidir.

12. Aday makale metinlerinin sonlarında, alfabetik sıra ve alıntı türüne (kitaplar, makaleler, internet kaynakları vs.) göre tasniflenmiş kaynakça yer almazdır. Kaynakça düzenlenirken yazarın önce soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) ve ardından adı yazıldıktan sonra, metin içindeki dipnotlarda yer alan bilgiler aynen aktarılmalıdır.

SUBMISSION GUIDELINES

Turkish Journal of Military History aims to make a visionary contribution to military history researches in Türkiye, publish new types of studies and become an academic focal point for experience and field-based studies regarding military history. *Turkish Journal of Military History* accepts Turkish and English articles related to military history, history of warfare, weapon culture, military biography, history of military organization, military culture, military theories, history of military music, history of medicine, military architecture and military art history. All military history publications about any region of the world are to be evaluated without any regional distinction.

Articles submitted to *Turkish Journal of Military History* shall not be previously published and shall be authentic in a way that it will contribute to the literature of the relevant field. Articles, which are descriptive expect for the stated parameters in the “Publication Ethics and Evaluation Process” or which are repetitive in their field, will not be taken into evaluation. Articles based on presentations submitted in scientific meetings may be accepted for evaluation, provided that they have not been published in the proceedings of the meetings and that the authors inform the editors so. The ethics policies and submission guidelines are written by taking into account the guidelines and policies of the Committee on Publications Ethics (COPE). More information on publication principles, relations with authors and relations with referees is stated under the relevant subheadings on the website of our Journal. If the article submitted to the Journal’s e-mail address complies with the formatting principles presented below and is found to be eligible in terms of subject/field, it is sent to (at least two) referees who are experts in the field. The Authors may re-submit their articles revised according to the reports of peer-reviewers or editors. If the article is considered to be ill-revised, it is rejected and the process is over. If the article is considered to be revised properly, it is taken as a newly submitted article into the process. Authors, who send articles in a foreign language to the Journal, are obliged to get their work proofread by a native speaker academic who is considered as an expert in their field and to provide an evidence of this proofreading. The proofreading process may also be carried out by the editors of the Journal by out-sourcing a native speaker, provided that the payment for proof-reading is paid by the author. Opinions expressed in the articles published in the Journal are the personal scientific evaluations of the authors and are not, in any way, the institutional views or opinions of their own organizations/institutes or the Fatih Institute of Military History or Turkish National Defence University. The authors whose articles have been published in *Turkish Journal of Military History* are considered as natural peer-reviewers of the Journal and they are obliged to perform a peer-review at least once upon the request of the Editors.

Formatting Principles for Articles

1. The publication language of *Turkish Journal of Military History* is Turkish and English. The texts submitted shall be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.
2. The article submitted shall have minimum of 6000 words and maximum of 12,500 words including abstract, extended summary, bibliography, and footnotes. The articles which are below the minimum or above the maximum counts of words are returned to the authors without being evaluated.
3. The articles shall be submitted with the abstract no longer than 200 words and five keywords. The abstract shall include the purpose, method, hypothesis/question, and findings of the article and present the conclusion reached in the article shortly. The article shall also have a extended summary no longer than 750 words at the end of the text. The extended summary shall include the points and arguments, which are considered to emphasize and the general outline of the article, in addition to the points pointed out in the abstract.
4. Articles submitted to *Turkish Journal of Military History* shall be written using the program Microsoft Word in 12 font size in the text and 10 font size in the footnotes. Paragraph properties of the text shall be aligned and line spacing of single line and paragraph properties of the footnotes shall be aligned and line spacing of 1 line. The page numbers shall be at the bottom of the page.
5. Name of the author shall be placed under the title of the article; his/her title, place of duty and e-mail address shall be indicated in the footnote with (*) in 10 font size. Footnotes for other explanations shall be provided in numbers at the bottom of the page. The article shall have two-level subheadings and these subheadings shall be written bold and numbered (except for the introduction and conclusion).
6. Citations in the text shall be shown with double quotes (“...”) and citations with more than three lines shall be written as a new paragraph as a 1,25 cm indent from the left, singled spaced and aligned paragraph. Citations within citations shall be shown with a single quote (‘...’). The words to be emphasized within the text shall not be written in bold or underlined but shall be written with double quotes (“...”).
7. The references to the resources used in the article shall be made according to the guidelines presented below. Articles, which do not comply with these guidelines, will be rejected directly.
8. Multiple references for the same publication shall be made by fully complying with the guidelines below in the first reference and then by using the name and surname, title of the study and page number shall be used without indicating date and place.

9. The references in the footnotes shall be written as follows:

9.1. For references to the archive documents, the archive and classification name shall be given exactly in the first use. The following archival references shall be given with abbreviations, the file number and the date in accordance with the following examples.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi* (=ORH). 1/7/616, 14 Mayıs 1293 [26 Mayıs 1877].

ATASE, ORH. 6/137, 9 Temmuz 1293 [21 Temmuz 1877].

9.2. For references to the books, name and surname of the author, *name of the book*, (volume number, if available), (translator, if any), publisher, the place of publication, date of publication and page number shall be given in accordance with the following examples.

Books with single author:

Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 172-174.

Books with two authors:

Gültekin Yıldız ve Cevat Şayin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-14.

Books with more than two authors:

Mustafa Aydın vd., *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

Translated books:

Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

Multiple-volume books:

Henry Montague Hozier, *Russo-Turkish War: Including an Account of the Rise and Decline*, c. 4, William Mackenzie, Londra 1878, s. 633.

9.3. For references to the articles, name and surname of the author, “name of the article” (translator, if any), *name of the periodical in which it is published*, issue no. (year of publication), volume, page number of the reference given shall be given in accordance with the following examples.

Article with one author:

Necati Tacan, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceyi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askerî Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 755-759.

Editorial book article:

Ahmet Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat*, ed. Ahmet Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Proceedings book article:

Uğur Demir, “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. 8, (İstanbul 2015), s. 223.

Encyclopedia article:

Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 38, s. 90-91.

9.4. For reference to the theses, no italics shall be used for titles of non-published theses. Name and surname of the author, name of thesis, degree of the thesis, institution or institute to which the thesis is presented, place and date of the thesis, page number shall be given in accordance with the following example. Ahmet Taşdemir, An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 150.

10. Citations in the bibliography shall be given with the surname of the author in capital letters. The rest of the citation shall be the same as the footnote. The page numbers of books shall not be given. If the research is in a book, the page numbers shall be included. Research in the bibliography shall be given as follows: Archival Sources, Primary Sources, Secondary Sources, Periodicals (Newspapers) and reports.

11. Attachments shall be presented at the end of the text and brief information as to the content and source of the document shall be presented at the bottom of it. Tables and figures (including graphics) may be presented within the text of the article as well as in the attachments. If they are to be presented within the text of article, tables and figures shall be organized and numbered according to their own types (e.g. Table: 1, Figure: 1, etc). Along with the number of the table or figure, an informative title for the table or the figure shall be written on the top centre of it. If tables, figures, graphics or pictures are quoted from somewhere else, the source shall be referenced.

12. Bibliography shall be sorted alphabetically and according to their types of sources (books, articles, internet sources, etc.) in a bibliography at the end of the article. The entries of the bibliography shall be written by putting the surname of the author first (IN CAPITAL LETTERS) and then name of the author; then all the other information of the sources shall be included as done in the references.

